

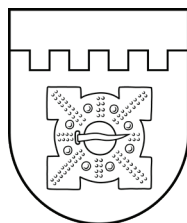
**DOBELES
MUZEJA
RAKSTI**

II

UDK 908(474.333)(082)
Do031

Sastādītāja: Undīne Krūze
Literārā redaktore: Ilze Štrausa
Kopsavilkumu tulkojumi angļu valodā 1., 2., 3., 4. rakstam: Undīne Krūze
Makets un druka: izdevniecība "Sava grāmata"
Vāka attēls:
Dobeles pils akmens lejamveidne, 12.–13. gadsimts. Foto: Agris Šiliņš

Izdevums tapis ar Dobeles novada pašvaldības atbalstu

ISBN 978-9934-8903-2-1

Dobeles novada muzejs, 2023

SATURS

Priekšvārds	5
<i>Andris Tomašūns</i> Arheoloģiskā uzraudzība un izrakumi Dobeles ordeņa pils kapelas mūru konservācijas un pārbūves laikā: nozīmīgākie atradumi (2018–2020).....	7
<i>Edgars Plētiens</i> Raunas pilsdrupu izpēte un saglabāšana	18
<i>Dāvis Pumpuriņš</i> Valmieras pils: jauna ekspozīcija un pētniecības perspektīvas	29
<i>Ieva Ose</i> Ieskats Turaidas pils arheoloģisko atradumu katalogu gatavošanas gaitā.....	38
<i>Vija Stikāne</i> Pētījumi par ēšanas paradumiem un galda kultūru viduslaikos – Turaidas pils materiāls Livonijas kontekstā.....	44
<i>Dagnija Svarāne</i> Dobeles pils vēlā dzelzs laikmeta akmens lejamveidnes.....	59
<i>Dagnija Svarāne</i> Tērvetes pilskalna akmens lejamveidnes	63
<i>Dagnija Svarāne</i> Mežotnes 11.–13. gadsimta akmens lejamveidnes	86

PRIEKŠVārds

Dobeles novada muzejs turpina 2020. gadā uzsākto tradīciju un nodod interesentiem savu otro rakstu krājumu. Daļēji šis rakstu laidieni ir 2022. gadā Dobeles novada muzeja organizētās konferences “Aktualitātes Latvijas viduslaiku piļu pētniecībā” rezultāts – rakstos iekļauti konferences materiāli, kurus autori pārstrādājuši plašākā rakstu formā. Konference tika organizēta ar mērķi aptvert dažādo pieredzi Latvijas viduslaiku piļu pētniecības, pārvaldes un attīstības jomā.

Kad 2018. gadā tika uzsākts darbs pie Dobeles pils jaunā attīstības projekta, pils teritorijā tika veikti izrakumi, savukārt jau būvdarbu laikā sākās darbs pie ekspozīcijas izveides. Šie ir procesi, kas prasa lielus muzeja un piesaistīto speciālistu resursus, idejas un darbu. Enot cauri šiem procesiem, muzeja komanda sapratusi, ka svarīgi mācīties no citu Latvijas speciālistu pieredzes, tāpēc šajā rakstu krājumā iekļauti raksti gan par Dobeles pili, gan arī citu Latvijas muzeju speciālistu un vēsturnieku raksti, kas sniedz ieskatu dažādajos izpētes, ekspozīciju veidošanas, katalogu sagatavošanas procesos.

Krājumu ievada arheologa Andra Tomašūna raksts, kurā apskatīti iepriekšējie arheoloģiskās izpētes procesi Dobeles pilskalnā un sīkāk iztīrītās paša Andra Tomašūna nesen veiktajos izrakumos gūtās atziņas un interesantākie priekšmeti.

Vēsturnieks Edgars Plētiens savā rakstā iepazīstina ar Raunas pilsdrupu izpēti un saglabāšanas centieniem, konservēšanas darbiem un veiktajiem būvdarbiem. Viņš skaidro, kā, secīgi un pārdomāti darbojoties, virzīties uz veiksmīgu rezultātu gan izpētē, gan mūru glābšanā.

Viens no Latvijas muzeju jaunumiem 2023. gadā ir Valmieras muzejā atklātā ekspozīcija “de Woldemer”, par tās izstrādi, pētniecības gaitu, izaicinājumiem un radišanas procesu savā rakstā klāsta viens no ekspozīcijas autoriem, Valmieras muzeja vēsturnieks Dāvis Pumpuriņš. Raksts tapis pirms ekspozīcijas atklāšanas un nodošanas plašākas sabiedrības vērtējumam. Tiem, kas ekspozīciju jau paspējuši aplūkot, būs divtik interesanti lasīt par tās tapšanu.

Nenoliedzami, viens no pētnieku darba neatsveramiem instrumentiem ir dažādu atradumu katalogi, kas ļauj salīdzināt jaunus ieguvumus ar agrāk zināmu līdzīgu senlietu un keramikas datējumu, izplatību, izcelsmes reģioniem. Šāds neatsverams instruments Latvijā ir arī Turaidas muzejrezervāta veidotie katalogi, to publicēšana devusi iespēju visiem interesentiem, bet jo īpaši muzeju darbiniekiem un arheologiem, iepazīties ar pašreizējo izpētes stāvokli attiecīgajā jomā un meklēt analogijas savu atradumu identificēšanai un datēšanai. Par šo katalogu veidošanu Turaidas pils arheoloģiskajiem atradumiem savā rakstā runā mākslas zinātniece Ieva Ose.

2022. gadā Turaidas vēsturiskais centrs saņēmis Eiropas Komisijas atzinību – Eiropas mantojuma zīmi. Šādu atzinību, nenoliedzami, veicinājis plašais sistemātiskais izpētes darbs daudzu gadu garumā. Taču jau padarītais pētniecības laukā parāda arī vēl neizzinātās vēstures tēmas un veicina skatīt tās plašākā viduslaiku Livonijas un Eiropas notikumu kontekstā. Par vienu no šādām tēmām – dažādu sabiedrības grupu ikdienas vēsturi un dzīvesveidu, precīzāk, galda kultūru un ēšanas paradumiem, – savā rakstā runā vēsturniece Vija Stikāne.

Kā redzams, jau paņemot rokās šo izdevumu, īpaša uzmanība veltīta nesenāko Dobeles pilskalnā veikto arheoloģisko izrakumu laikā atrastajām lejamveidnēm. Tās tuvāk analizējusi arheoloģe Dagnija Svarāne. Lai neaprobežotos tikai ar šo dažu objektu izpēti, šajā izdevumā esam iekļāvuši arī Dagnijas Svarānes rakstus par Tērvetes un Mežotnes akmens lejamveidnēm, tā ļaujot šo priekšmetu izpēti izzināt tuvāk vienkopus plašākā – Zemgales – mērogā.

Undīne Krūze

Dr. paed. Andris Tomašūns

ARHEOLOĢISKĀ UZRAUDZĪBA UN IZRAKUMI DOBELES ORDEŅA PILS KAPELAS MŪRU KONSERVĀCIJAS UN PĀRBŪVES LAIKĀ: NOZĪMĪGĀKIE ATRADUMI (2018–2020)

2020. gadā tika pabeigti projekta “Dobeles ordeņa pils kapelas mūru konservācija un pārbūve” realizācijas laikā paredzētie arheoloģiskās uzraudzības darbi Dobeles pilskalna ar priekšpili un viduslaiku pils (valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis Nr. 752) teritorijā un tās aizsardzības zonā. 2018.–2020. gadā būvdarbi notika Dobeles pils vecākajā daļā, kur 14. gadsimtā celtā nocietinātā pils veidoja $17 \times 32 \times 37 \times 32$ m lielu trapecveida četrstūri. Arheoloģiskā uzraudzība un izrakumi notika sadarbībā ar projekta autoru arhitektu Pēteri Blūmu, celtniecības darba organizatoriem no SIA “RERE Būve” un Dobeles novada muzeju.

Dobeles ordeņa pils arheoloģiskā izpēte aizsākās 1869. gadā, kad izrakumus vadīja Dobeles mācītājs Augusts Bilenšteins, 1883.–1884. gadā pilsdrupās izpēti turpināja skolu inspektors Karls Bojs. 1951.–1952. gadā Dobeles pilsdrupās zondāžas darbus veica Ādolfs Stubavs un Emīlija Brīvkalne. 1958.–1959. gadā notika arheoloģes Jolantas Daigas organizēti izrakumi pilsdrupās, 1977. gadā Dobeles senpilsētas teritorijā un pilskalnā, bet 1979.–1982. gadā – viduslaiku kapsētā. Dobeles pilsdrupās 1987.–1992. gadā un 2000.–2009. gadā izrakumi notika arheologa Mārtiņa Rušas uzraudzībā. Kopš 2012. gada arheoloģisko uzraudzību un izrakumus pilsdrupās un to apkārtnē vadīja Andris Tomašūns.¹

1. att. Dobeles
pilsdrupas, skats
dienvidrietumu
virzienā, 29.09.2019.
G. Timermaņa foto

¹ Tomašūns, Andris. Arheoloģiskie izrakumi Dobeles Livonijas ordeņa pili. *Arheologu pētījumi Latvijā 2018.–2019. gadā*. Rīga, 2020, 125.

J. Daigai izrakumos izdevās atklāt arī arheoloģiskās liecības par zemgaļu apdzīvotības laiku Dobeles pilī un pie tās esošajā senpilsētā.

1958.–1959. gadā viņa veica izrakumus senpilsētas teritorijā uz rietumiem no pils. 1958. gadā četros izrakumu laukumos 100 m² kopplatībā tika konstatēts 1–1,5 m biezs zemgaļu 11.–13. gadsimta kultūrslānis.² Vienā laukumā bija 5,5 m garš māla klons. Tika atklātas astoņas pavardu un divas virszemes pavardu vai krāsns paliekas. Celtnu kontūras netika konstatētas. Pavardos un to tuvumā atrastas ar podnieka ripu un rokām darinātu māla trauku lauskas. Iegūtas 64 senlietas: monētas, naži, pakavsaktas, ledus pieši, īlens, slīmests, galodas, bultu gali u. c.

1959. gadā tika izpētīts 121 m² liels laukums senpilsētas teritorijā, ar kultūrslāni 0,7–2 m biezumā.³ Arī te celtnu koka konstrukcijas nebija saglabājušās, bet atrastas 24 pavardu un 12 krāšņu vietas. Iegūtas 83 senlietas: monētas, sudraba stienītis ar iecirtumiem, pakavsaktas, piekariņi, gredzeni, šķēpu gali un bultu uzgaļi, naži, vērējamo vārpstiņu skriemeļi, īleni, slīmests, bronzas lējumu fragmenti, slēdzenes u. c. Tika secināts, ka 1958.–1959. gadā izraktā senpilsētas daļa apdzīvota 11.–14. gadsimtā.

1977. gadā arheoloģiskā izpēte notika bijušās senpilsētas teritorijā 1200 m² (iegūtas 140 senlietas) un priekšpilī 68 m² (iegūtas 70 senlietas) laukumos.⁴ Tika secināts, ka senpilsēta bijusi no pilskalna uz austrumiem un dienvidaustrumiem, aizņemot 2 ha teritorijas, ko no divām pusēm norobežoja gravas. No pils senpilsētu atdalīja 30 m plata un 7 m dziļa grava ar avotiņu. Būvējot stadiona laukumu, senpilsētas kultūrslānis zem tā bija izpostīts līdz pamatzemei. Neskarta 25 m plata un 60 m gara josla bija saglabājusies gar gravas malu, kuras izpētes laikā tika konstatēts liels skaits stabu bedru ar akmeņu iežogojumu ap stabu vietām. Priekšpils dienvidaustrumos, pašā gravas malā, 68 m² laukumā (2. att.: I) tika izpētīts kultūrslānis, kas bija līdz 1 m, bedrēs – līdz 1,5 m biezs. Gar gravas malu 2–2,5 m platumā bija saglabājušās zemgaļu pils koka nocietinājumu pēdas. Tā ārpusē atradies sekls grāvītis, iekšpusē resnu stabu rinda, ap kuriem laukakmeņu stiprinājums. Pie nocietinājumu sienas klāt pieslējušās dzīvojamās ēkas, to garums un platumas – 6–7 m. Celtnes, pavardi un krāsns iedziļinātas mālainajā pamatzemē 40–50 cm. Pamatiem izmantoti arī lieli laukakmeņi. Tika izpētītas divas ēkas. Pirmajā ēkā bija krāsns (2 × 3 m), kas orientēta ziemeļu–dienvidu virzienā. Krāsns stūros lieli stabi, krāsns pamatā koka karkass. Krāsns dienvidu daļā pavarda vieta, dienvidrietumu pusē neliels pagrabs. Krāsns un pavarda būvniecībā izmantoti koki, tāsis, akmeņi, māls. Līdzīgs pavards ir bijis arī otrā ēkā, kas piekļaujas pirmajai ēkai austrumu pusē.

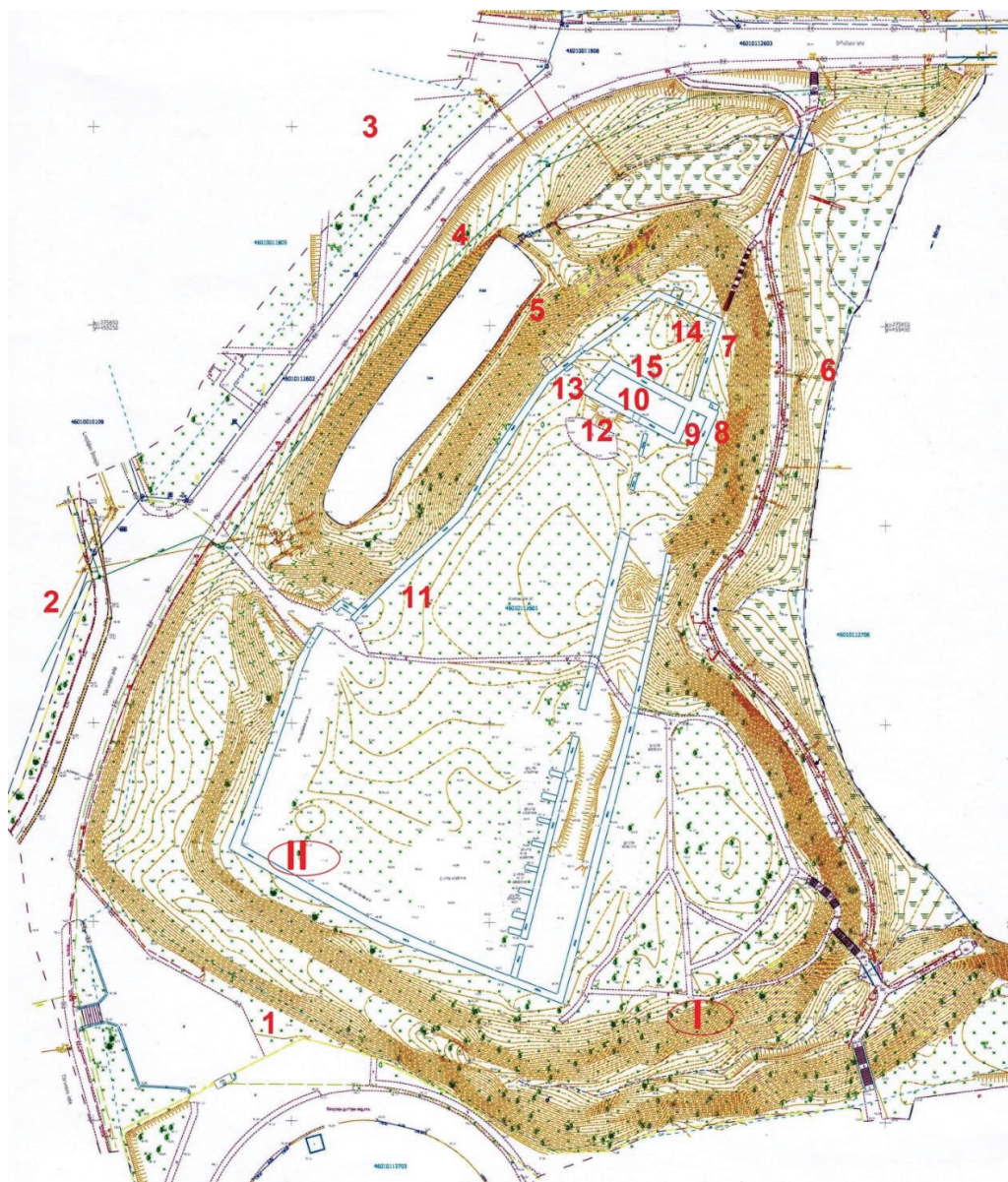
M. Ruša 1987. gadā veica pārbaudes izrakumus pie Dobeles priekšpils dienvidu mūra divos izrakumu laukumos 125 m² platībā (2. att.: II).⁵ Kultūrslāņa biezums līdz 2,5 m. Vienā no laukumiem bija saglabāties līdz 30 cm biezs zemgaļu perioda kultūrslānis.

² Daiga, Jolanta. Izrakumi Dobeles senpilsētā 1958. gadā. *Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai 1958. gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā*. Rīga, 1959, 42–44.

³ Zagorskis, Francis. Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalnā, Dobeles senpilsētā, Agrāriešu, Alsungas, Kampānu, Liepenes, Repju kapulaukos un hidroarheoloģiskie pētījumi 1959. gadā. *Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, 1960, 13–14.

⁴ Daiga, Jolanta. Izrakumi Dobeļē 1977. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1978, 35–40.

⁵ Ruša, Mārtiņš. Pārskats par 1987. gada arheoloģiskās izpētes darbiem Dobeles viduslaiku pilī. Rīga, 1988, 43–47. Glabājas Dobeles novada muzejā.

2. att. Dobeles pilsdrupu plāns ar atzīmēm vietās, kur notikusi arheoloģiskā izpēte

Ar romiešu cipariem atzīmēts, kur līdz šim atrastas zemgaļu apdzīvotības laika liecības:

I – vieta, kur 1977. gadā arheoloģiskos izrakumus veica J. Daiga; II – M. Rušas 1987. gadā veikto izrakumu laukums.

Ar arābu cipariem atzīmētas vietas, kur notika arheoloģiskā uzraudzība un izrakumi 2018.–2020. gadā:

1 – pilsdrupu dienvidu pusē, pie pilsētas sporta stadiona, šurfs transformatora izbūves laikā;	8 – pils kapelas austrumu, dienvidu un rietumu malā tranšeja ugunsdrošības sistēmas izbūves laikā;
2 – pilsdrupu rietumu pusē, pilsētas slimnīcas teritorijā, tranšeja ūdensvada izbūves laikā;	9 – pils kapelas austrumu daļā pagraba izsmelšana līdz pamatzemei;
3 – pilsdrupu ziemeļrietumu pusē, pie Dobeles Atbrīvošanas pieminekļa, šurfs ūdensvada izbūves laikā;	10 – pils kapelas rietumu daļā pagraba izsmelšana līdz pamatzemei;
4 – pilsdrupu rietumu pusē, starp diķi un ceļu, šurfs ūdensvada izbūves laikā;	11 – piebraucamais ceļš pilsdrupām, virskārtas transformācija, elektroapgāismes kabeļa tranšeja;
5 – pilsdrupu rietumu pusē, pie diķa, šurfs ūdensvada izbūves laikā;	12 – lietusūdens novades akas šurfs, tranšeja cauruļu ieguldīšanai;
6 – pilsdrupu austrumu pusē, pie Bērzes upes, šurfs lietusūdens sistēmas akas izbūves laikā;	13 – ūdensvada, kanalizācijas aku šurfi;
7 – pils slēgtā pagalma austrumu mūrim ārpusē tranšeja lietusūdens sistēmas izbūves laikā;	14 – lietusūdens novades sistēmas akas šurfs;
	15 – izrakumu laukums pie kapelas ziemeļu sienas, grunts izsmelšana līdz pamatzemei.

Būvdarbu laikā 2018.–2020. gadā arheoloģiskā uzraudzība bija jānodrošina par kapelu pārbūvētas bijušās Livonijas laika ordeņpils teritorijā un tās apkārtnē, kur dažviet kultūrslānis bija transformēts jau 19./20. gs. Būvdarbi kapelas tuvumā skāra kultūrslāni 0,3–1,5 m dziļumā. Kapelas austrumu, rietumu un dienvidu pusē zemes darbi – grunts izsmelšana – notika tik lielā mērā, cik to prasīja būvprojekts.

Livonijas laika ordeņpils aizsardzības mūriem dienvidu pusē pieklāvās dzīvojamā ēka ar pagrabiem zem ēkas. Pagrabi bija arī pie austrumu, ziemeļu un rietumu mūriem, bet tiem pa vidu bija neliels pagalms. Ieeja pili bijusi dienvidaustrumu stūrī. No vecās pils saglabājies dienvidu malā esošais korpuss, kas 17. gadsimtā pārbūvēts par kapelu, un aizbērtie pagrabi. Pagalmā esošais laukakmeņu bruģis ir likts 16./17. gs. mijā.

Arheoloģiskās uzraudzības laikā ārpus pils kapelas – tranšējās, šurfos – pārsvarā notika situācijas fiksēšana tik lielā mērā, cik to prasīja būvprojekts, izvairoties no arheoloģisko izrakumu veikšanas. Tranšējā pie pilsētas slimnīcas (2. att.: 2), šurfos pie Dobeles Atbrīvošanas pieminekļa (2. att.: 3), sporta laukuma, starp dīķi rietumu pusē un ceļu (2. att.: 4) netika iegūtas nozīmīgas vēstures liecības. Kapelā un tās austrumu piebūvē tika izsmelta grunts 3,2 m dziļumā, līdz pamatzemei. Kultūrslāni veidoja gruveši, kas radušies kapelas sabrukšanas laikā 18./19. gs., atsedzot divas pagraba telpas (2. att.: 9, 10). Mītņu zemē (līdz 5–10 cm) bija 17. gadsimta monētas, kas ļauj to attiecināt uz hercogistes laikā notikušo pils pārbūvi. Abi pagrabi bija savienoti ar durvīm, kas aizmūrētas 16. gadsimta beigās, pārbūvējot pili par kapelu. Kapelas austrumu piebūvē iegūta 16. gadsimta beigu slenģene (3. att.: 1), atrasta pie pagraba durvīm, kas ved no kapelas piebūves uz hercoga laika pils pagrabu dienvidu pusē. Kapelas pagrabā sākotnēji bijušas trīs durvis, ziemeļu pusē ieeja no pagalma puses, austrumos un rietumos savienojumi ar blakus esošajām pagrabu telpām. Eja uz austrumiem 16. gadsimta beigās aizmūrēta. Eja uz rietumiem aizbērtā ap to pašu laiku, kad likvidēja pagrabu kapelas rietumu pusē un nojauca virs tā esošās būves. Kapelas pagrabā iegūtas ne vien 17. gadsimta monētas, bet arī senlietas: akmens lielgabala lode, rotadata (3. att.: 2), nazis (3. att.: 3) (iegūtas pie ieejas pagrabā ziemeļu pusē).

Pils kapelas dienvidu pusē pie dienvidrietumu stūra 30 cm dziļumā atsedzās austrumu–rietumu virzienā orientēta arkveidīga konstrukcija, kas veidota no dolomīta akmeņiem un pieslēdzās kapelas sienai. Tika atsegta arkas virsējā daļa līdz 1 m dziļumam. Arka aizpildīta ar pelēku smilti šīs konstrukcijas likvidēšanas laikā, iespējams, 17. gadsimtā, kad izbūvēja bijušajā ordeņa pili kapelu. Konstrukcija atgādināja hipokausta krāsns augšējo daļu, kas paredzēta siltā gaisa plūsmi (2. att.: 13). Starp kapelas rietumu sienu un rietumu mūri daļēji tika atsegts pagrabs (2. att.: 13), kura dienvidu sienā bija lodziņš, kas vērsts uz aizbērtās gravas pusi. Pagrabs aizbērts 16. gadsimta beigās.

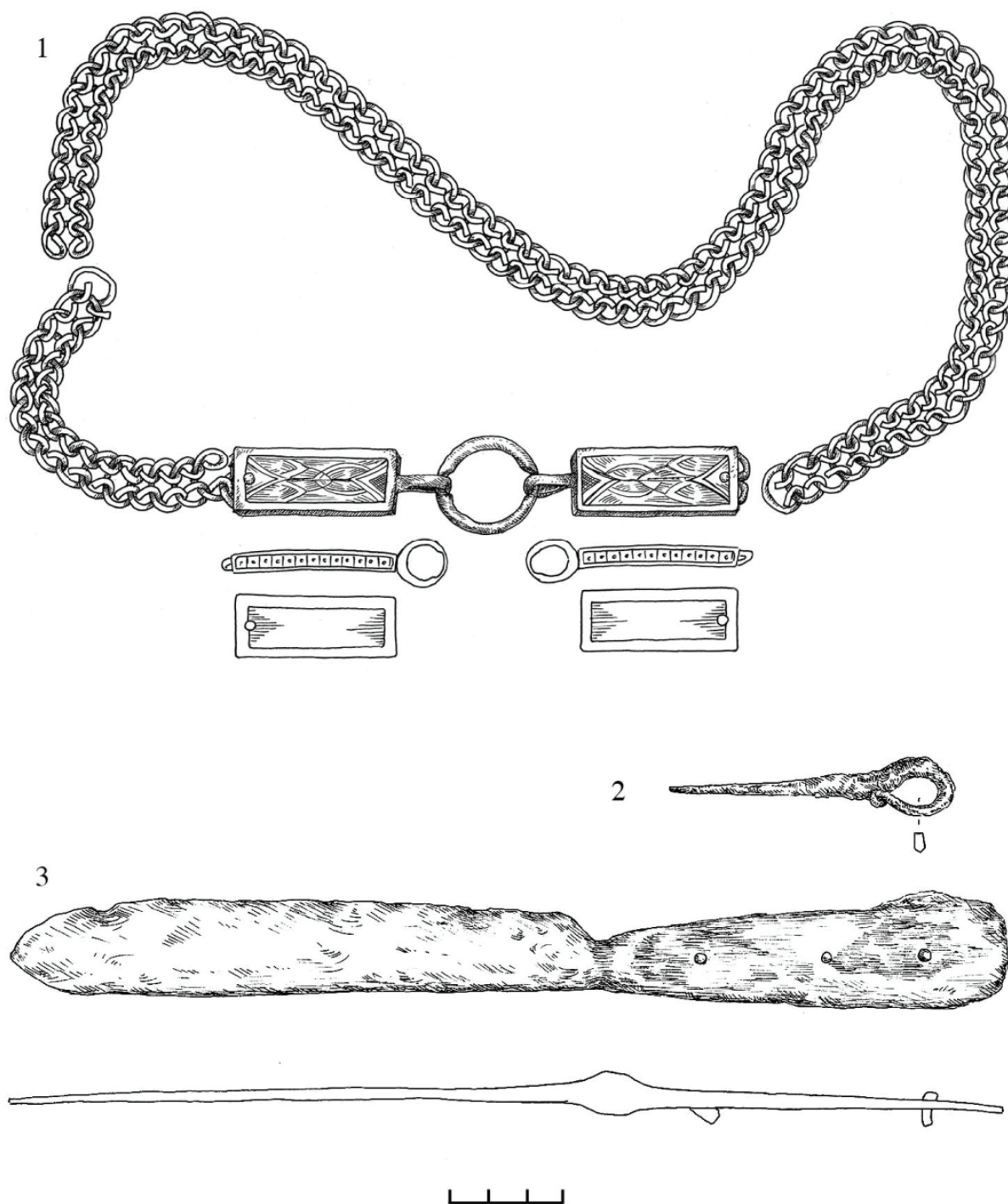
Slēgtajā pagalmā kultūrslāņa virskārtu veidoja 19. un 20. gadsimta remontdarbu laikā radušies būvgruži. Pagalma dienvidrietumu stūrī (2. att.: 15) tika atsegts 16./17. gs. mijā uzklātais bruģis (uz bruģa atrasts šiliņš, kalts Gustava II Ādolfā valdīšanas laikā), kuru veido galvas lieluma laukakmeņi, kas likti ar gludo malu uz augšu. Bruģakmeņi ieklāti ar nelielu slīpumu no dienvidrietumiem uz ziemeļaustrumiem. Zem akmeņiem pelēki dzeltena smilts kārtā – pabērums 20–30 cm. Zem pabēruma neskarts kultūrslānis. Pagalma dienvidaustrumu pusē pie austrumu mūra atsegts apmēram 4 × 10 m taisnstūrveida laukums, klāts ar māliem. Iespējams, ka zem šā laukuma slēpjas neskarts zemgaļu laika kultūrslānis. Pie kapelas ziemeļu sienas pagalma pusē atsedzās trīs piemūrētas būvkonstrukcijas, iespējams, galeriju pamati. Mūru platums – 0,7 m, augstums – 1 m.

Kapelas slēgtajā pagalmā pie ziemeļu sienas ieejas pagrabā tika veikti arheoloģiskie izrakumi 60 m² lielā laukumā, kurā zem 16./17. gs. mijā liktā bruģa konstatēts netraucēts kultūrslānis (2. att.: 15). Laukums izsmelts līdz pamatzemei – dzeltenai smiltij ar lieliem laukakmeņiem, kuru diametrs ir 0,2–1 m. Kultūrslāņa biezums virs pamatzemes – līdz 1,5 m. Virsējā kārtā (biezums

20–30 cm) – velēna un būvgruži – datējama ar 17.–20. gadsimtu; zem tās atradās bruģis ar pabērtu 30 cm biezu smilšu kārtu, datējams ar 16./17. gs. miju. Dziļāk sekoja līdz 0,5 m bieza pelēka zemes kārtā, ogles, dzīvnieku kauli, atsevišķi nelieli laukakmeņi; atradumi datējami ar 14.–16. gadsimtu. Zem šīs kārtas ir fiksējamas divas mītņu zemes kārtas (30 cm), kuras satur senlietas, attiecināmas uz zemgaļu apdzīvotības laiku. Senlietas, koka ogļu un degušu graudu analīze ļauj šīs abas kārtas datēt ar 6.–14. gadsimtu. Mītņu zemes kārtu sedza 1–3 cm bieza deguma kārtā, kurā pašā vai zem tās bija daudz šķēpu galu, bultu uzgaļu. To datējums attiecināms uz 13. gadsimta beigām, kad krustneši iebrūk Dobeles senpilsētā un tiek nodedzināta zemgaļu koka pils. Šajā deguma kārtā ir atrasta monēta – bīskapa Balduina fon Rusela (1259–1264) valdīšanas laikā Osnabrikā kalts feniņš, daudz keramikas lausku, arī ieroči, rotas, sadzīves priekšmeti, darbarīki. Izrakuma laukumā atsegtas trīs krāsns, desmit stabu vietas. Pie vienas krāsns bija ogles, deguši graudi (10.–11. gs.). Pie kapelas ziemeļu sienas fiksēts līdz 0,3 m plats (datējams ar 14. gs.) pārrakums, kas saistāms ar mūra pils celšanu, mūrējot pamatus.

Pils rietumu mūrī tika atsegti apmēram 0,3 × 0,4 m liels vēsturiskais lietusūdens novadīšanas caurteces kanāls no slēgtā pagalma uz Bēzres upes pusi (2. att.: 7). Pagalma pusē šo kanālu bija atseguši K. Boja izrakumu laikā 1882. gadā. Gar rietumu mūra ārējo malu tika izpētīta tranšeja 0,5 m dziļumā, senākie atradumi datējami ar 16./17. gs. miju (1532. gadā V. Pletenberga valdīšanas laikā kalts feniņš). Daļa no komunikācijas caurulēm tika zemē ievietotas ar urbšanas metodi, kad tikai tranšeju galos līdz 1 m dziļumā tika izrakti šurfi. Viens tāds šurfs bija aiz austrumu mūra bruģētās takas līmenī pie Bēzres upes (2. att.: 6). Šurfā tumša, mālaina zeme, jaukta ar būvgružiem, saturēja arheoloģiskos atradumus. Te senākie datējamie atradumi ir monētas – šiliņi, kalti Tērbatas bīskapijā Johanna I Vīfhuzena (1346–1373), Dītriha V Hakes (1485–1498) valdīšanas laikā.

Arheoloģiskās uzraudzības un izrakumu laikā (2018.–2020. gadā) iegūts vairāk nekā 2000 arheoloģisko atradumu vienību. Senākie atradumi attiecināmi uz bronzas laikmetu – ķīļveida akmens cirvis (4. att.: 16), krama atšķīlas, neapstrādāta dzintara gabals. Cirvis datējams ar 1800.–1000. g. p.m.ē. (noteica M. Kalniņš). No zemgaļu apdzīvotības perioda senākais datējums bronzas aprobei (5. att.: 30) – 6. gadsimts (noteica J. Ciglis). Atrastās lejamveidnes datējamas ar 12.–13. gadsimtu (4. att.: 12, 13, 15) (noteica D. Svarāne). Degušo graudu vecums (pēc C₁₄ analīzes) – 10.–11. gadsimts. (noteica T. Goslars, Polija, Poznaņa). Senlietas: darbarīki (kalts, īleni, adatas, slīmesti, sirpis, grieznes, makšķerāķi, tikla gremdiņi), rotas (saktas, piekariņi, zvārgulīši), ieroči (šķēpa gali, bultu uzgaļi, zobena fragmenti, pieši, vāles galva), metālapstrādes liecības (lejamveidnes, bronzas šlakatas, gredzenu sagataves). Par retāku ieroča veidu – sitamo – noturētais bronzas priekšmets (6. att.: 11) būs izmantots kā piekariņš. Līdzīgi piekariņi atrasti Tērvetes Viesturu un Ceraukstes Podiņu senkapos kā kapa piedevas.

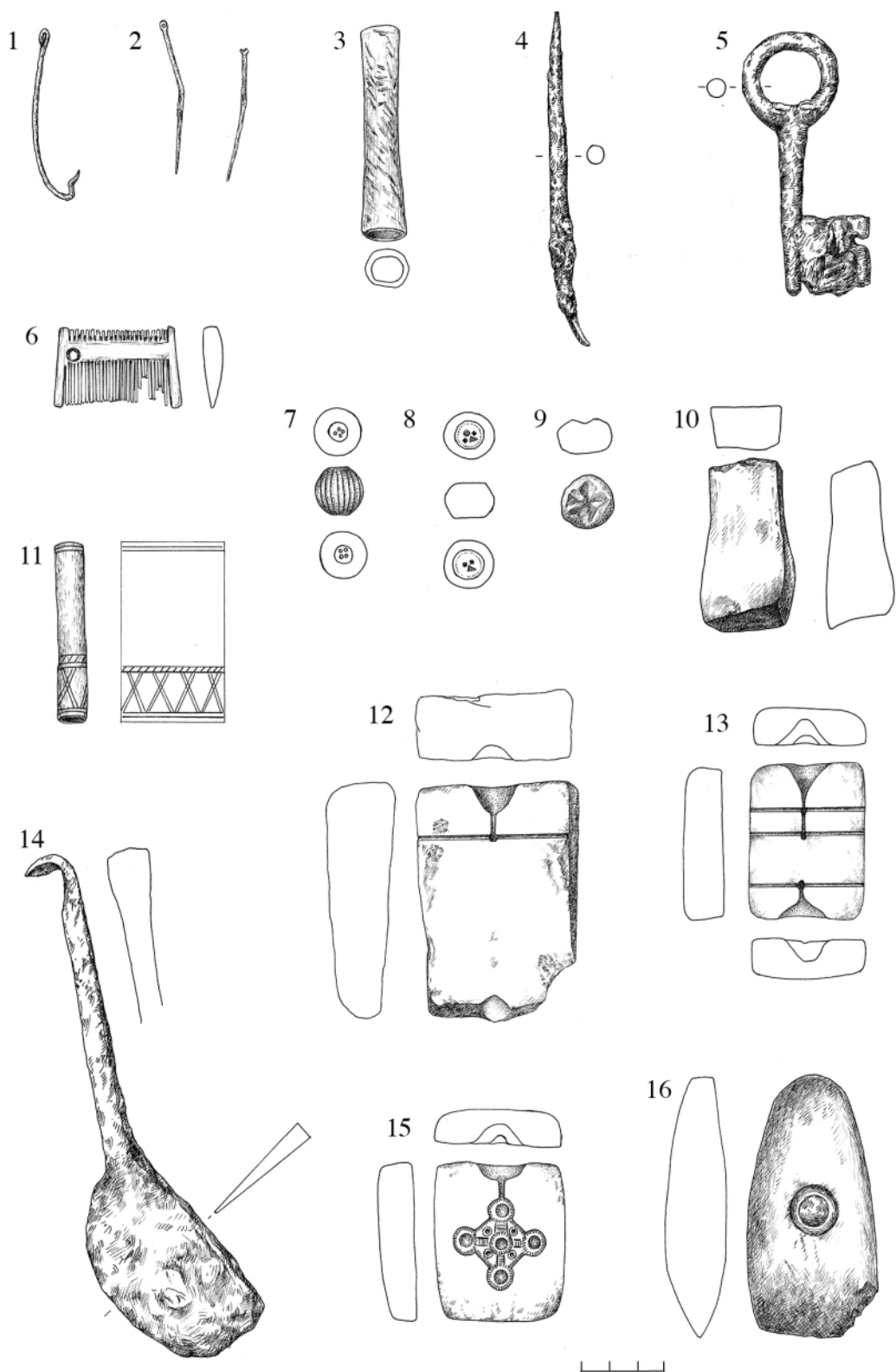

3. att. Arheoloģiskie atradumi Dobeles pilskalnā

1 – sleņģene, 2 – rotadate, 3 – nazis;

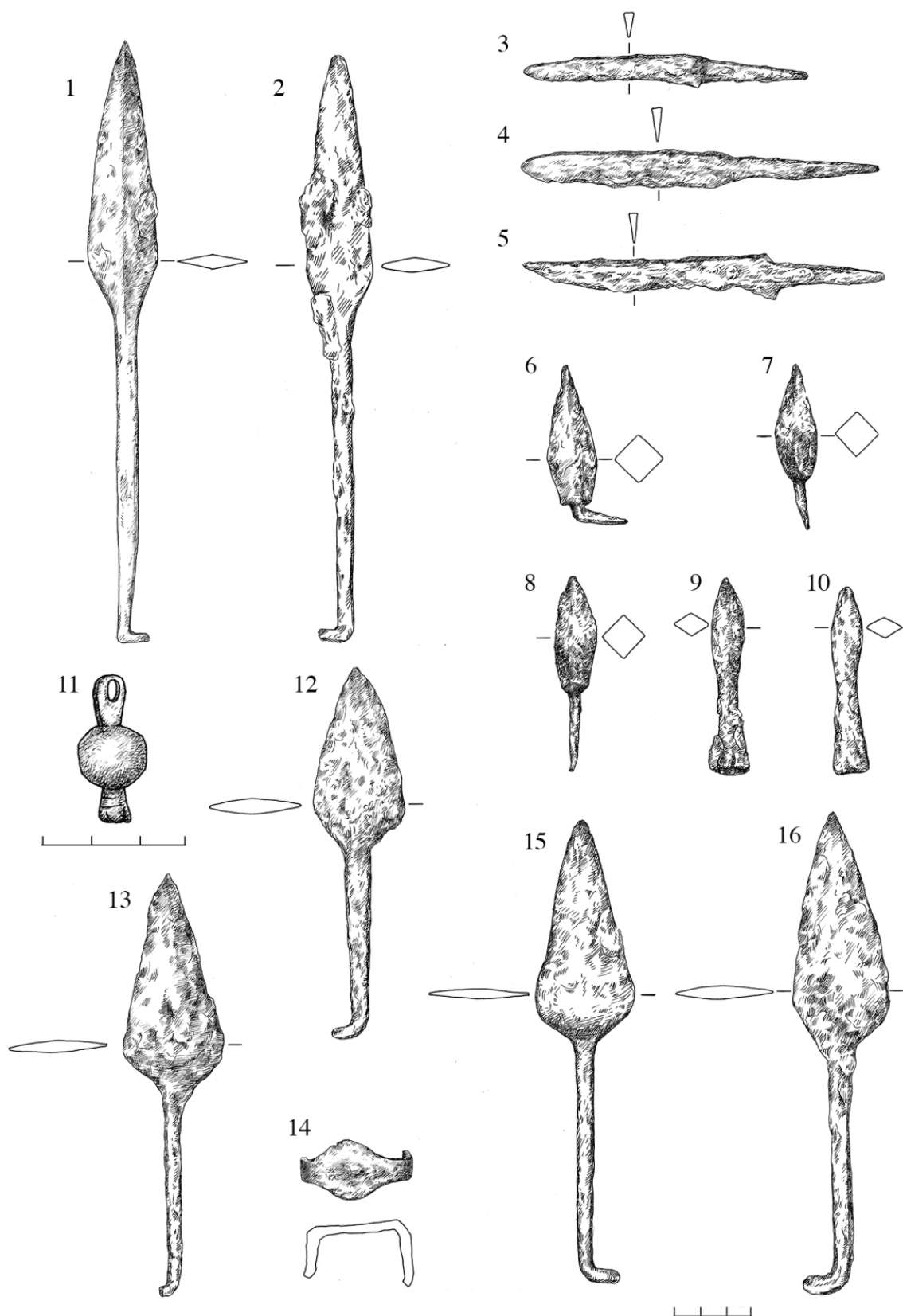
1 – bronza, 2, 3 – dzelzs

D. Zemītes zīmējumi

4. att. Arheoloģiskie atradumi Dobeles pilskalnā

- 1 – makšķerāķis, 2 – adatas, 3, 11 – adatu kārbīņa, 4 – ilens, 5 – atslēga, 6 – ķemme, 7–9 – atsvari,
10 – galoda, 12, 13, 15 – lejamveidnes, 14 – nazis, 16 – cirvis;
1, 2, 4, 5, 14 – dzelzs, 3, 6, 11 – kauls, 7–9 – bronza, 10 – smilšakmens, 12, 13, 15 – dolomīts, 16 – granīts
D. Zemītes zīmējumi

6. att. Arheoloģiskie atradumi Dobeles pilskalnā

1, 2, 12, 13, 15, 16 – šķēpi, 3–5 – naži, 6–10 – bultas, 11 – sitamajam ierocim līdzīgs piekariņš,
14 – ledus piesis; 1–10, 12–16 – dzelzs, 11 – bronza

D. Zemītes zīmējumi

Secinājumi

Atrastās senlietas Dobeles pilsdrupās ļauj datēt cilvēku klātbūtni, sākot ar bronzas laikmetu. Ar zemgaļu apdzīvotības laiku kapelas slēgtajā pagalmā iegūtās senlietas datējamas, sākot ar 6. gadsimtu. Atrasto degušo graudu un koka ogļu C_{14} datēšana uzrāda intensīvu zemgaļu dzīvesvietas pastāvēšanu pilskalnā no 10. gadsimta, kad te pastāv metālapstrāde, krāsnis. Senlietu atradumi apstiprināja pieņēmumu, ka starp zemgaļu apdzīvotības mītņu zemi un Livonijas laikā radušos kultūrlāni esošā deguma kārta attiecināma uz Dobeles pils un senpilsētas bojāejas laiku 13. gadsimta beigās. Arheoloģiskās uzraudzības un izrakumu laikā (2018.–2020. g.) iegūts vairāk nekā 2000 arheoloģisko atradumu vienību. Senākie atradumi attiecināmi uz bronzas laikmetu – ķīļveida akmens cirvis datējams ar 1800.–1000. g. p.m.ē. No zemgaļu apdzīvotības perioda senākais datējums bronzas aroci – 6. gadsimts. Atrastās lejamveidnes datējamas ar 12.–13. gadsimtu. Degušie graudi (pēc C_{14} analīzes) – no 10.–11. gadsimta.

Arheoloģiskās uzraudzības laikā iegūtas nozīmīgas liecības, kas papildinās ziņas par Livonijas ordeņa laikā veikto pils celtniecību un Kurzemes hercogistes laikā veiktajām pārbūvēm.

Summary

Andris Tomašūns

ARCHAEOLOGICAL MONITORING AND EXCAVATIONS DURING THE CONSERVATION AND RECONSTRUCTION OF THE WALLS OF THE DOBELE CASTLE CHAPEL – THE MOST IMPORTANT FINDS (2018–2020)

The antiquities found in the castle ruins of the Livonian Order in Dobeles allow us to date the settlement of the hillfort from the Bronze Age (1800–1000 BC). The antiquities found in the closed courtyard of the chapel date back to the 6th century when the Semigallian people lived there. The C14 dating of the burnt grain and charcoal found shows the existence of an intensive residence of the Semigallians on the hillfort from the 10th century, when metalworking and furnaces existed here. The findings of antiquities confirmed the assumption that the burned layer between the layer of the Semigallian settlement and the cultural layer created during the Livonian period can be attributed to the time of the destruction of Dobeles Castle and the old town at the end of the 13th century. During the archaeological monitoring and excavations (2018–2020), more than 2000 items of archaeological finds were obtained. The oldest finds can be attributed to the Bronze Age – a wedge-shaped stone ax (Fig. 3: 16), flint chips dating from 1800–1000 BC. The oldest dating of the bronze bracelet from the period of the Semigallians settlement (Fig. 4: 30) is from the 6th century. The molds date back to the 12th–13th centuries (Fig. 3: 12, 13, 15). Burnt grains (after C14 analysis) – from 10–11 century. The destruction of the Semigallian castle at the end of the 13th century is evidenced by the well-recognizable burned layer with evidence of warfare (spear and arrowheads), in which a coin was found – minted in Osnabruk during the reign of Bishop Baldwin of Rüssel (1259–1264).

Important testimonies were obtained during the archaeological monitoring, which will supplement the information about the construction of the castle during the Livonian Order and the reconstructions during the Duchy of Courland and Semigallia.

RAUNAS PILSDRUPU IZPĒTE UN SAGLABĀŠANA

Vēsturiskais konteksts

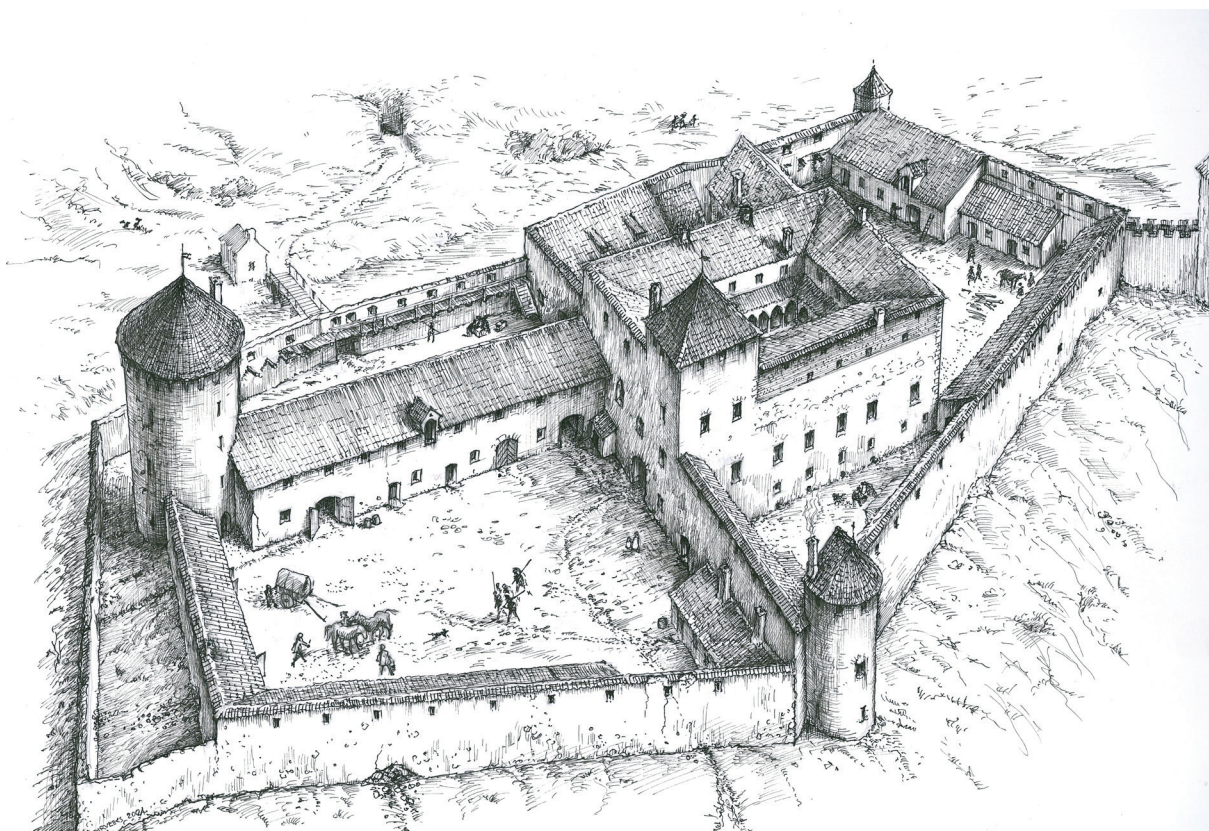
Raunas pilsdrupas izvietotas pakalnā pie Raunas upes ielejas. Pakalna izvēle nav bijusi nejauša – to no trīs pusēm norobežo stāvas nogāzes, savukārt ceturtajā pusē ir mākslīgi padziļināta grava. Literatūrā ir nostiprinājies pieņēmums, ka pils celta 1262. gadā, taču tam trūkst pierādījumu. Raunas pils pirmo reizi minēta 1381. gadā, kas nozīmē, ka pils būvniecība, visticamāk, uzsākta ne agrāk kā 14. gadsimta 60. gados. Šo tēzi stiprina arī 16. gadsimta beigās sarakstītās Raunas epigrammas, kurās minēts, ka arhibīskapa Johanna no Lūnes (*Johannes von Lune, amatā 1273.–1284. g.*) laikā tika veidots Raunas pamats pirmajā vietā (*Fertur Romburgi fundamina prima locasse*).¹ Tas nozīmē, ka sākotnēji arhibīskapa ļaudis apmetušies uz dzīvi latgaļu pilskalnā – Tanīskalnā –, kurš apdzīvots līdz 15. gadsimtam,² un tikai pēc tam notikusi mūra pils būvniecība. Raunas pils izveidi un attīstību noteica arī ģeopolitiskais konteksts. Proti, Raunas pili uzcēla vietā, kur arhibīskapijas teritoriju divās daļās sašķēla Vācu ordeņa Livonijas atzara teritorijas zemes strēle jeb t. s. Gaujas koridors. Netālu atradās Cēsu mūra pils, kas laika gaitā izveidojās par ordeņa mestra patstāvīgo uzturēšanās vietu. Jādoma, šis bija viens no faktoriem, kas noteica to, ka Raunas pils 15. un 16. gadsimtā kļuva par arhibīskapa vienu no galvenajām uzturēšanās vietām (1. att.). 16. gadsimtā pili veica pārbūves un to pielāgoja agro jauno laiku interjera vajadzībām. Livonijas kara (1558–1583) laikā Raunas pili neizpostīja, jo tās aizstāvji līdz ar citu tuvāko piļu aizstāvjiem padevās Ivana IV (*lielkņazs, vēlāk cars 1533.–1584. g.*) karaspēka priekšā. Pēc Krievijas caristes sakāves karā Raunu pārņēma Polijas-Lietuvas valsts pārvaldnieks. Polijas-Lietuvas varas 1582. gadā veiktajā revīzijā var lasīt, ka pie pils pastāvēja izveidotās muižas ēkas.³ Polijas-Lietuvas valsts konfliktā ar Zviedrijas impēriju 1602. gadā Raunu ieņēma zviedru karaspēks. Līdz pat 1658. gadam notika abu lielvalstu regulāri konflikti, kuros pils atradās te viena, te otra spēka rokās, līdz Vidzemi pilnīgā kontrolē ieņēma Zviedrijas impērijas varas iestādes. Raunas pils izvietojums un nocietinājumu sistēma neatbilda 17. gadsimta militārajām vajadzībām, tāpēc Raunas pili 17. gadsimta otrajā pusē no nocietinājumu saraksta izslēdza. Šķiet, ka šajā laikā pili nojauca ārējos aizsardzības torņus, taču pārējās telpas palika neskartas. Zviedru pārvaldes 1688. gadā Raunas pili veica revīziju, kurā lasāms, ka pils telpas ir neskartas, izņemot

¹ Malvess, Roberts. Raunas epigrammas. No: Ābers, Benno; Zeids, Teodors; Zemzaris, Tāivaldis (red.). *Tautas vēsturei. Veltījums profesoram Arvedam Švābem*. Rīga: Grāmatu apgādniece A. Gulbis, 1938, 152.

² Balodis, Francis. Raunas Tanīsa kalns. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927, Nr. 10, 280; Balodis, Francis; Teikmanis, Andrejs; Kundziņš, Pauls; Kundziņš, Ludvigs. *Izrakumi Raunas Tanīsa kalnā 1927. gadā*. Rīga: Pieminekļu valdes izdevums, 1928.

³ Širants, Rūdolfis. *Pētījuma materiāli par Raunas pili*. Rīga, 1975, 54. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā. Inv. nr.: 1485-5-308.

tik, cik tās skāris laika zobs.⁴ Jādomā, ka 17. gadsimta laikā paplašinājās pie pils atrodošā muižas, kā arī Raunas draudzē pastāvēja vēl vairākas muižas. Pirmās kartogrāfiskās liecības, kur redzams gan detalizēts Raunas pils, gan Raunas apdzīvotās vietas plānojums, ir saglabājušās no 17. gadsimta beigām, un šos uzmērījumus veikuši zviedru mērnieki⁵ (2. att.). Ziemeļu kara (1700–1721) laikā Krievijas impērijas karaspēks būtiski izpostīja draudzes novadu un arī Raunas apdzīvotajā vietā esošo baznīcu. Par postījumiem mūra pilī ziņu nav. 18. gadsimta otrajā pusē redzams, ka pils apbūve jau saglabājusies daļēji un tā kļuvusi par pilsdrupām, kuru teritorijā ir ieceltas guļbaļķu ēkas⁶ (3. att.). Var pieņemt, ka teritoriju izmantoja muižas saimniecības vajadzībām. Pamazām drupas iekļāvās muižas ainavu parkā. To teritorijā ierīkoja pastaigu takas. Tāpat pilsdrupas kļuva par vietu, kur viegli iegūt būvmateriālu apkārtējo māju celtniecībai.

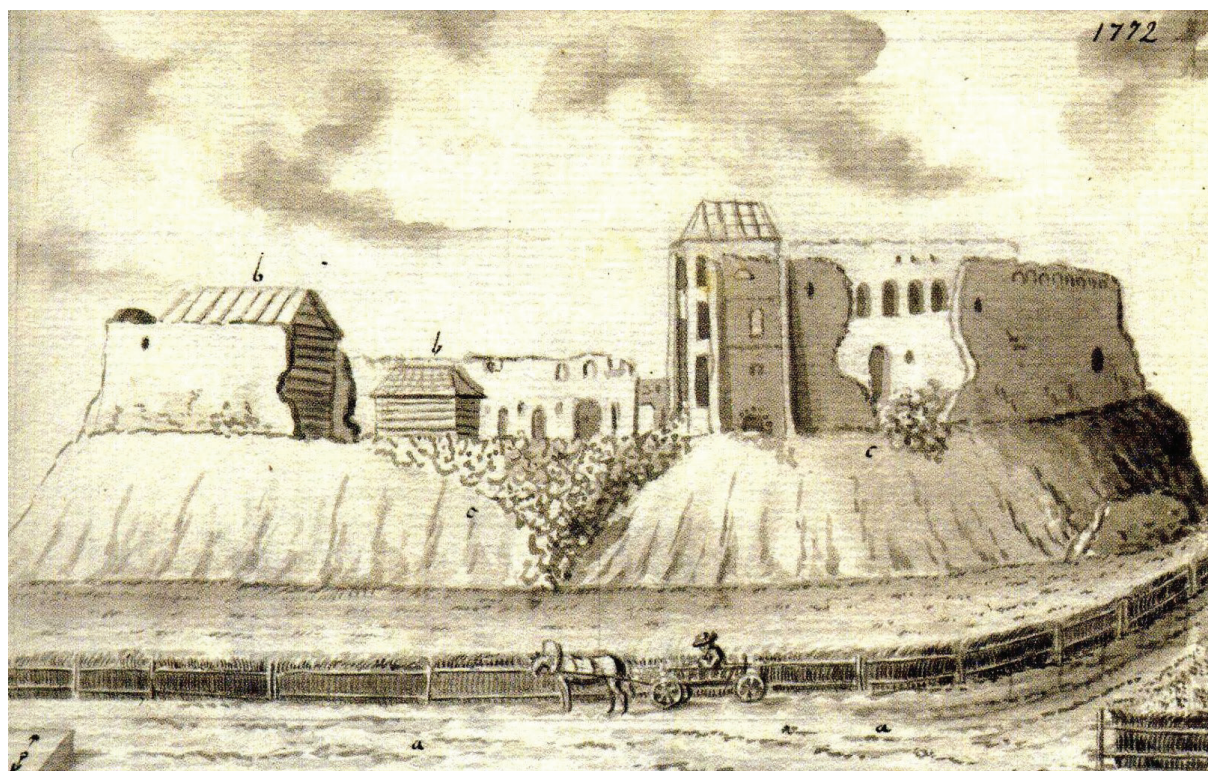
1. att. Raunas pils teorētiskā rekonstrukcija uz 16. gs. Autors arhitekts Ilmārs Dirveiks.
Glabājas Raunas muzejā

⁴ Ose, Ieva. Raunas pils 1688. gada inventarizācijas protokols (tulkojis R. Širants). No: Ose, Ieva (sast.). *Latvijas viduslaiku pils: pētījumi un avoti par ordeņa un bīskapu pilīm*, 8. daļa. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2014, 345–380.

⁵ Stokholmas Kara arhīvs. Ar roku zīmētas kartes. 11. sējums: Zviedru plānu grāmata. Pieejams: https://sok.riksarkivet.se/kriagsarkivets-kartsamlingar?Fritext=Ronneburg&Referenskod_arkiv= (skatīts: 23.07.2022.). Plānu digitālās kopijas glabājas arī Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā: Raunas un Cēsu piļu plāni un Vidzemes karte no Zviedrijas Kara arhīva. Glabājas CVMM Dokumentu kolekcijā. Inv. nr.: CM/z.p. 35017.

⁶ Broce, Johans Kristofs. *Zīmējumi un apraksti, 4. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Manuskriptu publicēšanai sagatavojis Muntis Auns. Rīga: Zinātne, 2007, 137.

2. att. Raunas
pils plāns.
17. gs.
No: Stokholmas
Kara arhīvs

3. att. Raunas pils zīmējums. 1772. gads. No: Broce, Johans Kristofs. *Zīmējumi un apraksti, 4. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Manuskriptu publicēšanai sagatavojis Muntis Auns. Rīga: Zinātne, 2007.

Pilsdrupu izpēte un saglabāšana

Pirmo reizi Raunas pilsdrupas zīmējis 18. gadsimta mākslinieks un etnogrāfs Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze, 1742–1823*). Viņš, apceļojot un zīmējot dažādas Vidzemes vietas, ir bijis arī Raunā, un ar viņa roku tapuši vairāki Raunas pils zīmējumi. Vēlāk, 1905. gadā, vācbaltiešu arhitekts Hermanis Zeiberlihs (*Hermann Seuberlich, 1878–1938*) Vēstures un senatnes pētītāju biedrības septembra sanāksmē ziņoja, ka apmeklējis Raunas pilsdrupas saistībā ar kāda Jākoba Hekera (*Jakob Häcker*) vasarā atrastajām senlietām augu dārzā Raunas pilsdrupu teritorijā, kuras viņš nodevis biedrības rīcībā. Arhitekts ziņoja, ka, ņemot vērā praktiskos nolūkus, kuru mērķis bija uzzīmēt Raunas pilsdrupu plānu, nebija iespējama sistemātiska pilsdrupās esošās zemes izpētišana, tādēļ šeit uzskaitīti izcilākie atradumi: glazēti un neglazēti podiņi, krāsns podiņi ar ornamentiem, viena ļoti oriģināla krāsns kroņa daļa (*Ofenbekrönung*), zaļi glazēta flīze no māla, dzelzs važas ar garu ķēdi, zelta gredzens ar safīru un dažādas monētas. Tālāk arhitekts piedāvāja apskatīt izveidoto Raunas pilsdrupu plānu un vairākas fotogrāfijas, kurās redzams pilsdrupu stāvoklis. Viņš ziņo, ka aptuveni 40 pēdu (ap 12 m) augstumā pie pils dienvidu ārējās sienas saskatāmas arī gleznojumu paliekas, kur var saskatīt ornamentu ar izliktām līnijām. Noslēgumā viņš arī atzīst, ka pilsdrupas lēnām, gadu no gada, laikapstākļu ietekmē iet bojā.⁷ Viņa atziņa par pilsdrupu sabrukšanu ir vērā ņemama, jo fotogrāfijās, kas uzņemtas 20. gadsimta 20.–30. gados, ir redzamas detaļas, kuras mūsdienās vairs nav saglabājušās. Starpkaru periodā pilsdrupu teritorijā notika publiskie pasākumi un priekšpils teritorijā šim nolūkam bija izbūvēta neliela estrāde.

Pirmie pilsdrupu mūru nostiprināšanas darbi tika veikti 1937./1938. gada ziemā astoņās pils vietās. Darbos atsevišķās pilsdrupu vietās tika aizpildīti akmeņu izbrukumi, atjaunotas divas ailu pārsedes, kā arī atjaunots mūra sienas ķilējums ar mazākiem akmeņiem.⁸ Jādomā, ka Otrais pasaules karš (1939–1945) pārtrauca iespējamus turpmākos darbus, kas pēc Latvijas okupācijas netika turpināti. Turpmāko 30 gadu laikā pilsdrupas aizauga ar krūmiem un kokiem, un, skatoties 20. gadsimta 70. gadu fotogrāfijas, var nodomāt, ka Raunas pilsdrupas atrodas mežā (4. att.). Augstās sienas ieskauj lieli koki un biezi krūmi.⁹ Kā liecina skatītāju soliņu betona kājas, kas vēl pilsdrupu teritorijā bija redzamas 21. gadsimta sākumā, šķiet, ka priekšpils neaizaugušajā daļā kādā brīdī, iespējams, atradās neliela estrāde.

1973. gadā LPSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvalde izdeva uzdevumu, kurš paredzēja apkopot vēsturisko informāciju, veikt pilsdrupu uzmērīšanu, fotografēšanu un citus fiksācijas darbus. Tāpat bija paredzēts teritoriju attīrīt no krūmiem un kokiem, kas degradē mūrus, un veikt arheoloģisko izpēti. Bija paredzēts uz veiktās izpētes bāzes izstrādāt priekšlikumus visa pilsdrupu kompleksa konservēšanai un daļējai restaurēšanai. Vispirms bija plānots konservēt visas avārijas stāvoklī esošās mūra daļas. Plānā bija paredzēts visus arheoloģiski atsegtos mūrus konservēt un atrastās būvdetaļas restaurēt.¹⁰

No paredzētajiem darbiem tika veikta Raunas pils vēstures izpēte, kurā 1975. gadā vēsturnieks un arhivārs Rūdolfs Širants (1910–1985) apkopoja pieejamajā literatūrā atrodamo informāciju par pils vēsturi. Darba vērtīgākā daļa ir tā pielikumi, kur pievienota vēsturnieka Jāņa Zemzara (1902–

⁷ Sauberlich, Hermann. Über die Ronneburger Schlossruine. In: *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1905*. Rīga: Druck von W. F. Häcker, 1906. S. 53–55.

⁸ *Raunas pilsdrupu nostiprināšanas darbi ziemā 1937./38. g.* Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra Dokumentu fondā. Lieta: Raunas pilsdrupas (1+2 KM). Inv. nr.: 75367.

⁹ *Raunas pilsdrupas*. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra Dokumentu fondā. Lieta: Raunas pilsdrupas (1+2 KM). Inv. nr.: p-515/3.

¹⁰ Vītola, Tatjana. *Raunas pilsdrupu koncepcija*. Rīga, 1991, 4–5. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā. Inv. nr.: 1622-49-KM.

4. att. Raunas pilsdrupas. 1975. gads. No: Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra Dokumentu fonda. Lieta: Raunas pilsdrupas (1+2 KM). Inventāra nr.: p-515/3

1996) no poļu valodas tulkotā Raunas 1582. gada revīzija, kā arī vēsturnieka Aleksandra Jansona pārrakstītā un paša izpētes autora no vācu valodas tulkotā Raunas 1688. gada revīzija.¹¹

Nedaudz vēlāk, 1986. gadā, pilsdrupu teritorijā Raunas ciema padome izlēma būvēt jaunu estrādi. Darbi nebija saskaņoti, tāpēc tos uz neilgu laiku pārtrauca, lai piesaistītu arheologu. Apsekojumā konstatēts, ka kultūrslānis un pilsdrupu mūru daļas nav izpostītas.¹² Arheologi Zigrīda Apala un Jānis Apals estrādes vietā veica nelielus arheoloģiskās izpētes darbus trīs laukumos, kur tika atklāts kāds mūra fragments.¹³ Pastāv iespēja, ka izrakumos atklātā mūra daļa ir saistīta ar pils ārējā aizsargmūra konstrukcijām.

Uz R. Širanta izpētes materiālu pamata arhitekte Tatjana Vītola 1991. gadā izstrādāja pilsdrupu restaurēšanas koncepciju, kurā pirmo reizi publicēja pils teorētisko rekonstrukciju. Šī bija pirmā iespēja Raunas vēstures pētniekiem ieraudzīt to, kā pils varēja izskatīties 17. gadsimtā.¹⁴ Paralēli koncepcijas izstrādei divas sezonas (1990. un 1991. gadā) Raunas pilsdrupās notika arheoloģiskās izpētes darbi arheologa Mārtiņa Rušas (1940–2017) vadībā. Darbu laikā tika atsegta daļa no galvenās

¹¹ Širants, Rūdolfis. *Pētījuma materiāli par Raunas pili*. Rīga, 1975. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā. Inv. nr.: 1485-5-308.

¹² *Par estrādes būvi Raunas pilsdrupās*. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra Dokumentu fondā. Lieta: Raunas pilsdrupas (1+2 KM). Inv. nr.: 11279.

¹³ Apala, Zigrīda; Apals, Jānis. Izrakumi Vaidavas pilskalnā un Raunas pilsdrupās. No: Mugurēvičs, Ēvalds (atb. red.). *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1988, 16–18.

¹⁴ Vītola, Tatjana. *Raunas pilsdrupu koncepcija*. Rīga, 1991, 4–5. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā. Inv. nr.: 1622-49-KM.

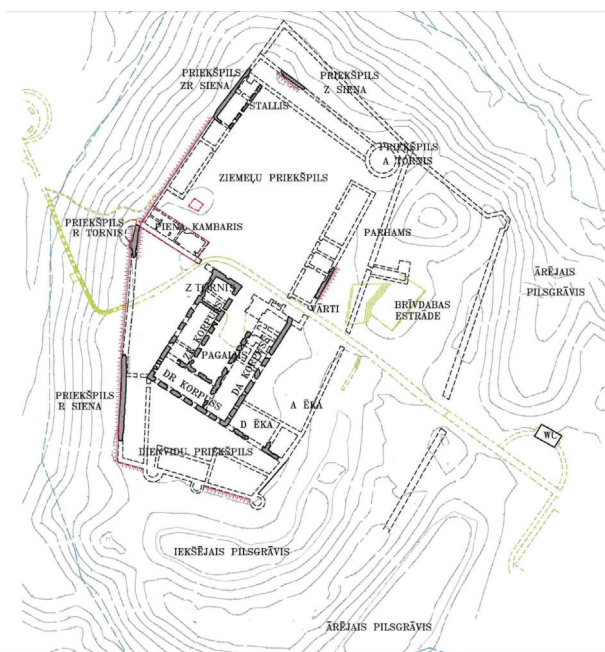
pils iekšējā pagalma bruģa, kā arī attīrītas pils torņa drupas.¹⁵ Ņemot vērā, ka 20. gadsimta 90. gadi bija saimniecisko un politisko pārmaiņu laiks, darbi pilsdrupu izpētē apstājās.

Pirmais posms: 2004–2012

Pilsdrupu atjaunošana atsākās 2004. gadā, kad arhitekte Ināra Caunīte sadarbībā ar arhitekti Daci Ķibildu un būvinžinieriem Andreju Barbaru un Laimoni Mārtiņu Zemīti izstrādāja Raunas pilsdrupu konservācijas koncepciju.¹⁶ 2005. un 2006. gadā tika uzsākti pils ziemeļrietumu torņa konservācijas darbi, kuriem arheoloģes Sandras Zirnes vadībā paralēli veica arī arheoloģisko izpēti gan galvenās pils pagalma daļā, gan torņa daļā.¹⁷ Kā minēts, abas vietas bija pētītas jau iepriekš, bet 15 gadu laikā tās atkal kļuva būvgružu un apauguma kārtā.

Paralēli pils konservācijas darbiem pilsdrupu ziemeļrietumu tornī tika veikta koka konstrukciju izbūve. Arhitekts Ilmārs Dirveiks veica torņa arhitektonisko izpēti, kas bija pirmā profesionālā pilsdrupu arhitektoniskās attīstības izpēte.¹⁸ (5. att.) Diemžēl torņa izbūves arhitekts izpētes rezultātus nerespektēja, tāpēc torņa konstrukcijas – platformu grīdas un griesti – neatbilst oriģinālajiem, tornī bijušajiem stāvu pārsegumu līmeņiem. Tāpat nereti koka konstrukciju balsti izvietoti priekšā logailām, tā traucējot torņa vizuālajai uztverei no iekšpuses. Tajā pašā laikā pils torņa mūra konstrukcijās, kopš tās tika pārsegtas ar jumtu, nenotiek pastiprināta erozija, turklāt pilsdrupu apmeklētāji joprojām novērtē iespēju Raunas apkārtni skatīt no torņa augšas līmeņa.

5. att. Pilsdrupu shēma un pils daļu apzīmējumi. No: Dirveiks, Ilmārs. *Raunas pilsdrupu arhitektoniskā izpēte*. Rīga, 2017.

¹⁵ Ruša, Mārtiņš. *Raunas pils izpēte: teksts, plāni, fotofiksācija*. Rīga, 1991. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā. Inv. nr.: 1623-47-KM; Ruša, Mārtiņš. *Raunas pils pirmsprojekta izpēte: teksti, plāni, fotoattēli*. Rīga, 1992. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā. Inv. nr.: 208.

¹⁶ Ķibilda, Dace (projekta vad.). *Raunas pilsdrupu tehniskās izpētes atzinums, priekšlikums pilskalna labiekārtojumam, pilsdrupu konservācijas koncepcija*. 2004. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā. Inv. nr.: 64002 III.

¹⁷ Zirne, Sandra. *Pārskats par arheoloģiskās uzraudzības darbiem Raunas viduslaiku pili ar senpilsētu 2005. gada 5. augustā–30. novembrī*. Rīga, 2008. Glabājas Raunas muzejā; Zirne, Sandra. *Pārskats par arheoloģiskās uzraudzības darbiem Raunas viduslaiku pili 2006. gada jūnijā–augustā*. Rīga, 2008. Glabājas Raunas muzejā.

¹⁸ Dirveiks, Ilmārs. *Raunas pils ZR tornis. Arhitektoniskā izpēte*. 2006. Glabājas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra Dokumentu fondā. Inv. nr.: 75632 III.

Noslēdzoties pilsdrupu torņa konservācijas darbiem, tie tika turpināti ziemeļrietumu korpusa daļā. Uz pagalmu vērstās sienas puses daļā bija daļēji zudusi logailas vieta, kuru no 2007. līdz 2009. gadam konservēja, restaurējot arī logailas pārsedzi. Šādā veidā šīs sienas daļa ieguva konkrētas aprises un ir uztverama kā konkrēta korpusa viena siena. Tolaik Raunas pagasta pārvaldes uzstādījums bija turpināt arī arheoloģiskos pētījumus. Tāpēc, noslēdzoties pētījumiem torņa un pils pagalma daļā, tika izraudzīta vieta priekšpils daļā, kur, ņemot vērā 1688. gada revīzijas datus, bija jāatrodas t. s. piena kambara ēkai. Šīs ēkas atsegšana un izpēte ilga vairākas sezonas – no 2007. līdz 2012. gadam.¹⁹ Šajā konkrētajā situācijā bija iespējams salīdzināt rakstītās ziņas un to, ko rāda arheoloģiskie dati, līdz ar to tika secināts, ka 1688. gadā veiktajā revīzijā konstatējama cita aina, nevis tas, kas redzams izrakumu laukumā. Visticamāk, revīzijas veicēji piefiksēja vienu ainu, bet pēc tam kādu notikumu rezultātā situācija apbūvē vēl mainījās.

Paralēli arheoloģiskajiem pētījumiem pilsdrupās turpinājās arī konservācijas darbi. 2011. gadā tika veikta konservācija dienvidrietumu korpusa mūra augšdaļā, kur bija bīstams mūra izbrukums. 2012. gadā tika veikta mūra šuvju aizpildīšana dienvidaustrumu korpusa gala sienas posmam pie ieejas pilī no estrādes puses. Savukārt 2013. un 2014. gadā veikti mūra nostiprināšanas darbi dienvidaustrumu korpusa pagalma fasādes daļā.

Arheoloģiskās izpētes darbi pilsdrupu teritorijās nereti ir ierobežoti ar to, ka nav iespējams izpētīt pils senākās apdzīvotības slāņus. Proti, ir saglabājusies mūra apbūve vai akmens bruģējums, kas procesā netiek demontēts, un senākās liecības paliek zem jaunāko laiku liecībām. Taču 2013. gadā uzsāka arheoloģisko izpēti rietumu priekšpils daļā, kas turpinājās vairākas sezonas līdz 2019. gadam.²⁰ Šajā izpētes daļā netika konstatētas ar pils izbūvi saistītas konstrukcijas, kā rezultātā izpētē laukums tika padziļināts līdz aptuveni 2 m dziļumam. Aptuveni 1,60–1,85 m dziļumā konstatēta māla kārta un zem tās kultūrslānis ar māla dakstiņu fragmentiem, kaļķa javu un atsevišķiem dzīvnieku kauliem. Šajā kultūrslānī atrasts sudraba Visbijas gots, kas datējams ar 14./15. gadsimtu.²¹ Visticamāk, šajā izpētes laukumā izdevās sasniegt apdzīvotības slāni, kas saistīts ar mūra pils uzcelšanu 14. gadsimta otrajā pusē. Paralēli 2013. gadā tika izpētīts neliels laukums ziemeļu priekšpilī – netālu no t. s. piena kambara ēkas. Mērķis bija izpētīt ko vairāk par pils neapbūvēto priekšpils daļu. Taču aptuveni 30 cm dziļumā atklājās no nelieliem laukakmeņiem veidots bruģis.²² Tas, vai bija bruģēta visa priekšpils daļa, nav zināms, taču pētījumi šajā vietā atklāja to, kas iepriekš nebija zināms. Proti, to, ka pils ziemeļu priekšpils bija daļēji vai pat pilnībā bruģēta.

¹⁹ Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī. No: Urtāns, Juris; Virse, Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2008–2009*. Rīga: Nordik, 2010, 212–216; Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī 2010. un 2011. gadā. No: Urtāns, Juris; Virse, Līga Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2010–2011*. Rīga: Nordik, 2012, 202–205; Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī. No: Urtāns, Juris; Virse, Līga Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2012–2013*. Rīga: Nordik, 2014, 241–245.

²⁰ Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī. No: Urtāns, Juris; Virse, Līga Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2014–2015*. Rīga: Nordik, 2016, 215–218; Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī. No: Urtāns, Juris; Virse, Līga Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016–2017*. Rīga: NT Klasika, 2018, 224–226; Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī 2019. gadā. No: Urtāns, Juris; Virse, Līga Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2018–2019*. Rīga: NT Klasika, 2020, 174–177.

²¹ Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī. No: Urtāns, Juris; Virse, Līga Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016–2017*. Rīga: NT Klasika, 2018, 224–226.

²² Zirne, Sandra. Arheoloģiskie izrakumi Raunas viduslaiku pilī 2019. gadā. No: Urtāns, Juris; Virse, Līga Ingrīda (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2018–2019*. Rīga: NT Klasika, 2020, 174–177.

Otrais posms: 2016–2022

2016. gadā vēsturnieks, toreizējais Raunas muzeja vadītājs Edgars Plētiens izstrādāja pilsdrupu darbības stratēģiju, kas nostiprināja pilsdrupās veicamos uzdevumus un sasniedzamos mērķus.²³ Šis dokuments bija nepieciešams, lai par pilsdrupu konservāciju un izpēti sāktu domāt ilgtermiņā un sistēmiski. Šajā gadā pēc neliela pārtraukuma pilsdrupās atsākās konservācijas darbi. Būtībā darbi tika atsākti ziemeļrietumu korpusa pagalma pusē – no vietas, kur tie tika pabeigti 2009. gadā. Stratēģijā bija paredzēts vispirms sakārtot pils iekšējā pagalma daļu tā, lai pēc sienu nostiprināšanas varētu turpināt arheoloģiskos pētījumus pils iekšējā pagalma daļā. 2017. gadā arhitekts Ilmārs Dirveiks veica pilsdrupu kompleksa vispārēju arhitektonisko izpēti.²⁴ Uz tās pamata 2017. gadā arhitekts Artūrs Lapiņš izstrādāja Raunas pilsdrupu attīstības metu, kas paredzēja pilsdrupu pakāpenisku konservāciju un vides sakārtošanu.²⁵ Paralēli 2017. gadā tika pabeigta ziemeļrietumu korpusa pagalma sienas konservācija no pagalma puses. 2018. gada sezona tika uzsākta ar pilsdrupu attīstības meta 1. kārtā paredzēto darbu projektēšanu, ko veica Arhitektoniskās izpētes grupa.²⁶ Uz projekta pamata tika turpināta dienvidrietumu korpusa pagalma sienas konservācija. Pieejamais finansējuma apjoms pilsdrupu konservācijas kārtu realizēšanā ienesa korekcijas, jo pilsdrupas ir objekts, kur prioritārās zonas mainās līdz ar jauniem mūru erozijas gadījumiem. 2018. gada nogalē un 2019. gadā Raunas pašvaldība sadarbībā ar Rundāles pašvaldību izstrādāja finansējuma piesaistes projektu Latvijas-Krievijas pārrobežu programmā. Saistībā ar projekta dokumentāro pusi konservācijas darbi 2019. gadā netika īstenoti un tika uzsākti tikai pēc gada. 2020. gadā konservācijas darbi notika gan dienvidaustrumu korpusa pagalma sienas pagalma pusē, gan ziemeļrietumu korpusa pagalma sienas iekšpusē. Konservācijas darbi paralēli notika arī ziemeļrietumu priekšpils dienvidaustrumu sienas abās pusēs un dienvidu priekšpils t. s. Dienvidu ēkas fragmentā. Šie bija apjomīgākie konservācijas darbi pilsdrupu saglabāšanas vēsturē gan no konservēto sienu apjoma, gan finansējuma viedokļa. Turklāt šo darbu laikā atklājās jaunas liecības par pils izbūves vēsturi, piemēram, tas, ka pagalma dienvidaustrumu korpusa sienā jau sākotnēji iestrādātas pils galerijas grīdas siju vietas un konstatētas sešas velvju enkurojumu slokšņdzelžu fragmentu vietas, kas nozīmē, ka pils cēlājiem jau sākotnēji ir bijis skaidrs plāns par pils uzbūvi un struktūru. Tāpat ir skaidrs, ka pils galerija izveidota jau 14. gadsimtā, nevis vēlāk, kā uzskatīts līdz šim. Šajā sienā tika atklātas saglabājušās galerijas sijas paliekas, kas savienotas ar koka statni mūra iekšpusē.²⁷

2021. gadā darbi turpinājās dienvidrietumu korpusa pagalma sienas pusē, kas vērsta uz korpusu (6. un 7. att.). Paralēli abus gadus (2020–2021) turpinājās pilsdrupu sienu projektēšanas darbi,²⁸ lai sagatavotu dokumentāciju nākamajiem darbiem. Šāda secīga pieeja konservācijai nesa rezultātu, jo 2021. gadā arheoloģiskā izpēte varēja turpināties pilsdrupu iekšējā pagalmā. Līdz šim brīdim tas nebija iespējams darba drošības apstākļu dēļ, jo pirms konservācijas mūru augšas bija bīstamas. Izpētes laikā turpināja atsegt pagalma bruģi un zonā pie pagalma dienvidrietumu sienas atsedzās līdz šim nezināma konstrukcija, kuras nozīme vēl jānoskaidro. Reaģējot uz 2021. gada nogalē notikušo ziemeļu priekšpils rietumu torņa augšējo akmeņu nobrukumu, tika pieņemts lēmums atkāpties no secīgā galvenās pils iekšsienu konservācijas procesa un 2022. gadā uzsākt to saglabājušās torņa sienas

²³ Plētiens, Edgars. *Valsts nozīmes arheoloģiskā pieminekļa "Raunas viduslaiku pils ar pilsētu" (valsts aizs. nr. 541) pilsdrupu daļas darbības stratēģija 2016.–2021. gadam*. Rauna, 2006. Glabājas Raunas muzejā.

²⁴ Dirveiks, Ilmārs. *Raunas pilsdrupu arhitektoniskā izpēte*. Rīga, 2017. Glabājas Raunas muzejā.

²⁵ Lapiņš, Artūrs. *Raunas pilskalna attīstības mets*. Rīga, 2017. Glabājas Raunas muzejā.

²⁶ Lapiņš, Artūrs. *Raunas pilsdrupu konservācija: 1. kārtas projektēšana*. Rīga, 2018. Glabājas Raunas muzejā.

²⁷ Eglīte, Kristīne. *Jaunatklājumi Raunas pilsdrupās*. 12.06.2020. Pieejams: https://blog.aigsia.lv/2020/06/jaunatklajumi-raunas-pilsdrupas/?fbclid=IwAR31_0tNsn25lRnl0bjddBhBeT_VcszdcQmNb1moHKBMZGF7DAFLEBh7IA (skatīts: 18.07.2022.).

²⁸ Lapiņš, Artūrs. *Raunas pilsdrupu konservācija*. Rīga, 2020. Glabājas Raunas muzejā.

abās pusēs. 2022. gadā tika uzsākta noslēdzošā pilsdrupu sienu projektēšana, lai nākamajos gados varētu secīgi turpināt galvenās pils sienu konservāciju. 2021. gada nogalē tobrīd zināmo informāciju vēsturnieki Ieva Plētiņa un Edgars Plētiens apkopoja populārzinātniska rakstura izdevumā.²⁹ Tā mērķis bija vieglā valodā izstāstīt Raunas pils stāstu no tās uzcelšanas līdz saglabāšanas darbiem mūsdienās. Pilsdrupu izpēte un saglabāšana turpināsies, vadoties pēc iepriekš izstrādātajiem dokumentiem, kā arī veicot jaunu vēstures rakstīto avotu apzināšanu Eiropas arhīvos.

6. att. Raunas pilsdrupas no augšas. Notiek konservācijas darbi, un ir pabeigta pagalma daļas arheoloģiskā izpēte. 2021. Foto: Matīss Rudzītis

7. att. Raunas pilsdrupas 2021. gadā. Notiek konservācijas darbi, un ir pabeigta pagalma daļas arheoloģiskā izpēte. Foto: Matīss Rudzītis

²⁹ Plētiens, Edgars; Plētiņa, Ieva. *Raunas pils*. Rīga: Jumava, 2021.

Noslēgums

Pilsdrupas ir īpaša Latvijas teritorijas ainavas daļa, un to izpēte un saglabāšana ir būtisks valsts nozīmes uzdevums. Tas, kā to paveic, ir atkarīgs no konkrētās pašvaldības un speciālistiem, kas par to ir atbildīgi. Ceļi pilsdrupu saglabāšanā var būt dažādi, un pašos pamatos ir divas fundamentālas izvēles pilsdrupu saglabāšanā. Viena pieeja ir pilsdrupas saglabāt esošajā nobrukuma stāvoklī un neļaut notikt tajās jauniem erozijas procesiem. Otra pieeja ir pilsdrupu struktūrās integrēt mūsdienu būvniecības papildinājumus, tā reizē parūpējoties par esošo mūru saglabāšanu. Katrai no pieejām ir savi ieguvumi un riski. Pirms notiek aktīva darbība, būtiski ir izvērtēt jebkuru iejaukšanos mūru oriģinālajā daļā, jo tas nozīmēs neatgriezenisku ietekmi uz pilsdrupu ainavisko uztveri. Svarīgi ir paredzēt vairākus soļus uz priekšu un apzināties, vai plānotais mērķis ir tā vērts. Jādomā, ka nav pareizu vai nepareizu risinājumu. Ir vērtīgi, efektīvi, saglabāšanas veicinoši un tādi risinājumi, kas šo būtisko kultūras mantojuma daļu nodos nākamajām paaudzēm, lai tās mācītos informāciju iegūt citādā veidā, nekā to spējam pašlaik mēs (8. att.).

8. att. Skats uz Raunas pilsdrupu iekšējo pagalmu. 2021. gads. Foto: Ieva Plētiņa.

Summary

Edgars Plētiens

RESEARCH AND CONSERVATION OF THE RUINS OF RAUNA CASTLE

The approach to the conservation of the ruins as cultural heritage must be systemic and systematic. In other words, the architect, the archaeologist and the local historian must work together, and the conservation processes must be sequenced from year to year, so that after a longer period of time it is possible to see what has been achieved and to plan the next steps. The conservation process needs to be approached with special care and attention. It needs to be carried out by knowledgeable and experienced professionals, and it needs to be managed and planned. This article gives an insight into the processes involved in the research and conservation of the ruins of Rauna Castle from the 19th century to 2022. The aim of the article is to describe the historical and archaeological research, as well as describe the approach to the preservation of the castle ruins, i.e. the conservation of the remaining walls. Both – the documentation and the practical work are described. This is done in the way that, if necessary, the approach to the conservation of the castle ruins of Rauna Castle can be applied to the conservation of other castle ruins that are still being planned. It is also an attempt to summarise all the activities that have taken place to ensure that the conservation of the ruins can take place now and in the future.

VALMIERAS PILS: JAUNA EKSPOZĪCIJA UN PĒTNIECĪBAS PERSPEKTĪVAS

Veidojot Valmieras muzeja ekspozīciju “de Woldemer”, kopā savijās divi aspekti. Pirmkārt, tā bija jauna ekspozīcijas satura izveide: ekspozīcijas koncepcijas un dizaina izstrāde, eksponātu atlase un to padziļināta izpēte, Valmieras vēstures pētniecība, tekstu rakstīšana un komunikācijas materiālu sagatavošana. Otrkārt, pētot vēstures norises un eksponējamās priekšmetus, iezīmējās jaunas pētniecības perspektīvas. Rakstā aplūkots, kā šie divi aspekti savstarpēji mijiedarbojas.¹

Valmieras pils

Valmieras pils trapecveida formā celta uz zemes paaugstinājuma. Gar pils ziemeļu un austrumu daļu vijas Rātes upīte, kas ietek Gaujā, savukārt Gauja tek pils dienvidos. Rietumos pils mūrim pieklāvās Valmieras pilsēta.

1. att. Valmieras plāns, iespējams, ar ieplānotajām izmaiņām pils un pilsētas aizsardzības sistēmā. 1673. g. Krigsarkivet i Stockholm, Utländska stads- och fästningsplaner, SE/KrA/0406/28/059/006

¹ Raksts tapis pirms ekspozīcijas “de Woldemer” pabeigšanas.

Trūkstot precīzām ziņām par pils pirmsākumiem, pastāv dažādi uzskati par tās celšanas laiku.² Pētnieki Karls fon Lēviss of Menārs (*Karl von Löwis of Menar*) un Frīdrihs Vilhelms Benninghofens (*Friedrich Wilhelm Benninghoven*) Valmieras pils sākotni attiecina uz Zobenbrāļu ordeņa laiku.³ Izplatīts ir arī viedoklis, ka pils būvniecība saistīta ar Vācu ordeni. Vartberges Hermaņa Livonijas hronikā minēts, ka Livonijas mestrs “Vilekīns no Nindorfā [...] kopā ar arhibīskapu Johana kungu dibināja un apgādāja baznīcas ordeņa daļā – Valmierā, Cēsīs, Burtņiekos un Trikātā.”⁴ Hronikā aprakstītie notikumi kopumā ir atainoti hronoloģiskā secībā, tomēr šāda pieeja nav īstenota konsekventi. Tādēļ diskutabls ir pieņēmums uz Valmieras baznīcas celšanu attiecināt datējumu “1283. gads”, kas hronikā pierakstīts līdzās rindkopai, kura atrodas pirms citētā fragmenta. Turklāt, lai gan hronikā ir pieminēta baznīcu celšana un apgādāšana, 1283. gads ticis attiecināts arī uz Valmieras pils dibināšanu.⁵

Lai gan viens no centrālajiem aspektiem attiecībā uz Valmieras pils sākumposmu līdzšinēji ir bijis jautājums par tās dibināšanu, būtiski, ka vairākus gadsimtus tā atradās Vācu ordeņa kontrolētajā Livonijas daļā. Vietā, kur krustojās ceļi: galvenais ūdens ceļš – Gauja – un sauszemes ceļi, kas no Valmieras veda gan uz Rīgu, gan Igauniju un Krievzemi. Vairāku gadsimtu gaitā pils no vienkāršas aizsargbūves izveidojās par nocietinājumu kompleksu.

Pils pārbūves saistītas arī ar politiski militārajām norisēm Livonijā. Vācu ordeņa valdīšanas laikā pils piedzīvojuši šķietami mierīgu posmu. Sākot ar 16. gadsimtu, karadarbībā Livonijā arvien aktīvāk iesaistījās Zviedrija, Polija-Lietuva un Krievzeme. Militārās tehnikas attīstība, it sevišķi uguns ieroču lietošana karadarbībā, biežajos uzbrukumos kļuva par pārbaudījumu Valmieras pils izturībai.

Livonijas kara laikā – 1560. gada augustā – Valmierai uzbruka Ivana IV karaspēks. Pili un pilsētu tam neizdevās ieņemt, tomēr vairākus Valmieras iedzīvotājus nogalināja un aizveda gūstā. 1577. gadā Ivana IV karaspēks atgriezās Valmierā un to bez pretestības ieņēma un nodedzināja.

1582. gadā krievu karaspēks atzina poļu-lietuviešu pārspēku un Vidzemē tika nodibināta Polijas-Lietuvas varai pakļauta Pārdaugavas hercogiste. Tomēr situācija bija nestabila. 16. gadsimta beigās par varu Vidzemē cīnījās Zviedrija un Polija-Lietuva. Tā rezultātā Valmierā vairākkārt nomainījās varas, līdz 17. gadsimta 20. gados Valmierā nostiprinājās zviedru vara. Jaunie saimnieki pili izmantoja armijas vajadzībām, tajā izvietoja karaspēku un veica pārbūves. Vērienīgākās no izmaiņām saistītas ar zemes uzbērumu sistēmas izveidi Valmieras pils un pilsētas aizsardzībai.

Ziemeļu kara sākumā – 1702. gadā – Krievijas cara Pētera I karaspēks iznīcināja ēkas pils teritorijā. Pēc kara pils mūru akmeņus un teritoriju izmantoja vietējie pilsētnieki jaunu ēku celtniecībai.

Balstoties pētījumos un dokumentos pieejamajā informācijā, tika izveidots Valmieras pils pārbūves procesu apraksts. Sadarbībā ar dizaina biroju H2E tika izveidota vizualizācija, kurā atainota pils attīstība tās pastāvēšanas laikā. Tā kā vizualizācija primāri tika izstrādāta, lai ekspozīcijas vajadzībām no koka izgatavotu pils modeli, tā apzināti veidota robusta, ar salīdzinoši zemu detalizācijas pakāpi, tomēr ļauj akcentēt izmaiņas pils apjomā.

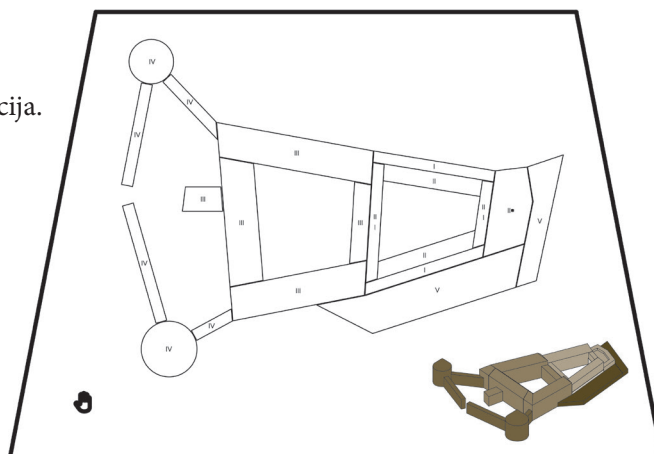
² Caune, Andris; Ose, Ieva. *Latvijas 12. gadsimta beigu–17. gadsimta vācu piļu leksikons. Latvijas viduslaiku pils, IV*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2004, 531.

³ Apgabals ap Valmieru Zobenbrāļu ordeņa valdījumā atradās no 1208. līdz 1214. gadam un no 1224. gada līdz ordeņa pastāvēšanas beigām Livonijā. Pēc: Caune, Andris; Ose, Ieva. *Latvijas 12. gadsimta beigu–17. gadsimta vācu piļu leksikons. Latvijas viduslaiku pils, IV*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2004, 531.

⁴ *Vartberges Hermaņa Livonijas hronika*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2005, 61.

⁵ Piemēram, Rusovs, Baltazars. *Livonijas kronika*. Grand Haven: Raven Printing, 1976, 30.

2. att. Valmieras pils būvniecības posmu vizualizācija. Autors: dizaina birojs H2E

Vizualizācijā ietverti šādi pils attīstības posmi:

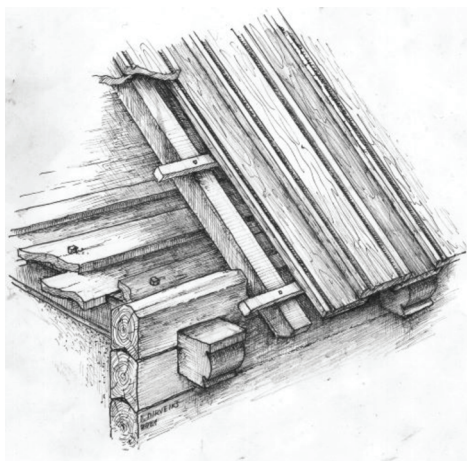
- I Vieta, kur 13. gs. atradās koka nocietinājums.
- II Galvenā pils un nocietinātā teritorija galvenās pils aizsardzībai – parhams.
- III Pirmā priekšpils, kurā atradās divi dzīvojamie korpusi un bruģēts pagalms.
- IV Otrās priekšpils vietā 14.–16. gs. atradās 5 m plats un 30 m garš aizsarggrāvis. Tas atdalīja pili no pilsētas. 16. gs. beigās tur izbūvēja otru priekšpili un divus zemus lielgabalu torņus.
- V Bastioni – zemes vaļņi, kurus 17. gs. uzbēra pils aizsardzībai.

Valmieras pils kultūrvides centrs

Lai saglabātu kultūrvēsturisko mantojumu un nodrošinātu tā apskates pieejamību, Valmieras pils teritorijā tika īstenots vērienīgs projekts. Pilsdrupas un vairākas to teritorijā esošās vēsturiskās ēkas restaurēja un iekonservēja. Tika uzcelta arī jauna celtne – kultūrvides centrs. Seno un jauno ēku kompleksā 2022. gada decembrī plānots atvērt ekspozīciju “de Woldemere” par Valmieras senāko vēsturi. Ekspozīcijas dizainu veido dizaina birojs H2E.

3. att. Stiklotā ēka priekšplānā – Valmieras pils kultūrvides centrs; pa labi no tā – 19. gs. sākumā celta ēka būvdarbu laikā. Zem kultūrvides centra atrodas pils pagrabi. 2022. g. jūnijs. Foto: Dāvis Pumpuriņš

4. att. Ēkas 1735./1736. g. konstrukcijas profilētiem dziedru (siju) galiem, ar jumta dēļu segumu. Ilmāra Dirveika zīmējums

Valmieras pils kultūrvides centra metu konkursā uzvarēja arhitektu Viktora Zarakovska, Antona Gondas un Andra Tomsona veidotais projekts. Jau būvdarbu laikā izmaiņas projektā ienesa arhitektoniskās izpētes grupas pētnieka Ilmāra Dirveika veiktā arhitektoniski mākslinieciskā izpēte, kurā tika secināts, ka vidējā no t. s. “Vecās aptiekas” ēku kompleksa ēkām “ir Latvijas pilsētās pašlaik senākā zināmā saglabājusies koka ēka, kas celta arhaiskāajā būvveidā – kā guļbūve krusta pakšos ar guļbaļķu zelmiņiem un zem spārenīcas izvirzītiem profilētiem dziedru galiem. Latvijas teritorijā šāds būvveids pastāvēja 18., 17. gadsimtā un, ticami, ka vēl senāk.”⁶

Projekts tiek realizēts, izmantojot Eiropas Savienības, valsts un pašvaldības finansējumu. Dalība liela mēroga projektos sniedz ne vien finansiālu atbalstu, lai realizētu apjomīgākus un citkārt grūtāk īstenojamus plānus, bet arī dod papildu impulsu, lai pievērstos attiecīgās vietas

vēsturei. Tas ļauj apzināt, kas līdz šim ir izpētīts, un izvirzīt tālākos pētniecības virzienus. Tādējādi gan ekspozīcijas koncepcijas izstrādes laikā, gan jau pētniecības posmā bija iespējams pārdefinēt Valmieras vēsturi. Proti, veicot pētījumus jaunajai ekspozīcijai, atklājas jauni fakti. Savukārt, tos ievietojot plašākā vēsturiskajā kontekstā, veidojas jauna izpratne par Valmieras pili un pilsētu laikā no 13. līdz 18. gadsimtam.

Pētnieciskais stāvoklis

Viens no svarīgākajiem sākotnējiem ekspozīcijas sagatavošanas posmiem bija Valmieras vēstures izpētes “inventarizācija”. Tā bija iespējams apzināt, kas līdzšinēji ir izpētīts, un līdz ar to arī saprast, kas ir tie stāsti, notikumi un personas Valmieras vēsturē, par kuriem jau tiek komunicēts ar sabiedrību.

Lai gan ir arī senāki Valmieras vēstures apraksti, viens no nozīmīgākajiem darbiem tapa 19. gadsimta beigās. Publicists un vēlākais Rīgas Vēstures un senatnes biedrības bibliotekārs Vilhelms Heine (*Wilhelm Heine*, 1871–1917) 1893. gada avīzē “Rigische Stadtblätter” publicēja rakstu sēriju, veltītu Valmieras vēsturei. Katrs no rakstiem koncentrējās uz kādu tēmu, piemēram, “Ordeņa pils”, “Baznīca”, vai arī konkrētu laika posmu, piemēram, “Valmieras likteņi zviedru valdīšanas laikā”. Gadu vēlāk šie raksti tika apkopoti un publicēti grāmatā “Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar” (Raksti par Valmieras pilsētas vēsturi⁷). Šī grāmata, būdama kompakta un pārskatāmi strukturēta, šķiet, kļuva par iecienītu Valmieras vēstures pārskatu.

Turpmākajās citu autoru publikācijās par Valmieras vēsturi redzam sava veida pārmantojamību. No Heines šie autori pārņēmuši gan faktus, gan stāstus, kuros tiek izstāstīta Valmieras vēsture. Tomēr te minama kāda būtiska nianse. Heine savu publikāciju atsaucēs norādīja izmantotos avotus un literatūru. Taču citu autoru publikācijās ne vienmēr ir atsaucē vai arī ir atrodama tikai norāde

⁶ Dirveiks, Ilmārs. *Jauni atklājumi par Valmieras pilsētas senākajām ēkām*. 12.04.2021. Pieejams: <http://blog.aigsia.lv/2021/04/jauni-atklajumi-par-valmieras-pilsetas-senakajam-ekam/> (skatīts 09.08.2022.).

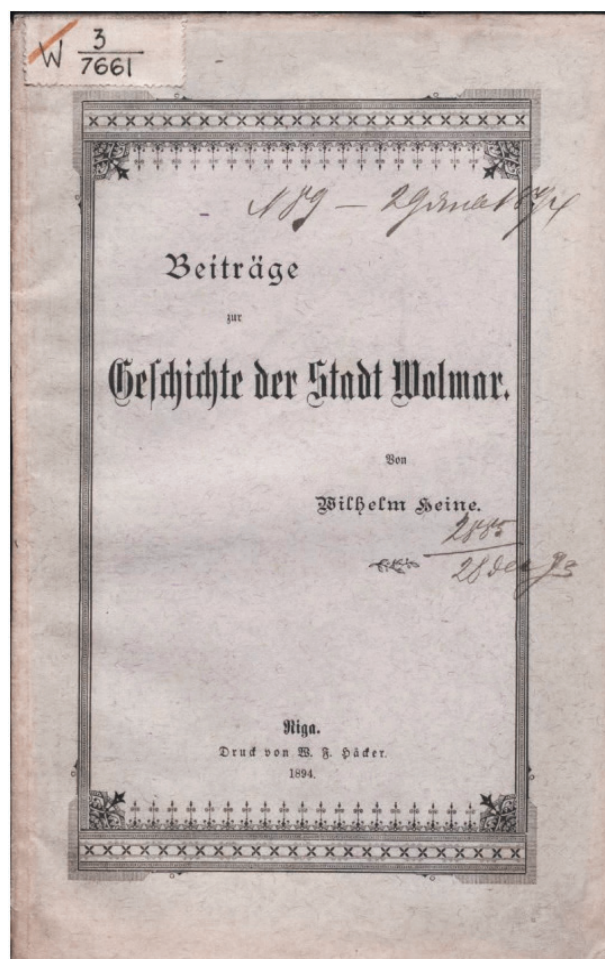
⁷ Ar nosaukumu “Piezīmes Valmieras vēsturei” tā Laimoņa Liepnieka tulkojumā latviešu valodā publicēta grāmatā “Senā Valmiera”: Heine, Vilhelms. *Piezīmes Valmieras vēsturei*. No: *Senā Valmiera*. Valmiera: Valmieras Vācu kultūras biedrība, 1994, 7–72.

uz Heines publikāciju. Tā Heines darbs pats ir kļuvis par sava veida “avotu”.⁸

Zīmīgi, ka viens no būtiskākajiem un ražīgākajiem Valmieras novadpētniekiem Hermanis Enzeliņš (1867–1953) sava darba “Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē” priekšvārdā norādījis: “Rakstot par Valmieru, viņas pili un baznīcu, es izlietoju savā laikā vācu valodā iznākušo V. Heines grāmatu par Valmieru, kā arī citus vācu avotus. Pārējo nodaļu lielākai daļai galvenā kārtā par pamatu noderējuši mani pētījumi Valsts arhīvā, Valmieras baznīcas grāmatās un citur. Grāmatā sniegtās ziņas nav izsmeļošas, nav arī domātas pētnieku vajadzībām, bet, galvenām kārtām, tautai.”⁹ Pēdējā teikumā pausto pieeju, šķiet, varētu attiecināt arī uz vairākām citām publikācijām par Valmieras vēsturi.

Nepretendējot uz detalizētu pārskatu par Valmieras vēstures historiogrāfiju, jāmin, ka padomju okupācijas gados izdotajās publikācijās redzama hronoloģiska pieeja Valmieras pagātnes pasniegšanā, atbilstoši laikmeta garam akcentējot krievu faktoru vēsturē. Kā izņēmums minams Roberta Malvesa (1905–1982) padziļinātais pētījums “Valmieras senatne”, kas saglabājies kā manuskripts un nav publicēts.¹⁰ Pētījumā Malvess norādījis uz konkrētiem materiāliem, kas glabājas Latvijas Centrālajā valsts vēstures arhīvā, Latvijas PSR Vēstures muzejā, kā arī atsaucies uz konkrētām grāmatām un publikācijām presē.

Protams, jāpiemin, ka neatsveramu artavu Valmieras un tās pils vēstures izpētē sniedz publikācijas, kuras veltītas atsevišķiem aspektiem, kā arī pētījumi, kas kādu konkrētu tēmu aplūko citu Livonijas un Baltijas reģiona piļu un pilsētu kontekstā. Šādi pētījumi ir, piemēram, par somu kolonijām 17. gadsimtā Valmierā,¹¹ par brāļu draudzes kustību un tās darbību Valmieras apkārtnē,¹² par Livonijas pilsētu dalību Hanzā¹³ un daudziem citiem jautājumiem.

5. att. Vilhelma Heines grāmatas “Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar” vāks. 1894. g.

⁸ Arī 1994. gadā izdotajā Heines grāmatas latviskā tulkojumā nav publicētas atsauces par izmantotajiem avotiem un literatūru. Turklāt trūkst vienas grāmatas nodaļas, kas aplūko t. s. “poļu laikus” Valmierā.

⁹ Enzeliņš, Hermanis. *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē*. Valmiera: izdevēja kooperatīvā sabiedrība “Zeme”, 1932, 3.

¹⁰ Malvess, Roberts. *Valmieras senatne*. Manuskripts, 1981. Valmieras muzejs, inv. nr.: VINM 30.418.

¹¹ Dunsdorfs, Edgars. Die finnische Militärkolonie von Wolmar. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Hörigkeit. *Commentationes Balticae. Jahrbuch des Baltischen Forschungsinstituts*, 1962, VIII/IX, S. 57–81.

¹² Straube, Gvido. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*, Rīga: N.I.M.S., 2000.

¹³ Misāns, Ilgvars. Wolmar. Eine hansische Kleinstadt im mittelalterlichen Livland. In: Jähniq, Bernhart; Militzer, Klaus (Hg.). *Aus der Geschichte Alt-Livlands: Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag*. Münster: LIT, 2004, S. 39–54.

Arheoloģiskie izrakumi

Līdzās vēsturnieku un novadpētnieku veikumam Valmieras pilsētas un pils izpēti ir ietekmējis arheologu veikums.

1937. gadā Valmieras pilsdrupās norisinājās pirmie arheoloģiskie izrakumi.¹⁴ Valmieras senatnes pētnieku interesi piesaistīja mītiskā un varenā Beverīnas pils – senās latgaļu zemes Tālavas centrs. Trūkstot drošām liecībām, kur atradusies Beverīna, pētnieki to meklēja dažādās vietās. Jau minētais vēstures entuziasts Hermanis Enzeliņš uzskatīja, ka Beverīna atradusies Valmierā – vietā, kur savu pili bija uzcēlis Vācu ordenis. Pastāvēja cerības, ka arheologi šim apgalvojumam atradīs pierādījumus.

Valmierā no 1937. līdz 1939. gadam notika arheoloģiskie izrakumi, kurus vadīja arheologi Elvīra Šnore, Hugo Riekstiņš un Pēteris Stepīņš. Atrastās senlietas galvenokārt attiecās uz 15.–17. gadsimtu un nebija vecākas par Vācu ordeņa pili, tā neapstiprinot hipotēzi par Beverīnas pils atrašanos Valmierā.

Pēc Otrā pasaules kara arheoloģiskie izrakumi Valmierā atsākās 1972. gadā, pētot teritoriju pie Sv. Sīmaņa baznīcas. Savukārt 70. un 80. gadu mijā arheoloģiskos izrakumus veica netālu no pils esošajā latgaļu apmetnes vietā – Lucas kalnā – un daļā no pilsētas senā nocietinājuma – Tērbatas bastionā.

Arheoloģiskā izpēte Valmieras pilī atsākās 1988. gadā. Vairākkārt veicot izrakumus dažādās pilsdrupu vietās, arheologiem ir izdevies papildināt zināšanas par pils vēsturi un apbūvi. Priekšpils ziemeļdaļā atsegta piecas pagraba telpas. IZRakumi apliecināja, ka pagrabi pils dienvidu korpusā sniegušies vairāk nekā divu metru dziļumā, bet korpusa ziemeļaustrumu daļā pagrabu nebija. Noskaidrotas vairāku mūru atrašanās vietas, tostarp galvenās pils un pirmās priekšpils starpsiena. Arheologiem izdevies atklāt arī daļu no pagalma bruģējuma ar ūdensnoteku. Renovējot “Vecās aptiekas” ēku 1993. gadā, tika izraktas vairākas tranšejas, atsedzot liecības, tostarp par akmens bruģi.

Pārbūvējot Valmieras muzeja izstāžu namu, kas atrodas pils teritorijā, 2004. gadā arheologi atsedza pils ziemeļaustrumu stūri, kā arī ziemeļu un austrumu aizsargmūru fragmentus. Savukārt atrastais degušais laukums (aptuveni 8 m²) liecināja par pils senāko apbūvi – koka nocietinājumu, telpām, kurās austs, uzglabāta labība un saimniecības priekšmeti.

6. att. Arheoloģe Tatjana Berga uz Valmieras pils aizsargmūra ziemeļaustrumu stūra. 2004. g.
No: Berga, Tatjana. *Pārskats par arheoloģisko izpēti un uzraudzības darbiem Valmieras pilī un senpilsētā*. Rīga: LU Latvijas Vēstures institūts, 2004. Valmieras muzejs, inv. nr.: VINM 47.425

¹⁴ Vairāk par arheoloģiskajiem izrakumiem Valmierā skatīt: Bebre, Viktorija; Brūzis, Rūdolfs. Valmieras arheoloģijai – 80. No: Boldāne-Zeļenkova, Ilze (zin. red.). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi, IV*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 11–24; Berga, Tatjana. *Valmieras pils arheologa stāsts*. Valmierā: Valmieras Novadpētniecības muzejs, 2003; Berga, Tatjana. *Valmieras vecpilsētas arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 2018.

Norisinoties jaunās ēkas – kultūrvides centra – būvniecībai pils teritorijā, turpinājās arheoloģiskā izpēte un uzraudzība Rūdolfā Brūža vadībā. Arheoloģiskie atradumi apliecināja latgaļu klātbūtni pils būvniecības darbos 14. gadsimtā.

Arheologu pētījumu rezultāti publicēti ne vien pārskatos un zinātniskos rakstos, bet arī divās Tatjanas Bergas grāmatās: “Valmieras pils arheologa stāsts”¹⁵ un “Valmieras vecpilsētas arheoloģija”.¹⁶

Topošajā ekspozīcijā būs aplūkojami atradumi gan no pēdējo gadu arheoloģiskās izpētes, gan no senākiem izrakumiem. Daudziem priekšmetiem līdzšinēji trūkusi padziļināta izpēte. Atlasot un restaurējot krājuma priekšmetus, izdevies noskaidrot papildu informāciju par vairākiem no tiem.

Piemēram, Tatjana Berga aprakstījusi Valmieras vecpilsētā atrasto plombu, kas “liecināja par preces izgatavošanas vietu, kvalitāti un daudzumu.” Uz tās “saglabājies Dancigas (Gdaņskas) ģerbonis: divi krusti viens virs otra un kronis. Visdrīzāk ar šo svina plombu bija aizzīmogots auduma baķis.”¹⁷ Pateicoties Gdaņskas Universitātes vēsturniekam Tomašam Mackovskim (*Tomasz Maćkowski*), tika precizēta informācija par plombu.¹⁸ Pētnieks apstiprināja, ka 17. gadsimta otrajā pusē šādas plombas lietoja, lai kontrolētu kvalitāti tekstila izstrādājumiem: vienkāršiem, nekrāsotiem audumiem no vilnas, kokvilnas un lina. Uzraksts vācu valodā “BESTE SORTE” plombas otrā pusē liecināja, ka tas bija pievienots labākās kvalitātes vienkāršam audumam.

7. att. Plomba tekstila izstrādājumu kontrolei. 17. gs. otrā pusē. Valmieras muzejs, inv. nr.: VI 294: 48

Citi pētījumi

Raksturojot citus ar ekspozīcijas tapšanu saistītos aspektus, jāsecina, ka bez projekta šobrīd nebūtu tapis arī arhitektūras vēsturnieka Ilmāra Dirveika pētījums par ēku kompleksu pils teritorijā. Arhitektoniskās izpētes rezultātā secināts, ka 18. gadsimta vidū tapusi dzīvojamā ēka ir senākā konkrētā būvniecības stilā celta ēka, kas radīja pārpratumu, un publiski izskanēja ziņa, ka tā ir senākā koka ēka Latvijā.¹⁹ Tomēr tā nav. Tā ir Latvijas pilsētās senākā pašlaik zināmā saglabājusies koka ēka, kas celta konkrētā arhaiskā būvveidā. Pētījumā precizēts ēku plānojums, krāsojums un jumta segums, ēku funkcijas, īpašnieki un citi aspekti.

Vilhelms Heine savas grāmatas ievadā raksta: “Senču gādīgais paredzējums, kas viņus mudināja svarīgākos dokumentus noglabāt arhīvos, Valmierā nav nesis augļus, jo 1577. gadā un 1702. gadā šie dokumenti sadeguši. Tas, kas saglabājies cituviet vai ir izglābts, ir nepietiekams, lai sniegtu mūsdienu vēstures pētītājiem pietiekošu ieskatu Valmieras senatnē.”²⁰ Līdzīgi Heines secinātajam Valmieras vēsturi padarījusi doma, ka, trūkstot pilnvērtīgam pilsētas arhīvam, nav iespējams pienācīgi izpētīt

¹⁵ Berga, Tatjana. *Valmieras pils arheologa stāsts*. Valmiera: Valmieras Novadpētniecības muzejs, 2003.

¹⁶ Berga, Tatjana. *Valmieras vecpilsētas arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 2018.

¹⁷ Turpat, 87.

¹⁸ Rokpelnis, Alberts. Nedaudz par Valmieru Hanzas laikos un Dancigas ģerboņiem. No: *Valmierietis* (laikraksta “Liesma” pielikums), 29.07.2020., 6.

¹⁹ Noskaidrota senākā koka ēka Latvijas pilsētās. Pieejams: <https://www.apollo.lv/7196618/noskaidrota-senaka-koka-eka-latvijas-pilsetas> (skatīts: 09.08.2022.).

²⁰ Heine, Vilhelms. Piezīmes Valmieras vēsturei. No: *Senā Valmiera*. Valmiera: Valmieras Vācu kultūras biedrība, 1994, 10.

Valmieras vēsturi. Lai mainītu šo priekšstatu, Valmieras muzeja vēsturnieki meklējuši materiālus gan dažādos fondos Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā, gan klātienē un digitāli pētījuši materiālus, kas pieejami arhīvos Igaunijā, Vācijā, Zviedrijā, Polijā un citviet. Tas nozīmē Valmieras vēsturē pārdefinēt priekšstatus par to, kas ir avoti un kur tie ir atrodami. Piemēram, Valmieras rātes sarakste ar citām pilsētām atrodama arhīvos Lībekā, Tallinā, Rīgā un citviet.

Ekspozīcijas “de Woldemere” koncepcija

Ekspozīcijas nosaukumā izmantots Valmieras senais nosaukums latīņu valodā – *Woldemere*. *De Woldemere* nozīmē – ‘Valmieras, no Valmieras’. Arī senākajā zināmajā Valmieras zīmogā no 1381. gada ir uzraksts “S’ CIVITATIS DE WOLDEMER” – Valmieras pilsētas zīmogs.

Arheoloģiskie atradumi un arhīvu dokumenti iezīmēja plašu tēmu loku, ko būtu iespējams risināt muzeja ekspozīcijā. Tādēļ ekspozīcijas koncepcijas tapšanas laikā bija svarīgi atlasīt atsevišķus nozīmīgu tēmu lokus, kas ļautu parādīt Valmieras attīstību un dažādus tās vēstures aspektus.

Esam nonākuši pie šādām ekspozīcijas daļām:

- 1) Ievada daļā apmeklētāji iepazīstas ar ekspozīciju, tādēļ atlasītās tēmas sniedz pamatinformāciju par Valmieru: tās ģerboni, pilsētas vārda attīstību un atrašanās vietu ūdens un sauszemes ceļu krustpunktā. Savukārt tēmā iekļautais hronoloģiskais notikumu pārskats sniedz vēsturisku kontekstu par norisēm Valmierā teju piecu gadsimtu garumā. Šajā telpā atrodas arī kase un garderobe.
- 2) Nākamā ekspozīcijas sadaļa veltīta pils vēsturei. Pils tajā atainota gan kā nocietinājuma vieta, ar kuru saistīta Valmieras sākotne, gan kā Vācu ordeņa varas un administratīvais centrs. Tādējādi ekspozīcijā tiek risināta Valmieras vēsturē nozīmīgā kara tematika.
- 3) Atsevišķa sadaļa veltīta Hanzai. Tajā raksturota Hanza kā vēsturisks fenomens, iezīmējot arī Valmieras un tās iedzīvotāju vietu Hanzas darījumos.
- 4) Nākamā ekspozīcijas sadaļa pievēršas pilsētai, raksturojot tās teritoriju, pārvaldi un ietekmi, kādu atstāja politiskās izmaiņas Livonijā. Šajā sadaļā akcentēta ikdienas vēsture, ar arheoloģiskajos izrakumos atrastajiem priekšmetiem stāstot par valmieriešu sadzīvi un pārstāvētajām amatniecības nozarēm.
- 5) Atsevišķā ekspozīcijas sadaļā aplūkojama viduslaiku un jauno laiku garīgā dzīve, to apskatot ar Valmieras piemēru. Garīgās dzīves tematika ekspozīcijā ir būtiska, lai apmeklētājs labāk saprastu gan seno Valmieras iedzīvotāju priekšstatus par pasauli, gan reliģijas nozīmi attiecīgā laika Livonijā.
- 6) Kā ekspozīcijas turpinājums ir atsevišķi stendi un informācija, kas izvietoti pils pagrabos zem kultūrvides centra ēkas. Apmeklētājiem tie būs brīvi pieejami jebkurā laikā.

Secinājumi

Ekspozīcijas koncepcija un no tās izrietošais dizains mijiedarbojas ar tālāko pētniecību. Izstrādājot koncepciju, tika izvirzītas pētniecības perspektīvas jeb virzieni, kuros pētīt. Pirmkārt, tās bija tēmas, kurām jau ir sena pētniecības tradīcija vai kuras ieņēmušas nozīmīgu vietu Valmieras vēstures stāstā. Šajā gadījumā, pateicoties arheoloģiskajiem izrakumiem, arhīvu materiāliem un jaunākajiem pētījumiem viduslaiku un jauno laiku vēsturē, bija iespējams pārvērtēt un faktoloģiski precizēt norises Valmierā. Otrkārt, grupējot priekšmetus atbilstoši ekspozīcijas stendiem, ir iespējams

uzrunāt aspektus, par kuriem līdzšinēji Valmieras vēsturē nav izvērsti runāts, piemēram, valmieriešu higiēna vai mūzikas instrumenti, pilī atrastās zirglietas. Treškārt, sadarbojoties ar Valmieras pašvaldības tūrisma un zīmolveidības speciālistiem, tika apzinātas tēmas, kas ir svarīgas no pilsētas tēla viedokļa, piemēram, Valmieras dalība mūsdienu Hanzā.

Muzeja ekspozīciju varam uztvert kā sava veida starpposmu. Jaunie atklājumi un interpretācijas būs pieejami apmeklētājiem, taču vienlaikus tie paver iespēju turpmākiem pētījumiem un sadarbībai ar citām pētniecības institūcijām, jo atrasto norāžu arhīvos, pieejamo dokumentu un arheoloģisko atradumu ir vairāk, nekā bija iespējams iestrādāt jaunajā ekspozīcijā.

Summary

Dāvis Pumpuriņš

VALMIERA CASTLE: NEW EXHIBITION AND RESEARCH PERSPECTIVES

Valmiera Castle development project included not only the conservation of the walls and the restoration of the old buildings, but also the construction of a new building and the creation of a museum exhibition. The exhibition “de Woldemar”, which is housed in both the old buildings and the new glass building, is dedicated to the history of Valmiera from the 13th to the 18th centuries. The approximately 500-year period is structured into the following themes: 1) an introduction, 2) the history of the castle, 3) Valmiera in the Hanseatic trades, 4) life in the city, 5) spiritual life and 6) the history of the castle cellars.

The article gives an insight into the state of research on the history of Valmiera and how the presence or absence of research influenced the creation of the exhibition. This article describes the process of creating the exhibition and how the content interacted with the design. The research work involved in creating the exhibition is described and perspectives for future research are outlined.

Dr. hist. Ieva Ose

IESKATS TURAIIDAS PILS ARHEOLOĢISKO ATRADUMU KATALOGU GATAVOŠANAS GAITĀ

Latvijas viduslaiku piļu pētījumos nozīmīgas ziņas dod arheoloģiskajos izrakumos atrastās senlietas un keramika, kas glabā liecības gan par kādreizējo iedzīvotāju materiālo kultūru, gan seno celtni tapšanu un izmantošanu. Tomēr senajos priekšmetos ieslēptā informācija arheologam ne vienmēr uzreiz ir saprotama. Atradumus labāk var izskaidrot, ja ir pieejami dažādu pētījumu rezultāti un atradumu katalogi, kas ļauj salīdzināt jaunus ieguvumus ar agrāk zināmu līdzīgu senlietu un keramikas datējumu, izplatību, izcelsmes reģioniem. Kaut arī Latvijas viduslaiku piļu arheoloģiskajos izrakumos nepilna gadsimta laikā ir atrastas neskaitāmas senlietas un keramikas lauskas, lielākā daļa no tām diemžēl līdz šim nav pamatīgāk pētīta, ne publicēta, tāpēc paliek arheoloģisko lauka darbu vadītājiem nezināma. Arī Turaidas pilsdrupu plašajos izrakumos, kas veikti 1976.–2000. gadā arheologa Jāņa Graudona vadībā, tika atrasts vairāk nekā četri tūkstoši senu priekšmetu un vairāki desmiti tūkstoši keramikas lausku un paraugu, kas tagad glabājas Turaidas muzejrezervāta krājumā. Kaut gan drīz pēc izrakumu nobeiguma daļa no izteismīgāko atradumu attēliem tika publicēta¹ un vairāki desmiti kļuva par muzeja eksponātiem, tolaik vēl nebija veikti vispusīgi pētījumi par senlietu izcelsmi un datējumu. Lai veicinātu atradumu izpēti un padarītu tos pieejamus plašākam speciālistu un interesentu lokam, Turaidas muzejrezervāts jau vairāk nekā 10 gadu garumā gatavo un izdod tematiskus zinātniskos katalogus.

Katalogs – pēc noteikta principa sakārtots ilustrēts saraksts jeb sistematizēts rādītājs – uzskatāmi atspoguļo attiecīgā arheoloģiskā pieminekļa izpētē atrasto vai konkrētā muzejā glabāto atradumu kopumu. Diemžēl viduslaiku arheoloģisko atradumu katalogi Latvijā iepriekš bija gatavoti un publicēti maz. Šāda veida izdevumiem var pieskaitīt Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā 1988. un 1998. gadā notikušās arheoloģisko senlietu izstādes pavadošās publikācijas.² Tomēr jāatzīst, ka tajās ilustrēto atradumu skaits ir neliels un tematiski ierobežots, skaidrojošie apraksti ir īsi, par katru atradumu uzrādīti tikai nedaudzi dati.

Pavisam citāda aina ir vairākās Rietumeiropas un Ziemeļeiropas valstīs, kur viduslaiku senlietu izpēte intensīvi veikta jau daudzus gadu desmitus, pakāpeniski identificēti atradumi un to lietojums, daudziem precizēts izgatavošanas laiks un izcelsmes vieta. Kā vienu no agrākajiem piemēriem var minēt jau 1940. gadā izdoto Londonas muzeja viduslaiku katalogu, kurā ievietotās ilustrācijas vēl pārstāv ļoti dažādas senlietas – ieročus, jātnieka piederumus, kā arī citus ikdienā mājā

¹ Graudonis, Jānis. *Turaidas pils. I – Arheoloģiskā izpēte; II – Atradumi*. B. v.: Turaidas muzejrezervāts, 2003.

² Caune, Andris; Celmiņš, Andris (sast.). *Rīgas arheoloģija, 50: Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultāti no 1938. līdz 1987. gadam: Izstādes katalogs*. Rīga, 1988; Celmiņš, Andris. *Zemē apslēptā pilsēta: Izstāde par 1991.–1997. gada arheoloģiskajiem atradumiem Rīgā*. Rīga: Puse, 1998.

un lauksaimniecībā izmantotus priekšmetus.³ Turpinoties arheoloģiskajiem pētījumiem Temzas krastos, vēlāk iegūtais materiāls jau ir daudz precīzāk datēts, izmantojot angļu arheologu izstrādāto keramikas hronoloģiju. Vairāku gadu desmitu laikā ap 20. un 21. gadsimta miju Londonas muzeja speciālisti sagatavojuši un izdevuši daudzus specializētus katalogus, no kuriem katrs veltīts citai atradumu grupai un ietver apjomīgu senlietu klāstu. Piemēram, katalogā par nažiem, grieznēm un ādas makstīm ievietots ap 500,⁴ par apģērba aksesuāriem – gandrīz 1800,⁵ par ikdienas dzīves priekšmetiem – ap 1000 senlietu.⁶ Londonas muzejā glabāto viduslaiku arheoloģisko priekšmetu katalogu veiksmīgi izvēlētais tematiskais dalījums, izsmēlošie paskaidrojošie teksti un precīzie datējumi radīja priekšnoteikumus šo publikāciju popularitātei Eiropas arheologu un vēstures muzeju darbinieku vidū un izraisīja šo pētījumu vairākkārtēju atkārtotu izdošanu.

Dažādus viduslaiku senlietu katalogus izdevuši arī citi Eiropas pilsētu muzeji, no kuriem var minēt atsevišķus piemērus. 1977. gadā publicēts Amsterdamas vēstures muzeja tolaik jau 20 gadus ilgušajos arheoloģiskajos izrakumos atrasto senlietu katalogs, kas ietver gandrīz 1000 dažādu priekšmetu un plašus paskaidrojumus holandiešu valodā.⁷ Gadu agrāk iznācis Lundas muzeja viduslaiku keramikas katalogs zviedru valodā.⁸ Vācu mākslas vēsturnieces Ingeborgas Ungeres doktora disertācija bija pamatā Ķelnes muzejos glabāto 16. gadsimta krāsns podiņu katalogam, kur katram priekšmetam pievienota atveidotā sižeta apjomīga analīze.⁹ Keramikas pētnieks Deivids Geimsters sagatavojis Britu muzejā glabātās vācu akmensmasas keramikas katalogu ar izsmēlošu vēsturisku ievadu, kam pievienoti izejmateriāla neitronu aktivizācijas analīžu rezultāti, kuri palīdzēja ražošanas vietas noteikšanai, māla glazūru ķīmiskās analīzes, skaidrojoša vārdnīca, tipoloģiskās tabulas un izplatības kartes.¹⁰ Turku muzeja 1400.–1700. gada keramikas katalogā iekļauti vairākas valstis apceļojušas starptautiskas izstādes eksponāti, kuriem vairāku speciālistu raksti un priekšmetu anotācijas pievienotas trīs valodās: somu, zviedru un angļu.¹¹ Nirnbergas Nacionālajā muzejā glabāto 10.–19. gadsimta atslēgu un slēdzeņu katalogs ietver ne tikai vēsturisku ievadu un vairāk nekā 300 priekšmetu izsmēlošus aprakstus, bet arī pielikumu ar arhīvu dokumentu izrakstiem un skaidrojošu terminu vārdnīcu.¹² Visus katalogus papildina plaša bibliogrāfija par attiecīgo tēmu, kas atvieglo tālākos pētījumus. Kā redzams no šīs raksturojuma, jaunākie Eiropas muzeju viduslaiku un agro jauno laiku senlietu katalogi ir šauri tematiski izdevumi. Tie nav tikai lakonisks atradumu uzskaitījums ar ilustrācijām. Katrs no tiem ietver plašu ievaddaļu vai zinātnisku rakstu, kas iepazīstina ar aplūkoto tematiku un izklāsta senlietu datēšanas principus, attiecīgo priekšmetu uzbūvi un speciālos terminus, bet dažus izdevumus papildina arī tehnisko zinātņu pārstāvju veiktu analīžu rezultātu interpretācija, kas palīdz precizēt senlietu izgatavošanas laika vai izcelsmes vietu.

³ *Medieval Catalogue.* / London Museum. London: Her Majesty's Stationery Office, 1940.

⁴ Cowgill, Jane; de Neergaard, Margrethe; Griffiths, Nick. *Knives and Scabbards.* (Medieval Finds from Excavations in London, 1). London: Boydell Press; Museum of London, 1987 (New edition 2000).

⁵ Egan, Geoff; Pritchard, Frances. *Dress Accessories, 1150–1450.* (Medieval Finds from Excavations in London, 3). London: Boydell Press, 1991 (New editions 2002...2019).

⁶ Egan, Geoff. *The Medieval Household: Daily Living c. 1150–c. 1450.* (Medieval Finds from Excavations in London, 6). London: Boydell Press; Museum of London, 1998 (New editions 2010).

⁷ Opgraveningen in Amsterdam: 20 jaar stadskernonderzoek. Amsterdam: Fibula-van Dishoeck, 1977.

⁸ Wahlöö, Claes. *Keramik 1000–1600 i svenska fynd.* (Archaeologica Lundensia, VI). Lund: Kulturhistoriska museet, 1976.

⁹ Unger, Ingeborg. *Kölner Ofenkacheln: Die Bestände des Museums für Angewandte Kunst und des Kölnischen Stadtmuseums.* Köln: Kölnisches Stadtmuseum, 1988.

¹⁰ Gaimster, David. *German Stoneware 1200–1900: Archaeology and Cultural History.* London: British Museum, 1997.

¹¹ Majantie, Kirsi (ed.). *Ruukkuja ja ruhtinaita: Saviastioita ja uunikaakleita ajalta 1400–1700. Pots and Princes: Ceramic Vessels and Stove Tiles from 1400–1700. Fat och furstar: Lerkärl och ugnskakel från 1400–1700.* (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae, XII). Turku: Aboa Vetus & Ars Nova; Suomen keskiajan arkeologian seura, 2007.

¹² Welker, Manfred. *Historische Schlüssel und Schlösser im Germanischen Nationalmuseum: Bestandskatalog.* Nürnberg: Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 2014.

Gan minētie, gan arī citi ārzemju muzeju izdevumi bija daudzveidīgi paraugi, kas deva ierosmi gatavot Turaidas pilsdrupu arheoloģisko atradumu katalogus un palīdzēja to satura sagatavošanai.

Pirmais Turaidas muzejrezervāta izdots katalogs iznāca 2012. gadā un bija veltīts tuvākajā apkārtnē atrastam vēlā dzelzs laikmeta depozītam ar Gaujas lībiešu sudraba rotām un monētām.¹³ Līdz 2022. gadam Turaidas muzejrezervāts izdevis 10 katalogus, un tas bijis iespējams, pateicoties ilggadējās direktores Annas Jurkānes atbalstam un organizatores spējām. No šiem katalogiem septiņos iekļauti arheoloģiskie atradumi no Turaidas pils teritorijā veiktajiem izrakumiem. Sākumā šāds izdevums tika gatavots kā veltījums arheologa Jāņa Graudoņa 100. jubilejai, kas apritēja 2013. gadā, un tas ietvēra viņa izrakumos atrasto krāsns keramiku.¹⁴ Divus gadus vēlāk iznāca katalogs par būvkeramiku,¹⁵ tad tika sagatavots lībiešu senlietu apkopojums, kuram pievienoti ne tikai Turaidas pils teritorijā atrastie, bet arī muzejā glabātie priekšmeti no citām apkārtnes lībiešu senvietām,¹⁶ sekoja monētu identificēšana un izvērtējums,¹⁷ dzelzs būvkalumu,¹⁸ keramikas trauku¹⁹, kā arī koka un metāla trauku un galda piederumu katalogi.²⁰ Vēl divi no jaunākajiem izdevumiem veltīti citiem Turaidas muzejrezervāta krājuma priekšmetiem – vienā apkopotas ziņas par muzejā glabātām garīga rakstura grāmatām,²¹ otrā ietverti arheoloģiskie atradumi no Turaidas Baznīckalna kapsētas.²²

Lai lasītājs gūtu nelielu priekšstatu par Turaidas muzejrezervāta katalogu sēriju un tās gatavošanas principiem, īsi tiks raksturoti viena izdevuma veidošanas mērķi, uzbūve, panākumi un problēmas, ar kurām bija jāsarokas darba gaitā.

Kā jau minēts, 2013. gadā izdots Turaidas pils arheoloģisko atradumu katalogs bija veltīts izrakumos atrastajai krāsns keramikai. Sagatavošanas laikā izvirzītais darba mērķis bija konstatēt kolekcijas nozīmi, meklējot atbildes uz jautājumiem, kurā periodā pilī pastāvējušas keramikas krāsns, kā laika gaitā mainījusies krāsns podiņu forma, kur tie gatavoti, kā dekorēti un kā vērtējami salīdzinājumā ar citu Latvijas piļu krāsns keramiku. Tā kā krāsns podiņi ir masveida atradumi, kas saglabājušies lausku veidā, vispirms bija jāizvērtē visi Turaidas pilī iegūtie 7500 paraugi – gan lielāki fragmenti, gan sīkas atlūzas. Izmantojot paralēles no citām atradumu vietām un atrodot ārzemju parauggravīras, vairākkārt izdevās no lauskām pilnībā atjaunot kādreizējā podiņa rotājuma izskatu, citos gadījumos to varēja veikt grafiskā zīmējumā, bet ievērojamai daļai atradumu sākotnējā dekora kompozīcija palika fragmentāra. Darba rezultātā tika konstatēti 175 dažādi podiņu formas un dekora

¹³ Krimuldas Raganas depozīts: Gaujas lībiešu sudraba rotas un monētas 10.–13. gadsimtā: Katalogs. = *The Krimulda Ragana Hoard: Silver Ornaments and Coins of the Gauja Livs, 10th–13th Centuries: Catalogue.* / Turaidas muzejrezervāts. [Rīga]: Zinātne, 2012.

¹⁴ *Turaidas pils 16.–18. gadsimta krāsns keramika: Katalogs.* / Sast. Ieva Ose. [Rīga]: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2013.

¹⁵ *Turaidas pils 13.–17. gadsimta būvkeramika: Katalogs. = Building Ceramics of Turaida Castle in the 13th–17th Centuries: Catalogue.* / Sast. Ieva Ose. [Rīga]: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015.

¹⁶ *Baltu un Baltijas somu senlietas Turaidas muzejrezervāta krājumā, 3. gadu tūkstošis pr. Kr.–13. gadsimta pirmā puse: Katalogs. = Baltic and Baltic-Finnic Antiquities in the Collection of Turaida Museum Reserve: The 3rd millennium BC – the 1st half of the 13th century: Catalogue.* / Sast. Līgita Beitiņa. Rīga: Zinātne, 2015.

¹⁷ *Turaidas pilī arheoloģiskajos izrakumos atrastās monētas: 2., 11.–19. gadsimts: Katalogs. = Coins Unearthed in the Archaeological Excavations at Turaida Castle: 2nd, 11th–19th Centuries: Catalogue.* / Sast. Tatjana Berga. Rīga: Zinātne, 2016.

¹⁸ *Turaidas pils 13.–18. gadsimta dzelzs būvkalumi: Katalogs. = Building Ironwork at Turaida Castle in the 13th–18th Centuries: Catalogue.* / Sast. Ieva Ose. Rīga: Zinātne, 2017.

¹⁹ *Turaidas pils 10.–19. gadsimta keramikas trauki: Katalogs. = Ceramic Vessels at Turaida Castle in the 10th–19th Centuries: Catalogue.* / Sast. Baiba Dumpe, Alise Gunnarssone, Ieva Ose. Rīga: Zinātne, 2019.

²⁰ *Turaidas pils 13.–18. gs. koka un metāla trauki un galda piederumi: Katalogs. = Wooden and Metal Vessels and Cutlery at Turaida Castle in the 13th–18th Centuries: Catalogue.* / Sast. Ieva Ose. Rīga: Zinātne, 2021.

²¹ *Bībeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā: Katalogs.* / Sast. Līga Kreišmane. Sigulda: Turaidas muzejrezervāts, 2020.

²² *Turaidas Baznīckalna 13.–18. gadsimta kapsēta: Izpēte, senlietu un monētu katalogs. = Graveyard of the Turaida Church Hill, 13th–18th Centuries: Reserch, catalogue of antiquities and coins.* / Sast. Līgita Beitiņa. Sigulda: Turaidas muzejrezervāts, 2022.

varianti, kas tika iekļauti katalogā. Katrs no tiem tika fotografēts, daļai zīmēti profili. Krāsns podiņu izgatavošanas laika aptuvenai noteikšanai tika izmantotas dekorā saskatāmo mākslas stilu iezīmes, kas ļāva tos datēt ar gadsimta trešdaļu vai nedaudz ilgāku laikposmu.

Kataloga ievaddaļas tekstā tika apkopotas ziņas no rakstītajiem avotiem – pils revīziju materiālos atrodamiem podiņu krāšņu pieminējumiem, kā arī raksturots izrakumos iegūtais krāsns keramikas atradumu komplekss, tajā pārstāvētās formas, veselu priekšmetu izmēri, glazūru krāsas, datēšanas principi, dekora gatavošanas gaita un paraugi, kā arī norādīts uz seno krāšņu uzbūvi un rekonstrukcijas iespējām. Tā kā izrakumu laikā Turaidas pilī nebija fiksētas nevienas krāsns paliekas tās kādreizējā uzcelšanas vietā (*in situ*), nevienai bijušajai krāsnij tuva izskata rekonstrukciju izstrādāt nebija iespējams. Tikai vienā gadījumā starp atradumiem varēja konstatēt pilnu kādreizējās krāsns sastāvdaļu komplektu un teorētiski izveidot krāsns uzbūves grafisku rekonstrukciju. Diemžēl rezultātus nedeva ķīmiķu piesaiste krāsns podiņu materiāla izpētē, jo pēc dažiem analizētajiem paraugiem nebija iespējams konstatēt tik būtiskas māla sastāva atšķirības, lai varētu spriest par izgatavošanas vietu.

Jāatzīst, ka krāsns keramikas kataloga sagatavošanas gaitā maz informācijas varēja atrast arheoloģisko izrakumu fiksācijas materiālos, jo masveida materiāla dokumentēšanai nebija veltīta uzmanība. No vienas puses, krāsns podiņu precīza atrašanas vieta varētu norādīt tikai nojaukto krāšņu gruvešu izbēršanas laiku un vietu, bet, no otras puses, šāda informācija būtu bijusi noderīga gan varbūtēju vienas sildierīces sastāvdaļu konstatēšanai, gan krāsns lietošanas ilguma noteikšanai. Tā ir atziņa, kuru būtu vēlams ņemt vērā nākamajiem arheoļiem, veicot izrakumus Latvijas viduslaiku pilīs.

Pie masveida atradumiem izrakumos pieskaitāma arī būvkeramika, no kuras Turaidas pilī bija savākti vairāki simti paraugu, un keramikas trauku lauskas, kas tika atrastas vairāk nekā 8000. Ķieģeļiem, dakstiņiem un grīdas flīzēm tika veltīts iepriekš minētais katalogs 2015. gadā, bet vietējiem un importa keramikas traukiem – 2019. gadā. Pārējos Turaidas pils izrakumu atradumu katalogos iekļautas senlietas, kā jau tas bija minēts. Visi katalogi ir bagātīgi ilustrēti, iekļaujot gan senlietu fotogrāfijas, gan nelielai daļai arī rekonstrukciju zīmējumus.

Izņemot krāsns keramikas katalogu, kuram ir tikai īss kopsavilkums angļu valodā, citi izdevumi ir pilnībā divvalodīgi – latviski uzrakstītajam ievadtekstam un atradumu aprakstiem dots angļiskais tulkojums, kas šīs publikācijas dara pieejamas ne vien Latvijas arheoļiem, vēsturniekiem, studentiem, muzeju darbiniekiem un citiem interesentiem, bet dod arī iespēju citu valstu pārstāvjiem tos izmantot savos pētījumos. Pieejamību palielina arī iespēja ne tikai iegādāties drukātu eksemplāru, bet arī visus katalogus šķirstīt Turaidas muzeja mājaslapas <https://www.turaida-muzejs.lv/> sadaļā *Publikācijas* kā e-grāmatu.

Turaidas pils arheoloģisko atradumu katalogos, protams, atrodamas arī nepilnības, jo nav izdevies novērst visas problēmas. Jāatzīst, ka visi izdevumi ir izlases katalogi – tajos nav iekļautas ne sīkas keramikas lauskas, ne visas vienādās konkrētas grupas senlietas, bet tikai lielākie un raksturīgākie fragmenti, kā arī labākais eksemplārs no analogiem veselajiem priekšmetiem. Pilnīgi visu senlietu un lausku publicēšana netika veikta, lai pārlietu nepalielinātu izdevuma apjomu. Jāpiebilst, ka daudzi atradumi ir nelieli fragmenti, kuriem nevarēja noteikt ne kādreizējo formu, ne datējumu, ne izcelsmi.

Galvenā problēma, veidojot katalogus, vienmēr bijusi atradumu izgatavošanas laika noteikšana. Diemžēl Turaidas pilsdrupu izrakumu laikā netika izstrādāts arheoloģiski atsegto kultūrslāņa kārtu datējums. Rūpīgāk bija fiksēti atradumi no apakšējiem horizontiem, kas attiecināti uz lībiešu pilskalna pastāvēšanu. Turpretī mūra pils apdzīvotības laikā radies kultūrslānis gan izrakumu gaitā norakts pa horizontālām kārtām, bet slāņi diemžēl nav precīzi dokumentēti. Piemēram, keramikas trauku kataloga sagatavošanas laikā tika konstatēts, ka vairākos izrakumu laukumos kārtu secība neatbilst relatīvajai hronoloģijai – apakšējo kārtu keramika bija jaunāka nekā atradumi augšējās kārtās. Tāpēc

1. att. Turaidas muzejrezervāta izdoto katalogu vāki

gan šī, gan citu katalogu priekšmetiem datējuma noteikšanai galvenokārt izmantotas paralēles – līdzīgi labi datēti atradumi no citiem arheoloģiskajiem pieminekļiem Latvijā un ārzemēs. Tā kā analogijas ne vienmēr bija atrodamas, ievērojamai daļai Turaidas senlietu dots aptuvens datējums vairāku gadsimtu robežās.

Nobeigumā jāuzsver, ka Turaidas pils arheoloģisko atradumu katalogu publicēšana dod iespēju visiem interesentiem (sevišķi muzeju darbiniekiem un arheologiem – viduslaiku un agro jauno laiku piļu un pilsētu pētniekiem) iepazīties ar pašreizējo izpētes stāvokli attiecīgajā jomā un meklēt analogijas savu atradumu identificēšanai un datēšanai. Katalogi rada priekšstatu par attiecīgo senlietu vai keramikas grupu, tās izcelsmi, izplatību un datējumu. Tomēr daļa no šīs informācijas laika gaitā var mainīties. Ziņu precizēšanai jāgaida turpmākie pētījumi un jācer, ka nākamajos izrakumos tiks precīzāk fiksēti arheoloģiskie slāņi un konteksti, kultūrslāņu absolūtās hronoloģijas izstrādei tiks izmantota iepriekš labi datēta keramika un regulāri notiks jauno atradumu publicēšana. Pakāpeniski veicot citu Latvijas arheoloģisko atradumu izpēti un, cerams, izdodot senlietu katalogus arī par citiem objektiem, varēs dot precīzākus secinājumus par arheoloģisko senlietu izplatību plašākā teritorijā un konkretizēt atradumu datējumu.

Summary

Ieva Ose

AN INSIGHT INTO THE PROCESS OF PREPARING THE CATALOGUE OF THE ARCHAEOLOGICAL ARTEFACTS OF TURAIDA CASTLE

In the extensive excavations of Turaida castle ruins, which were carried out in 1976–2000 under the guidance of archaeologist Jānis Graudonis, more than four thousand artefacts and several ten thousand ceramic fragments were found, which are now kept in the Turaida Museum Reserve. Although soon after the end of the excavations, some of the pictures of the most expressive finds were published and several dozen became museum exhibits, but at that time no thorough research had been carried out on the origin and dating of them. To promote the study of finds and make them available to a wider range of specialists and interested parties, the Turaida Museum Reserve prepares and publishes thematic scientific catalogues. Their text is parallel in Latvian and English. The following editions have been published so far, which are available both in printed form and on the website <https://www.turaida-muzejs.lv/e-gramatas/izveleties-mobilo-vai-datora-versiju/> :

The Krimulda Ragana Hoard: Silver Ornaments and Coins of the Gauja Livs 10th – 13th centuries: Catalogue (2012),

Stove Tiles of Turaida Castle, 16th–18th centuries (2013)

Building Ceramics of Turaida Castle in the 13th–17th Centuries: Catalogue (2015),

Baltic and Baltic-Finnic Antiquities in the Collection of Turaida Museum Reserve: The 3rd millennium BC – 1st half of the 13th century: Catalogue (2015),

Coins Unearthed in the Archaeological Excavations at Turaida Castle: 2nd, 11th–19th Centuries: Catalogue (2016),

Building Ironwork at Turaida Castle in the 13th – 18th centuries: Catalogue (2017),

Ceramic Vessels at Turaida Castle in the 10th–19th Centuries: Catalogue (2019),

Wooden and Metal Vessels and Cutlery at Turaida Castle in the 13th–18th Centuries: Catalogue (2021).

Dr. hist. Vija Stikāne

PĒTĪJUMI PAR ĒŠANAS PARADUMIEM UN GALDA KULTŪRU VIDUSLAIKOS – TURAIIDAS PILS MATERIĀLS LIVONIJAS KONTEKSTĀ

Turaidas vēsturiskais centrs ar Turaidas pilskalnu un mūra pils kompleksu ieņem īpašu vietu Latvijas kultūrvēsturiskajā mantojumā. 2022. gadā, ņemot vērā Turaidas vēsturiskā centra nozīmi Eiropas vēsturē, tam piešķirta Eiropas Komisijas atzinība – Eiropas mantojuma zīme.

Turaidas viduslaiku mantojums – pils, pilskalns, viduslaiku kapsēta – ir konsekventi pētīts jau vairāk nekā pusgadsimtu. Pilsdrupu arheoloģisko un arhitektonisko izpēti papildināja dokumentu apzināšana dažādu valstu arhīvos un bibliotēkās, lai uzkrātu informāciju un zināšanas ar visām iespējamām izpētes metodēm. Vēstures liecības saglabājušās nevienmērīgi, tās arī apkopotas atšķirīgā intensitātē par Turaidas lomu Gaujas lībiešu vēsturē 11.–13. gadsimtā, pils apdzīvotību Livonijas laikā 13.–16. gadsimtā, pilsnovada un ar Turaidu saistītu pārvaldes, saimniecisko un administratīvo struktūru darbību. Detalizēti analizēta informācija, kas izgaismo pils būvvēsturi, Turaidas fogta amatu, kā arī lomu viduslaiku Livonijas valstiņā – Rīgas bīskapijā, no 1255. gada – arhibīskapijā. Vienlaikus padarītais pētniecības laukā parāda arī vēl neizzinātās vēstures tēmas un veicina skatīt tos plašākā viduslaiku Livonijas un Eiropas notikumu kontekstā. Viens no pētījumu virzieniem ir dažādu sabiedrības grupu ikdienas vēsture un dzīvesveids – tostarp galda kultūra un ēšanas paradumi. Avotu bāze šim pētījumam ir gan lietiskie Turaidā iegūtie avoti, gan rakstītie avoti un ikonogrāfija.

Nozīmīgs avotu kopums par viduslaiku Turaidu uzkrāts arheoloģiskajā ekspedīcijā, kas profesora Jāņa Graudoņa vadībā pils teritorijā tika veikta 1976.–2000. gadā. Senlietas tika komplektētas Turaidas muzejrezervāta krājumā. Arheoloģiskie atradumi ir publicēti gan Jāņa Graudoņa rakstos un grāmatā,¹ gan jau kā senlietu grupas plašākā kontekstā zinātniski inventarizētas mākslas zinātnieces Ievas Oses pētījumos. Ir tapuši vairāki Turaidas muzejrezervāta arheoloģiskās kolekcijas krājuma katalogi – no tiem divi ir cieši saistīti ar Turaidas viduslaiku pils ēšanas paradumiem un galda kultūru.² Kataloga gatavošanas gaitā tapuši rekonstrukcijas zīmējumi, kuri pēc trauku lauskām ļāva atveidot galda trauku vizuālo izskatu un sniedza iespēju 2021. gadā veidot keramikas trauku un bronzas bļodas zinātniski pamatotas rekonstrukcijas, kas ļauj attīstīt un paplašināt muzeja pētniecības tēmu “Turaidas pils – viduslaiku kultūras mantojums”. Arheoloģiskie atradumi apliecina, ka pilī tika lietoti uz vietas izgatavoti, kā arī importēti galda trauki, kas raksturo Hanzas reģionu, – gan greznāki prestiža priekšmeti, gan tipiski, masveidīgi izgatavoti un ikdienā lietoti keramikas un koka trauki.

¹ Graudonis, Jānis. *Turaidas pils: Arheoloģiskā izpēte*. B. v.: Turaidas muzejrezervāts, 2003.

² Ose, Ieva (sast.). *Turaidas pils 13.–18. gs. koka un metāla trauki un galda piederumi*. Rīga: Zinātne, 2021; Ose, Ieva; Dumpe, Baiba; Gunnarssone, Alise (sast.). *Turaidas pils 10.–19. gadsimta keramikas trauki*. Rīga: Zinātne, 2019.

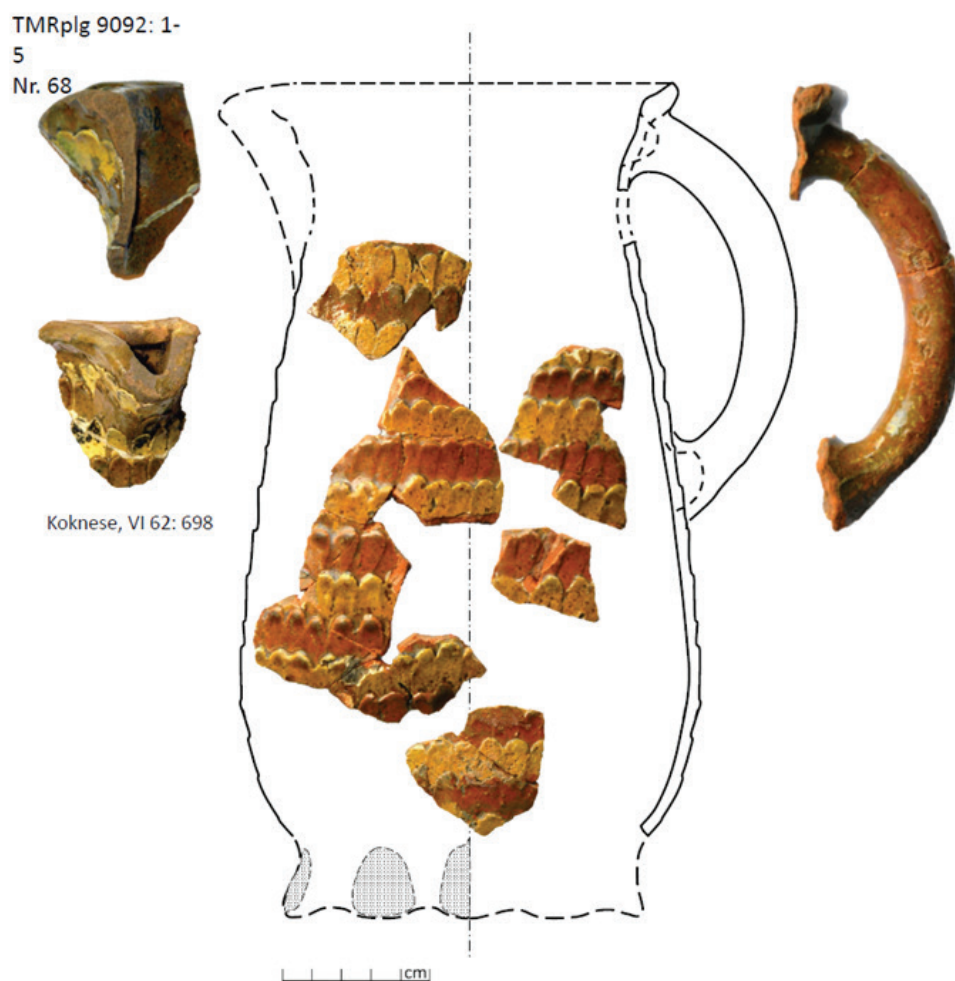
1. att. Turaidas arheoloģisko izrakumu dalībnieks Jānis Ciglis ar keramikas trauku. 1986.

2. att. Keramikas trauku šķirošana. 1977.

3. att. Turaidas pili atrasti grezni rotātas sarkanmāla keramikas fragmenti.

4. att. Rekonstrukcijas zīmējums (2018, Baiba Dumpe)

5. att. Rekonstrukcija (2021, Baiba Dumpe)

6. att. Turaidas pili atrasta 14.–15. gs. bronzas šķīvja (SM 9145) atdarinājums. 2021, Jānis Martinsons. Agra Tabaka foto

Jau 20. gadsimta 60.–90. gados vienlaikus ar Turaidas pilsdrupu arheoloģisko izpēti un rekonstruktīvo restaurāciju tika veikta arī dokumentu apzināšana un analīze. Pils tika pētīta un restaurēta, cieši sadarbojoties muzejniekiem, arhīvistiem,³ arheologiem un arhitektiem. Arhitektoniskā izpēte ir vainagojusies ar arhitekta Gunāra Jansona monogrāfiju. Tajā aplūkotas liecības arī par pils telpām, kas saistītas ar ēdiena gatavošanu un uzglabāšanu.⁴ 21. gadsimtā daļēji restaurētā pils ir daļa no īpaši aizsargājamā kultūras pieminekļa – Turaidas muzejrezervāta. Tajā ir iekārtotas ekspozīcijas, kas rāda viduslaikus un īpaši akcentē Rīgas arhibīskapijas (1255–1566) vēsturi. Pētot rakstītos avotus par Turaidas vēsturi, pili kā administratīvu un tiesu varas centru, rezultāts Turaidas pils astoņsimtgadē bija grāmata “Turaida 13.–16. gadsimta dokumentos”.⁵ Rakstītajos avotos par galda kultūru, ikdienas un svētku maltītēm Turaidas pili ir visai maz informācijas, bet netieši varam secināt, ka Rīgas arhibīskapijas augstākās amatpersonas uzturējās pili laiku pa laikam, lietoja savam statusam atbilstošus cēlmetālu galda traukus un piederumus, kuru fragmenti pils arheoloģiskajā materiālā nav konstatēti.

Turaidas pils arheoloģiskā materiāla un rakstīto vēstures avotu izpēte un interpretācija Livonijas sociālās vēstures kontekstā saistībā ar Eiropas paradumiem atspoguļojas digitālajā ekspozīcijā (programmā) “Dzīres un ikdiena viduslaiku Livonijā”, kas pieejama latviešu un angļu valodā.⁶ Tā no 2022. gada papildina pastāvīgo muzeja ekspozīciju “Turaida Rīgas arhibīskapijas sastāvā 13.–16. gadsimtā” pils rietumu korpusā. Rīgas bīskapu, arhibīskapu, garīdznieku, vidusslāņa un zemnieku dzīvesveids un ēšanas paradumi parādīti divās galvenajās digitālās programmas daļās: “Labs ēdiens” un “Iztika”. Pirmā daļa veltīta viduslaiku Livonijas hierarhiskās sabiedrības paradumiem – dažādu kārtu, īpaši virsslāņa, dzīrēm, galda kultūrai, kā arī grezniem traukiem un atradumiem Turaidas pili. Viduslaiku ēdienkarte bija gan ļoti tradicionāla, gan arī mainīga – pieauga izsmalcinātība, sevišķi garšvielu un saldumu nozīme turīgo piļu iemītnieku un pilsētnieku svētku un ikdienas galdā. Otrajā digitālās ekspozīcijas daļā, stāstot par iztiku, pievērsta uzmanība viduslaiku cilvēku ikdienas maltītei,

³ Sk. Roberta Malvesa 1974. gadā apkopotās ziņas par pils vēsturi, kas nav zaudējušas aktualitāti arī mūsdienās: Malvess, Roberts. Turaidas pils būvēsture 13.–18. gadsimtā. No.: Ose, Ieva (sast.) *Latvijas viduslaiku pils, VIII*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2014, 217–258. Atzīmējams arī arhivista Aleksandra Jansona veikums rakstīto vēstures liecību apzināšanā.

⁴ Jansons, Gunārs. *Turaidas pils arhitektūra. 13.–17. gadsimts*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2007.

⁵ Stikāne, Vija (sast.). *Turaida 13.–16. gadsimta dokumentos*. Rīga: Zinātne, 2014.

⁶ Pieejams: <https://e.turaida-muzejs.lv/program/dzires-un-ikdiena-viduslaiku-livonija> (skatīts 01.10.2023.).

kā arī vienkāršiem galda piederumiem – arī Turaidā atrasti tipiski vienkāršāki koka un keramikas trauki, kā arī naži. Līdzās ikdienas produktu aprakstam šajā daļā aplūkota arī tēma par viduslaikiem raksturīgo gavēni un askēzi, kā arī visai biežu Livonijas iedzīvotāju ikdienas pavadoni – badu.

Turaidas pili eksponētā digitālā ekspozīcija jeb programma uzdod jautājumus:

- Kas viduslaikos bija veselīga maltīte?
- Kas bija labs ēdiens un labi galda trauki?
- Kāds sakars Turaidas lībiešu medalum ar grēku nožēlošanu?
- Ar kādiem cienastiem sagaidīja Turaidas valdnieku – Rīgas arhibīskapu?

Programmā rakstīto avotu informāciju par ēšanas paradumiem Livonijā papildina ziņas par Rietumeiropas garīgo zemeskungu dzīvesveidu, tēmu raksturojoši attēli no viduslaiku manuskriptiem, kā arī Turaidas pils arheoloģiskās senlietas – keramikas, metāla un koka trauki, galda piederumi, izpētes ziņas un trauku rekonstrukciju attēli.⁷

Daži piemēri, saistīti ar ēdienu un galda kultūru: par piparotajām zivīm

Viens no digitālās ekspozīcijas “Dzīres un ikdiena viduslaiku Livonijā” stāstiem ir saistīts ar Turaidas mūra pils pirmsākumiem.⁸ Ap 1225.–1226. gadu latīņu valodā sarakstītajā “Brīnumu grāmatā” (*Libri miraculorum*), kas tapusi cisterciešu klosterī Heisterbahā pie Kēnigsvinteres Nordreinā Vestfālenē (Vācija),⁹ atrodams moralizējošs vēstījums par piparotajām zivīm saistībā ar Turaidas Kaupo. Mūks Heisterbahas Cēzarijs ieguva ziņas par Livoniju, kad 1216. gadā klosteri apmeklēja krustnesis Lipes Bernhards. Cēzarijs apraksta jaunkristītā dižciltīgā lībieša Kaupo ceļojumu uz Romu pie pāvesta, kam seko pamācošs apraksts par grēksūdzes lietderību.¹⁰ Kāds Kaupo kalps Livonijā esot smagi saslimis, un Kaupo rūpēs par viņa kristieša dvēseles glābšanu aicinājis izsūdzēt grēkus. Kalps apgalvoja, ka viņš nav grēkojis, un nomiris, taču jau pēc dažām stundām viņš esot atmodies un stāstījis:

“Tā Kunga eņģelis mani aizveda uz sodīšanas vietām, nezinu, vai, ķermenī esot, vai ārpus tā, – tas Dieva ziņā. Un, lūk! Ar nelabā roku uz šķīvja man piedāvāja ugunīgas zivis ar pipariem, kas pārlietu dedzināja. Un man tika pateikts: “Te nu ir zivis, kuras tu savam biedram, zvejniekam, nozagi un, labi sapiparotas, slepus apēdi pretēji norunai. Tagad nu tiesā tās nost, jo tā pieklājas, ka sods atbilst vainai.” Uz zivīm raugoties, es labi tās atpazinu, domājot par to daudzumu, sugu un skaitu. Un, kad pārlietu pretojos to ēšanai, Dieva eņģelis man sacīja: “Tu savam kungam svinīgi apsolīji, ka neesi grēkojis, un, tā kā tagad tevi vairāk apsūdz tavi darbi nekā vārdi, ir neizbēgami, ka tās zivis tev ir jāapēd.” Ko nu vairāk? Tās sasodītās zivis ar ļoti lielām mokām es notiesāju, visus piparus norīdams. [...]” (Brigitas Cīrules tulkojums, 2014).

Saskaņā ar Indriķa hroniku (sarakstīta līdz 1227. g.) Kaupo bija lībiešu valdnieks Turaidā, “it kā karalis” (*quasi rex*). Viņš minēts hronikā daudzkārt, aprakstīta viņa nāve karagājienā uz igauņu zemēm

⁷ Digitālās programmas satura autore ir Vija Stikāne, vizuālo tēlu veidoja mākslinieks Ģirts Boronovskis (SIA “Decorus”), bet par programmēšanas darbiem rūpējās SIA “Varied Group”. Pieejams: <https://e.turaida-muzejs.lv/program/dzires-un-ikdiena-viduslaiku-livonija> (skatīts 01.10.2023.).

⁸ No Indriķa hronikas zinām, ka mūra nocietinājumus Turaidā uzsāka būvēt 1214. gadā (*Indriķa hronika / Heinrici Chronikon*. Ābrama Feldhūna tulkojums, Ēvalda Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 1993, XVIII: 3).

⁹ Hilka, Alfons (Hrsg.). *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach*. Bd. 3: *Die beiden ersten Bücher der Libri VIII miraculorum. Leben, Leiden und Wunder des heiligen Engelbert, Erzbischofs von Köln. Die Schriften über die heilige Elisabeth von Thüringen*. Bonn: Hanstein, 1937, S. 56, 57.

¹⁰ Stāsts iekļaujas pamācošajā tēmā par grēksūdzi, kas uzskatīta par vienu no spilgtākajām viduslaiku katolicisma ideoloģijas manifestācijām šī slavenā cisterciešu rakstnieka sacerējumos: sk. Kļaviņš, Kaspars. Heisterbahas Cēzarija vēstījums par Kaupo uzklusīto grēksūdzi un Livonijas recepcija 13. gadsimta Eiropas intelektuālajā tradīcijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2013, Nr. 2, 7–9.

1217. gadā. Livonijas Atskaņu hronikā, kas uzrakstīta 13. gadsimta beigās, Kaupo (*Kôpe*) raksturots kā pārliecināts kristietis, kura rīcībā bija daļa Gaujas lībiešu zemju. Arī vēlāk viduslaikos kristietībai uzticamais valdnieks Kaupo tika aprakstīts vārdiem, kas norāda pat uz mēģinājumu pasniegt viņu kā mocekli un svēto. Indriķa hronikā minēts Kaupo ceļojums uz Romu kopā ar cistercieti Teodorihu, kur viņš pēc sarunas ar pāvestu Inocentu III dāvanā saņēma 100 zelta naudas gabalus. Kaupo kalps bija, visticamākais, viens no vietējiem lībiešiem, tāpat kā šajā stāstā pieminētais zvejnieks – zivju piegādātājs.

Kā šīs epizodes ir vērtējamas no tā, ko mēs zinām par Turaidas lībiešu paradumiem, iespējām lietot uzturā piparotas zivis? Varbūt aprakstītais ēdiens un citā epizodē minētais pārlieku karstais dzēriens (medalus) nav saistīti ar reālo dzīvi, bet ir tikai daļa no moralizējoša, simboliska stāsta? Daļēji tas tā arī ir – pārāk piparots un pārāk karsts ēdiens cilvēkam nav tīkams, tas te uzsvērts kā sods.¹¹ Tomēr zivis, medus, alus bija vietējas izcelsmes produkti, kuru lietošana uzturā nerada šaubas. Upes bija bagātas ar zivīm, tostarp lielajām, un pie lašiem, lidakām, zandartiem 13. gadsimtā bija iespēja tikt arī daudziem turaidiešiem.¹² Taču – vai lībiešiem bija pieejami pipari? Uz šķīvja pasniegta piparota zivs īsti neatbilst stereotipiem, kas izveidojušies par šā laika Livonijas pamatiedzīvotājiem, lai arī vēlāk Livonijas laikā – 13.–16. gadsimtā – piparus un dažādas citas garšvielas kā tāljūras preces bieži pieminētas dažādos rakstos, kas attiecas uz tirgotājiem un pilsētniekiem. Livonijas pilsētās lietoja uzturā ne tikai vietējas izcelsmes produktus atbilstoši sezonai, bet gana daudz arī importēja garšvielas. Pipari bija dārgi,¹³ tos varēja lietot arī kā naudas ekvivalentu. Arī tagad lietojam teicienu “piparotas cenas”, kas bija zināms jau viduslaikos. Livonijas laikā ir minēta pat t. s. piparu noma (Limbažos, Siguldas Lībju kalnā (mūsdienās pazīstams kā Satezeles pilskalns), Rīgā u. c.) – par savu zemesgabalu pilsētā vai miestā bija iespēja norēķināties nevis ar naudu, bet pipariem.¹⁴ Livonijā minēts arī muskatrieksts, ingvers, safrāns,¹⁵ mandeles (izmanto daudzveidīgi – mandeļu piens, mandeļu milti, marcipāns),¹⁶ kas, jādodomā, bija dažādu izsmalcinātu ēdienu sastāvdaļa. Tika tirgoti vīnogu produkti – vīns, vīnogu etiķis (*agrest* jeb *vinegrets*), rozīnes;¹⁷ turklāt zināms arī kumīns jeb romiešu ķimenes (*Kümmel*), Āfrikas pipari (*Paradiskorne*), kardamons, dateles, vīģes no Kipras, ingvers, valrieksti, timiāns, anīss, garšvielu pūderis u. c.¹⁸ Liela daļa rakstos minēto viduslaiku garšvielu un augļu Livonijā arī lietoti 13.–14. gadsimtā – to klātbūtni apliecina arheoloģiski pētītās atejū bedres

¹¹ Interesanti, ka krietni vēlāk – 1631. gadā – vācu zemēs tiesas procesos pret raganām atzīmēts soda un mocību veids, kas ietver sālītas un piparotas siļķes piespiedu ēšanu bez dzeršanas, kas, tāpat kā aizdomās turēto peldināšana t. s. kaļķu vannās, kur pievienots arī sāls, pipari un vēl citas kodīgas vielas, nereti noveda pie apsūdzētā nāves (Leitschuh, Friedrich. *Beiträge zur Geschichte des Hexenwesens in Franken*. Bamberg: Hübscher, 1883, S. 59).

¹² Par Daugavas lībiešu ēšanas paradumu izpēti, tostarp liecībām par zivīm uzturā, sk. Gunnarssone, Alise; Oras, Ester; Talbot, Helen M.; Ilves, Kristi and Legzdīņa, Dardega. *Cooking for the living and the dead: lipid analyses of Rauši settlement and cemetery pottery from the 11th–13th century*. *Estonian Journal of Archaeology*, 2020, 24, 1, 45–69.

¹³ Bulmerincq, August (Hrsg.). *Kämmerei Register der Stadt Riga*. Bd. 2: 1404–1474, Leipzig: Dunker & Humboldt, 1913, S. 45, 141; Schwartz, Philipp und Bulmerincq, August von (Hrsg.). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 10: 1444–1449. Riga; Moskau: J. Deubner, 1896 (turpmāk LUB 10), Nr. 320, 606; Schwartz, Philipp und Bulmerincq, August von (Hrsg.). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 11: 1450–1459. Riga; Moskau: J. Deubner, 1905 (turpmāk: LUB 11), Nr. 272.

¹⁴ Švābe, Arveds (izd.) *Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1941, Nr. 13, 147; Bruining, Hermann; Busch, Nicolaus (Hrsg.). *Livländische Güterurkunden, 1207–1500*. Bd. 1. Rīga: Jonck & Poliewsky, 1908, Nr. 309b.

¹⁵ Bulmerincq, August (Hrsg.). *Kämmerei Register der Stadt Riga*, Nr. 43–47; LUB 10, Nr. 320, 606; LUB 11, Nr. 56; Arbusow, Leonid (Hrsg.). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 1: 1494 Ende Mai–1500. Riga; Moskau: J. Deubner, 1900 (turpmāk: LUB II, 1), Nr. 31, 217, 233, 476, 532, 636, 721; Arbusow, Leonid (Hrsg.). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 2: 1501–1505. Riga; Moskau: J. Deubner, 1905 (turpmāk: LUB II, 2), Nr. 138; Arbusow, Leonid (Hrsg.). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 3: 1506–1510. Riga; Moskau: J. Deubner, 1914 (turpmāk: LUB II, 3), Nr. 734.

¹⁶ LUB 11, Nr. 56; LUB II, 2, Nr. 679.

¹⁷ LUB 10, Nr. 320; LUB II, 3, Nr. 734; LUB II, 2, Nr. 679.

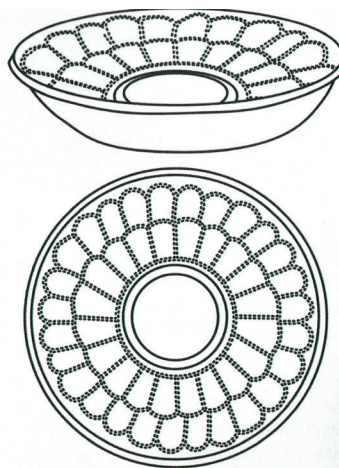
¹⁸ LUB 10, Nr. 626; LUB II, 1, Nr. 34; LUB II, 3, Nr. 194, 732; LUB II, 3, Nr. 734. Sk. arī Mänd, Anu. *Festive Food in Medieval Riga and Reval*. *Medium Aevum Quotidianum*, 41. Wien: Kremis, 1999, p. 43–93.

Dienvidigaunijas pilsētās un pilīs.¹⁹ Livonijas laikā rakstos ir gana daudz arī par sāls tirdzniecību, ko diemžēl arheoloģiski nevar konstatēt.

Ar Livonijas viduslaiku pilsētniekiem un tirgotājiem no 13. gadsimta mēs saprotam pārsvarā vāciski runājošos iedzīvotājus. Viņi dibināja Rīgu, piedalījās Hanzas izveidē, kas vairākus gadsimtus no 13. gadsimta beigām bija galvenais tirdzniecības faktors Baltijas jūras reģionā. Tomēr dažas arheoloģiskās liecības rāda, ka jau pirms vācu tirgotāju dominantes importa ceļā libiešu zemēs nonāca primāri ar galda kultūru saistīti, prestiži, simboliski galda trauki. Siguldā, Saksukalna apbedījumā, atrasta porcelāna krūzīte, Turaidas Pūteļu kapulaukā – divi 12. gadsimta beigu–13. gadsimta sākuma bronzas šķīvji.²⁰

7. att. Siguldas Saksukalna kapulaukā 11. gs. apbedījumā atrasta 7.–8. gs. porcelāna krūzīte. (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, RDM I XXXIX9). No: Radiņš, Arnis. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē*. Rīga: Neputns, 2012, 203.

8. att. Turaidas Pūteļu kapulaukā atrasts bronzas šķivis (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, RDM I 483) un ornamenta rekonstrukcija (Elita Grosmane, Ernests Kļaviņš). No: Grosmane, Elita. 12.–13. gadsimta bronzas bļodas ar gravējumiem. *Mākslas vēsture un teorija*. 2019/ 23. Nr. 3, 15–25.

¹⁹ Sillasoo, Ulla. A Cultural History of Food Consumption in Medieval Livonian Towns. In: *Landscapes and Societies in Medieval Europe East of the Elbe. Interactions between Environmental Settings and Cultural Transformations*. Sunhild Kleingärtner, Timothy P. Newfield, Sebastian Rossignol, Donat Wehner (eds.) 2013, p. 316–328; Sillasoo, Ulla and Hiie, Sirje. An archaeobotanical approach to investigating food of the Hanseatic period in Estonia. In: *Medieval Food Traditions in Northern Europe*. Edited by Sabine Karg. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2007, p. 73–96.

²⁰ Virse, Ingrida. *Latvijas arheoloģisko senlietu kolekcijas Vācijas muzejos*. Rīga, 2011; Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, inv. nr. RDM I 483.

9. att. Turaidas Pūteļu kapulaukā atrastā bronzas šķīvja rekonstrukcija (2021, Jānis Martinsons).
Agra Tabaka foto

Par kultūraugu izplatību tirdzniecības ceļā lībiešu teritorijās pētījumi vēl nav veikti, bet var piebilst, ka Asotes pilskalnā pie Daugavas atklāti rīsu graudi, datējot šo atradumu ar 12. gadsimtu, kas ir viens no agrākajiem šāda veida atradumiem Ziemeļaustrumeiropā.²¹ Rīsu milti (rīsu stērķele) līdzās garšvielām bija nozīmīga un tipiska viduslaiku ēdienu receptu sastāvdaļa,²² tie bija īpaši nozīmīgi kā gavēņa ēdiens un uzskatīti par vienu no galvenajām sastāvdaļām dažādos desertos, kas tika pasniegti turīgajiem un dižciltīgajiem.²³

Mēs varam pieņemt, ka pirms kristianizācijas un arī vēlāk (vismaz līdz 14. gadsimtam) lībieši bija iesaistīti gan Baltijas jūras tirdzniecībā, gan varbūt paši ceļoja pa ūdensceļiem uz senkrievu zemēm vai pat devās tālākos ceļojumos. Tātad viņi varēja gan pazīt, gan dažkārt lietot uzturā importētos produktus, arī piparus.

Zivis viduslaiku kristīgajā pasaulē ieņēma īpašu vietu, jo ēšanas paradumus noteica reliģiskā prakse; bija daudz gavēņu dienu (ap 150 gadā), kad nedrīkstēja ēst gaļu, pienu, olas. Tāpēc lielu nozīmi ieguva produkti, kas tos aizstāja (īpaši – jūras un saldūdens zivis). Rietumeiropā gavēņa ēdieni veicināja tendenci, ka turīgāko slāņu iedzīvotājiem gatavoja diezgan daudz ēdienu, kas bija “aizstājēji”, piemēram, viltotās irbītes, viltotais cepetis, olas no baltās zivs gaļas ar safrāna iekrāsotu dzeltenumu. 14.–15. gadsimtā viena no Hanzas galvenajām tirdzniecības precēm bija sālsūdens zivis no Ziemeļjūras – kaltētas mencas un sālītas siļķes. Arī ordeņpili Siguldā 1451. gadā starp pārtikas rezervēm bija ne vien žāvēti šķiņķi un sālīta gaļa, bet arī 25 mucas sālītu siļķu, 8 mucas Baltijas siļķu, 4 mucas zandartu.²⁴

²¹ Rasiņš, Alfrēds; Tauriņa, Marta. Pārskats par Latvijas PSR arheoloģiskajos izrakumos konstatētajām kultūraugu un nezāļu sēklām. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, XIV, 1983, 154. Šis datējums gan šķiet šaubīgs ar to, ka ir viens no agrākajiem zināmajiem reģionā, jo vācu pilsētās senākie rīsu atradumi saistīti ar 13. gs. (Sillasoo, Ulla and Hiie, Sirje. An archaeobotanical approach to investigating food of the Hanseatic period in Estonia. In: *Medieval Food Traditions in Northern Europe*. Edited by Sabine Karg. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2007, p. 83–84).

²² Schubert, Ernst. *Essen und Trinken im Mittelalter*. Zabern, 2016, S. 155.

²³ Alsleben, Almuth. Food consumption in the Hanseatic towns of Germany. In: Karg, Sabine (ed.). *Medieval Food Traditions in Northern Europe*. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2007, p. 13–38.

²⁴ LUB 11, Nr. 160.

Par viduslaiku arhibīskapu uzturu

Turaidas pils celta, iespējams, ievērojamākajam no Rīgas bīskapiem un arhibīskapiem – Albertam (amatā 1199–1229). Arī vēlāk tā bija bīskapa, no 1255. gada – Rīgas arhibīskapa pils. Rīgas arhibīskaps vienlaikus bija gan garīgais, gan laicīgais kungs, un ik pa laikam arhibīskaps kopā ar saviem pavadoņiem uzturējās kādā no savām galda pilīm jeb domēnēm, tai skaitā Turaidā. Jau no 13. gadsimta sākuma Turaida bija pārvaldes un tiesu varas – fogtijas (*advocatia*) – centrs,²⁵ un arī šis amats veidojās pēc Rietumeiropas garīgo valdījumu jeb zemeskundzību parauga. Rīgas arhibīskapam bija savi *galda pārziņi* no garīdzniecības vidus, bet 15.–16. gadsimtā minēti arī pavāri un virkne citu apkalpotāju. Lai arī garīdznieku dzīvesveidam vajadzētu būt askētiskam, tajā tomēr netrūka izsmalcinātības. Pils un pilsnovada iedzīvotāji nodevu veidā nodrošināja gan ikdienas, gan svētku maltītes valdnieka galdam, gan arī deva resursus, lai augstāko slāņu ēdienkartē būtu importētas garšvielas, vīni un citi luksusa produkti.

Par Livonijas garīdznieku un Rīgas arhibīskapu dzīvesveidu un paradumiem ir maz liecību, bet tās var salīdzināt ar ziņām no Rietumeiropas. Līdz mūsdienām saglabājusies senākā pavārgrāmata rokrakstā vācu valodā *Daz buoch vin gouter spise* (1350), kura ir tapusi Virburgas (*Würzburg*, Vācija) arhibīskapa vajadzībām un kurā ir savam laikam raksturīgi ikdienas ēdieni, ko liek galdā arī valdnieki un firsi.²⁶ Ārkārtīgi grezna bija katoļu baznīcas galvas pāvesta galma galda kultūra Romā un Aviņonā, īpaši saistībā ar jaunajām, ne visiem pieejamajām luksusa saldvielām, ko gatavoja dzīru galdam, visvairāk Lieldienās un Ziemassvētkos.²⁷

Garīdznieku viesmīlības un ēšanas paradumus aprakstīja Venēcijas patriarhāta Kaorles bīskapa sekretārs, jurists Paolo Santonino (*Paulus Santoninus*) ceļojumu dienasgrāmatā (1485–1487). Svētdienas, 1485. gada 16. oktobra, maltīte ir šāda: “Vispirms vīna zupa ar olām, garšvielām un sviesta grauzdiņiem; otrkārt, trekna vārīta vistiņa; treškārt, zivs bez mērces; ceturtkārt, cepta vista ar kazas gaļas piedevu; piektkārt, sapīparots kazas gaļas un vistu māgu ēdiens; sestkārt, zivs ar melno mērci; septītkārt, pankūkas; astotkārt, rācenis; devītkārt, liellopa gaļa savā sulā; kā desmitais un pēdējais – bumbieri, rieksti un āboli.” Tātad – pārsteidzoši bagātīga, droši vien arī vizuāli grezna maltīte. Eiropas ziemeļos augstākie garīdznieki arī centās neatpalikt, un vēlajos viduslaikos – 15. gadsimtā – ēšanas paradumi kļuva arvien izsmalcinātāki, sabiedrības augstākajos slāņos tie pat tiek raksturoti kā homogēni gan Francijā, gan Polijā, gan vācu zemēs.²⁸ Vācu ordeņa lielmestra galma paradumi Prūsijā bija īpaši lielmanīgi. Galdā tika celti luksusa saldumi, kā arī krāsaini ēdieni: ne tikai dzeltenās, bet arī zaļās un melnās vistas.²⁹ Dzeltenu krāsu viduslaiku pavāri ieguva ar safrānu, savukārt zaļās vistas pagatavošanā izmantoja pētersīļus, sajaucot tos ar olu un miltiem. Melno krāsu ieguva, glazējot vistu ar masu, kas veidota no piparu maizei (*Pfefferbrott*) līdzīgas mīklas (*Leckcochenn*), kura sajaukta ar olu. Lai glazūra turētos, to vēl piestiprināja ar krustnagliņām. Galma pavāriem patika krāsot ēdienu: ar rudzupuķēm – zilu, ar vijolītēm – lillā, ar safrānu – dzeltenu. Cienā bija efektīgi noformēti

²⁵ *Indriķa hronika / Heinrici Chronikon*. Ābrama Feldhūna tulkojums, Ēvalda Mugarēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 1993, XI: 3; XI: 4.

²⁶ Hajek, Hans. *Daz buoch von guoter spise, aus der Würzburg-Münchener Handschrift neu herausgegeben*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1958.

²⁷ Weiß, Stefan. *Versorgung des päpstlichen Hofes in Avignon mit Lebensmitteln (1316–1378)*. *Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte eines mittelalterlichen Hofes*. Berlin: Akademie Verlag, 2002, S. 417.

²⁸ Dembinska, Maria. *Food and Drink in Medieval Poland: Rediscovering a Cuisine of the Past*. William Woys Weaver (Editor and Contributor). Philadelphia, 1999.

²⁹ Boockmann, Hartmut. Süßigkeiten im finsternen Mittelalter. Das Konfekt des Deutschordensmeister. In: Schieffer, Rudolf (Hrsg.). *Mittelalterliche Texte. Überlieferung – Befunde – Deutungen. Kolloquium der Zentraldirektion der Monumenta Germaniae Historica am 28/29. Juni 1996*. Hannover: Hahn, 1996, S. 172–188.

ēdieni – uguņojošā cūkas galva; eži – baltie eži (mandeles un cukura masa), melnie eži (rozīnes un cukura masa), sarkanie eži (vīģes un cukura masa). Ēdienu, piemēram, laša cepeti, mēdza apzeltīt vai sudrabet, lai tas izskatītos greznāks.³⁰

Livonijā zināms, ka pie augstāko garīdznieku dzīves piederējās gan greznas maltītes, gan dzīres kopā ar padotajiem. Dzīrēs tika uzsvērts viesmīlības tikums, un ēdieni, cik nu tas ir zināms un nojaušams, bija līdzīgi Eiropas pavārgrāmatās aprakstītajiem. Daudzas viduslaiku sabiedrības virsslāņa receptes gaļas un zivju pagatavošanai tajā laikā pieprasīja saldu garšu, ko ieguva ar cukuru un garšvielām – vīģēm, safrānu, kanēli, rozīnēm.³¹ Arī Tallinas bīskapam 1501. gadā Nikolaja baznīcas apmeklējuma laikā mielastā pasniedza zivi, kuras pagatavošanā lietoja rozīnes, sīpolu, piparus, kā arī kaņepju biezeni ar safrānu, medu un pipariem.³² Rīgas pilsēta *pēc veca paraduma* 1555. gada 2. novembrī un 1556. gada 15. februārī birģermeistaram sūtīja kviešu baltmaizi (*Wittbrot*), krievu sviestu un ingvera-garšvielu pūderi, kā arī lielu līdaku ar safrānu, mandelēm un rozīnēm un ceptu zaķi ar cukuru, citronu, olīvām, vīnu.³³

Livonijas zemeskungu arhīvi (atšķirībā no lielo pilsētu – Rīgas un Tallinas – arhīviem) ir saglabājušies tikai ļoti fragmentāri, tādēļ sistemātiskas informācijas par pārtikas piegādēm, dzīrēm un ikdienu trūkst. Atsevišķas rakstu ziņas rāda uz savam laikam raksturīgiem paradumiem. Maltītes un dzīres par godu savai sagaidīšanai Rīgas arhibīskapijā 1449. gada jūnijā vēstulē aprakstīja Rīgas arhibīskaps Silvestrs Stodevešers (arhibīskapa amatā 1448–1479). Pa ceļam no Prūsijas viņu uzņēma Kuldīgas mestrs, gādājot par garšīgu uzturu un cienastu. Rīgas domkapitula prāvests un arhibīskapijas vasaļi sūtīja līdz Aizputei kaplānu un kalpotāju ar altārim un ēdienu galdam paredzētiem sudraba traukiem, proti – “apzeltīti biķeri, baldahīns, dzērienu paletes, kausi un trauki, viss no sudraba”. Pie Daugavas gaidīja grezni iekārtots kuģis, kurš aizveda arhibīskapu uz Doles pili, vēlāk – Rīgu. Rīgas arhibīskapa uzņemšanu ar krāšņām dzīrēm Rīgā sarīkoja domkapituls un arhibīskapijas vasaļi. Dzīru otrajā dienā arhibīskapu ar savu klātbūtni pagodināja arī vasaļu sievas un meitas un tika sarīkotas dejas. Domkungi un vasaļi dāvināja jaunajam zemeskungam dārgas dāvanas, starp kurām bija grezni galda trauki no sudraba, bet Rīgas pilsoņi uzdāvināja arī mucu laba Reinzemes vīna.³⁴ Arī Turaidas pili ik pa laikam notika dažādas tikšanās, kur tika izrādītas labas manieres, stiprināta politiskā vienotība starp arhibīskapu un vasaļiem, kā arī pieņemtas pilsētnieku delegācijas. Rīgas rātes pārstāvji 1449./1450. gada ziemā sūtīja uz Turaidas pili vīnu divu mārkū vērtībā Rīgas domkapitula dekānam Hinrikam Netelhorstam, kurš bija nesen atgriezies no Romas, un arhibīskapa Silvestra Stodevešera nesen ieceltajam Turaidas fogtam. Turaidas pili nav atrasti zelta un sudraba galda piederumi, tomēr ir atrasti fragmenti no akmensmasas galda traukiem, kas, visticamāk, lietoti dažāda veida vīniem.³⁵

³⁰ Pohanka, Reinhard (Hrsg.). *Um die Wurst : vom Essen und Trinken im Mittelalter*. Wien: Wien Museum, 2005, S. 35.

³¹ *Ibid.*, S. 3.

³² Sillasoo, Ulla. A Cultural History of Food Consumption in Medieval Livonian Towns. In: *Landscapes and Societies in Medieval Europe East of the Elbe. Interactions between Environmental Settings and Cultural Transformations*. Sunhild Kleingärtner, Timothy P. Newfield, Sebastian Rossignol, Donat Wehner (eds.). 2013, S. 322.

³³ Bulmerincq, August von (Hrsg.). *Zwei Kämmerer-Register Der Stadt Riga: Ein Beitrag zur Deutschen Wirtschaftsgeschichte*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1902, S. 72; Bulmerincq, August (Hrsg.). *Kämmerer Register der Stadt Riga*, S. 45, 83, 96, 103.

³⁴ LUB 10, Nr. 628.

³⁵ Bulmerincq, August (Hrsg.). *Kämmerer Register der Stadt Riga*, S. 87. Sal. ar LUB 10, Nr. 588, 628.

10. att. Attēls no Klēves Katrīnas stundu grāmatas ar t. s. “Jakobas kannu”, 1440. The Morgan Library & Museum, MS M.917/945, ff. 140v–141r [Pieejams: <https://www.themorgan.org/collection/Hours-of-Catherine-of-Cleves/thumbs>].

11. un 12. att. Turaidas pilī atrastas Zīburgā izgatavotas 15. gs. akmensmasas keramikas t. s. “Jakobas kannas” fragmenti (TMR 28223, TMRplg 9094, 9095, 9096) un rekonstrukcija materiālā (2021, Baiba Dumpe). Agra Tabaka foto

Rīgas arhibīskapa Brandenburgas Vilhelma un vasaļu dzīres 16. gadsimtā

Pēc reformācijas arvien lielāku lomu Rīgas arhibīskapa dzīvē ieņēma rūpes par komfortu, izklaidēm, galma dzīves nodrošinājumu. Dzīrēm bija nepieciešami trompetisti, bundzinieki, arī kāds mākslinieks ar “dzīvīgu mākslu” (1554). Tika svinēta Jaungada atnākšana, kāzas un kristības, lietoti alkoholiski dzērieni, tostarp – degvīns. Uz Rīgas arhibīskapiju 1530. gadā tika sūtīts *claret* (vīns ar garšvielām un medu), Reinas vīns, ingvera dzēriens.³⁶ No sava brāļa Prūsijas hercoga Brandenburgas Vilhelms saņēma sūtījumā ne vien poļu pavāru, bet arī karpas un karpu ikrus, vīnus, degvīnu un ārstnieciskas virces, šķirnes suņus, zirgus un pat briežus savam zvēru dārzam. 1538.–1543. gadā vairākās vēstulēs viņš aprakstīja karpu ikru nogādāšanu no Prūsijas Salacgrīvas ostā un pa kamanu ceļu Raunā. Savukārt no Livonijas kā dāvanu varēja nosūtīt zirgus, kažokādas, vilka izbāzeni. Visgreznāk bija iekārtotas arhibīskapa pils Raunā un Koknesē, taču arī Ikšķile un Turaida ir bieži lietotas kā arhibīskapa un viņa tuvāko padoto uzturēšanās vietas.³⁷ Arhibīskapa apkalpotāju saraksts 1556. gadā ietvēra tādus amatus kā virtuves meistars, dārglietu glabātājs, sudrablietu kalpotājs, galma cepējs, spalvu izgatavotājs, trompetists, maiznieks, drosts, kā arī vēl virkni apkalpotāju, kuri saistīti ar prestižu (punduris, trompetists u. c.), pārtikas rezervju uzglabāšanu un sagādi arhibīskapa galmam, kas ik pa laikam uzturējās dažādās arhibīskapijas pilīs.³⁸

Īpašas dzīres Livonijā bija vasaļu kāzas. Rīgas arhibīskapijas vasaļu Rozenu meita 1556. gadā svinēja kāzas Straupē. Lai sarīkotu kāzu mielastu, no zemniekiem ievāca vienreizēju kāzu nodevu, kas liecina par šo dzīru vērienu: kopā kāzām novirzīti 2 lasti laba alus, 2 labi baroti vērši, 10 vistas, 10 auni, 10 zosis, 10 zaķi, 2 barokļi (cūkas), 200 olas, 1000 vācu rudzu klaipi, 100 veģi, 1000 pūricas (kviešu (pūru) maize).³⁹ No hronista Baltazara Rusova (1536–1602) zināms, ka Livonijas vasaļu kāzas rīkotas pārsvarā pilsētās ģilžu namos, jo tās bijušas visplašākās pieejamās telpas visā zemē. Kāzas tika izziņotas visiem muižniekiem trīs mēnešus pirms šā notikuma. Tajās piedalījās liels skaits muzikantu. Pirms lielā mielasta sestdienā notika līgavas un līgavaiņa radu parāde, izjājot grezni rotātiem zirgiem ar bruņniecisku izrādīšanos. Kāzu mielasts, kurš bijis greznības un pārpilnības paraugs, pēc Rusova sniegtajām ziņām, tika pasniegts ļoti vienkārši – bez sudraba karotēm un sudraba vai alvas kausiem, kā arī bez vīna, vien dzerot alu lielos daudzumos.⁴⁰ Vienlaikus gan zināms, ka pilsētās ir amats “viesu ielūdēja” (*Umbitterin, umleufferine*), kuras pārziņā nodeva arī muižnieku kāzās ģilžu namos lietojamus sudraba traukus.⁴¹

Noslēgumā

Livonijas pils un pilsētās liela nozīme gan galda trauku, gan dzīru ēdiena klāsta sagādē bija tirdzniecībai, kas deva iespēju dzert importētu vīnu no importētas krūzes, lietot garšvielas un citus importētus produktus. Tomēr viduslaikos ēšanas paradumus stipri ietekmēja arī reģionālās īpatnības

³⁶ Müller, Ulrich (Bearb.). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1525–1534): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den ostpreussischen Folianten*. Köln [etc.], 1996 (= Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz; Bd. 41), Nr. 123.

³⁷ Sk. Stikāne, Vija (sast.). *Turaida 13.–16. gadsimta dokumentos*. Rīga: Zinātne, 2014, 264, 275, 278, 291, 284, 311, 328, 330, 370, 372.

³⁸ Hartmann, Stefan (Bearb.). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1551–1557): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den ostpreussischen Folianten*. Köln [etc.]: Böhlau, 2005, Nr. 1897; 1897/1; 1897/3.

³⁹ Švābe, Arveds (izd.). *Vidzemes saimniecības vēstures avoti 1553–1618*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1941, XVIII.

⁴⁰ Russouw, Balthasar. *Chronica der Provintz Lyfflandt*. Barth: A. Seitner, S. 29.

⁴¹ LUB II, 2, Nr. 679, S. 529.

un sezonālitate, un ikdienā vislabākais bija vietējais ēdiens, ko spēja dot ūdeņi, meži, apstrādātā zeme. Lielākā daļa Livonijas iedzīvotāju dzīvoja laukos un nodarbojās ar lauksaimniecību un lopkopību. Pastāvēja senas dravniecības, zvejas un medību tradīcijas, kurās izmantoja visai bagātīgos dabas resursus. Nodevu veidā laukos sarūpētais nonāca arī Turaidā, pie Rīgas arhibīskapa un viņa galma, kā arī citās pilīs pie Livonijas mestra un ordeņa amatpersonām, bet tirdzniecības ceļā – pilsētās. Livonijas piļu un pilsētu iedzīvotāji veidoja ne vairāk kā desmito daļu no kopējā iedzīvotāju skaita, bet tas bija labāk pārtikušais iedzīvotāju slānis ar dzīvesveidu, kas būtiski atšķīrās no laucinieku / zemnieku paradumiem. Pilis un pilsētās galda kultūru ietekmēja Eiropas paraugi, tā iekļāvās vācvalodīgās kultūras lokā, un līdzīgi bija gan Rīgas arhibīskapijas, gan Vācu ordeņa piļu iemītnieku, gan Livonijas pilsētnieku paradumi. Stipri hierarhiskajā viduslaiku sabiedrībā tieši zemeskungi un tiem pietuvinātajiem piļu iemītniekiem bija vislielākās iespējas lietot luksusa traukus, ēdienus un garšvielas.

Hronikas, nodevu saraksti, tirgotāju dokumenti, revīzijas, rēķini par iepirktajiem produktiem, mantošanas dokumentācija un tiesību akti sniedz vien fragmentāras ziņas, ko papildina arheoloģiskajā izpētē atrastās liecības par pārtikā lietotiem produktiem, traukiem un sadzīves priekšmetiem, kā arī bioarheoloģijas dati, kas pēta cilvēku mirstīgo atlieku liecības un zināmā mērā var liecināt par ikdienas uzturu. Visumā daudzie pētījumi par viduslaiku uzturu un galda traukiem Eiropā liecina gan par kopīgām, gan atšķirīgām tendencēm. Hanzas reģionā tiek konstatētas citas ēšanas tradīcijas, svētku mielasti un ikdienas racioni nekā franču vai itāļu zemēs, vai Dienvidvācijā. Atšķīrās arī ēšanas paradumi Reinzemes un Ziemeļvācijas pilsētās.⁴² Eiropas priekšstati par pareizu ēšanu sasniedza viduslaiku Livoniju, par ko liecina 17. gadsimtā Vidzemē iespiestā ekonomisko padomu grāmata *Stratagema Oeconomicum oder Ackerstudent*, kurā ir dažas receptes ar viduslaiku Eiropas garšu. Padomu grāmata balstās uz Zaharija Stopija (ap 1536–1594) manuskriptu, ko 1645. gadā izdeva Suntažu un Mālpils mācītājs Guberts. Padomi nereti turpināja atziņas, kas paustas viduslaiku pavārgrāmatās un medicīnas un veselīga uztura rokasgrāmatā *Tacuinum sanitatis*,⁴³ piemēram, ēdienu īpašības ir siltas vai aukstas, ēdieni noderīgi dažādiem temperamentiem.⁴⁴ Stopijs bija Rīgas arhibīskapa un Rīgas arhibīskapijas (*Erzstiftisches Rigisches Physicus*) ārsts 1560.–1566. gadā.⁴⁵

Aplūkojot viduslaiku gastronomiskās tradīcijas, jāņem vērā, ka pastāvēja ne vien dažādām kārtām raksturīgs, bet arī ikdienas ēdiens un dzīru ēdiens ar simbolisku nozīmi, arī gavēņa ēdiens. Uzturā pamata produkti bija graudaugi: rudzi, kvieši, mieži, auzas. Daudz lietoja rudzu maizi, kas mūsdienās uzskatīta par Latvijas un Baltijas īpatnību, bet pilsētās un pilīs patērēja arī baltmaizi un dažādus smalkākus miltu izstrādājumus. Auzas bija pārsvarā mājdzīvnieku barība, lai arī ir liecības par auzu putru kā vienkāršu ikdienas barību. Ir virkne pamatproduktu, kas mūsdienu Latvijas teritorijā tika lietoti līdz 13. gadsimtam, bet vēlāk vairs netika audzēti uz vietas, jo mainījās klimats (lēcām, prosai te bija par vēsu). Toties ar 14. gadsimtu reģionā no austrumiem ienāca jauna kultūra – griķi (viduslejasvācu – *Bokweten*, dienvidvācu dialektos – *Heidenkorn*, *Taternkorn*).⁴⁶

⁴² Sk. rakstu krājumu Wiegmann, Günter; Mohrmann, Ruth-Elisabeth (Hrsg.). *Nahrung und Tischkultur im Hanseraum*. Münster, New York: Waxmann, 1996.

⁴³ Rippmann, Dorothee. Der Körper im Gleichgewicht: Ernährung und Gesundheit im Mittelalter. In: *Medium Aevum Quotidianum*, 52. Wien: Krems, 2005, S. 20–45.

⁴⁴ Piemēram, baltmaizei ir siltāka daba nekā rudzu maizei, savukārt miežiem ir silta daba (Gubert, Salomon. *Stratagema Oeconomicum oder Ackerstudent in Lieflland zum nöhtigem Unterricht, vermittelt vieljährigen observationibus, auch fürnehmer philosophorum placitis dargestellt*. Rīga: Verlag Schröder, 1649, S. 221, 222).

⁴⁵ Stradiņš, Jānis. *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2009, 124.

⁴⁶ Sillasoo, Ulla. A Cultural History of Food Consumption in Medieval Livonian Towns. In: *Landscapes and Societies in Medieval Europe East of the Elbe. Interactions between Environmental Settings and Cultural Transformations*. Sunhild Kleingärtner, Timothy P. Newfield, Sebastian Rossignol, Donat Wehner (eds.) 2013, S. 316–328.

Pašlaik Turaidas pils materiāls un avoti ir pamats vairākiem Turaidas muzejrezervāta pētniecības darba virzieniem, kas tiks turpināti. Projektā “Krājuma izpētes pieejamība publikācijās un krājuma kolekciju padziļināta izpēte” 2021. gadā uzsākts pētīt Gaujas lībiešu ēšanas paradumus, ietverot arheoloģiskās Turaidas pils un Turaidas Pūteļu kapulauka keramikas lausku lipīdu analīzes (lipīdu paraugu noņemšana GC-MS, GC-C-IRMS, EA_IRMS piedegums) Tartu Universitātē. Sadarbībā ar pētniecēm Alisi Gunnarssoni (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) un Esteri Orasu (Tartu Universitāte) tika veikta materiāla atlase un veiktas analīzes, kuru rezultāti būs zināmi drīzumā. Plānojam turpināt arheoloģiskā materiāla izpēti, analizējot graudu paraugus, kas atrasti Turaidas mūra pilī, kā arī padziļināti pētīt dokumentāro mantojumu par pārtikas savākšanu (nodevas) un uzglabāšanu pilī, lai izgaismotu Turaidas kā administratīva un saimnieciska centra nozīmi viduslaiku Livonijā un pēc tās sabrukuma 17. gadsimtā.

Summary

Vija Stikāne

RESEARCH ON MEDIEVAL EATING HABITS AND TABLE CULTURE – TURAIDA CASTLE MATERIAL IN THE LIVONIAN CONTEX

The medieval heritage of Turaida has been studied for a long time using a variety of research methods and sources, including archaeological, architectural and written historical sources. Research shows that Turaida was an important military and administrative centre in medieval Livonia – during the Christianisation in the beginning of 13th century in the settlement area of Livs of Gauja, from the beginning of 13th century till in the the second third of the 16th century in the Archbishopric of Riga.

Archaeological excavations at Turaida Castle have yielded a large number of artefacts, which testify to the lifestyle and table culture of the castle's inhabitants. The finds range from simple, everyday ceramic and wooden utensils to more luxurious, prestigious objects, which are indicative of the influence of the Hanseatic region. Several catalogues have been published describing ceramic tableware as well as metal and wooden cutlery. Written sources provide additional information and show that the people of Turaida used both local and imported products and spices. It is possible that the Livs already had access to imported tableware from abroad, as well as pepper, which became an important trade commodity in the Baltic Sea region from the 13th century onwards.

The digital exhibition “Feast and Everyday Life in Medieval Livonia” provides an insight into the lifestyle and table culture of the inhabitants of Turaida Castle, it is revealed in the context of the history of medieval Livonia and Western Europe. The programme combines information from various sources with visual material, including reconstructions of archaeological finds. The digital

programme is available in Latvian and English both in the Turaida Castle exhibition rooms and remotely on the Turaida Museum Reserve's website eTuraida (<https://dzires.turaida-muzejs.lv/>) Turaida Castle was the administrative centre and residence of the Archbishop of Riga, where he occasionally stayed with his companions, so the digital exhibition particularly highlights historical sources that tell about the eating habits of medieval bishops, looking for parallels to Livonia – both the asceticism of the clergy and the sumptuous, elaborate meals and feasts. Lent and the feast days were largely linked to the liturgical calendar of the church, but there were also other important public events, where feasting involved the use of particularly ornate tableware, rich food, and entertainment such as music and dancing. Feasts held to celebrate the Archbishop's arrival in Riga, the wedding of a vassal or other solemn occasions were particularly lavish. Food was prepared using both local and imported products – spices, wine, starting the 16th century vodka was also used. The Archbishop of Riga in the 16th century had his own butlers and cooks, who looked after his comfort and the sustenance of the court.

In Turaida, as in every medieval Livonian castle and town, eating habits were influenced by regional peculiarities and seasonality, as well as by trade. Local products were used in daily life, but the table culture of the wealthy Livonians was influenced by European models and imported tableware, products and spices were also available. There were significant differences between daily, fasting and festive food. Both archaeological and documentary sources are important in the study of the topic, often providing different information. Modern methods for detecting evidence of food in archaeological pottery are particularly relevant for future research: at the University of Tartu, lipid analyses of pottery shards have also been carried out on several samples of Turaida Castle pottery.

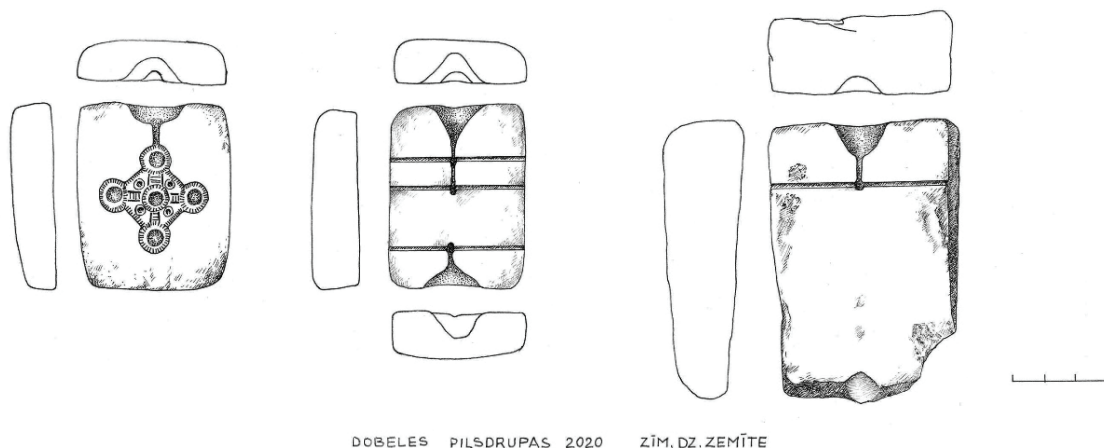
DOBELES PILS VĒLĀ DZELZS LAIKMETA AKMENS LEJAMVEIDNES

Dobeles ordeņa pils slēgtajā pagalmā, apmēram 2 metrus no tagadējās kapelas ēkas, senākajā kultūrslānī atrastas trīs divdaļīgo akmens lejamveidņu puses. Tās iegūtas Andra Tomašūna arheoloģiskās uzraudzības darbos 2020. gadā. Veidņu konstrukcija ir tipiska gan Zemgales, gan visas Latvijas vēlā dzelzs laikmeta akmens veidnēm. Līdzīgas veidnes bija plaši izplatītas arī kaimiņu valstīs.

Visinteresantākā ir pusveidne rombveida piekariņa vai apģērba apšuves atliešanai (inv. nr.: DNM 11.932). Veidnei ir aptuvena paralēlskalda forma. Tās priekšpuse ir rūpīgi noslīpēta. Aizmugures un šaurās sānu skaldnes ir nedaudz nelīdzenākas – slīpējums ir raupjāks. Veidnei izveidota augšējā ielietnes sistēma – piltuve, zem kuras iegriezts šaurs kanāliņš, kas apliecina, ka veidne bija domāta alvas un svina kausējumu atliešanai. Bronzas liešanai ielietnei jābūt ievērojami lielākai. Veidnes apakšdaļā redzams neliels apkvērums, kas nozīmē, ka tajā liets izkusis metāls. Iespējams, ka nelielais nodrupums veiddobuma augšdaļā radies veidnes karsēšanas laikā.

Akmens plāksnītes izmēri: garums – 59 mm, platums – 50 mm, biezums – 13 mm. Veiddobuma garums – 34 mm, platums – 34 mm, dziļums – 1–1,4 mm.

Veidni pilnīgi unikālu padara tās rombveida veiddobums. Ne Baltijā, ne kaimiņu zemju arheoloģiskajā materiālā tam tiešas analogijas nav zināmas. Tajā izgatavoto piekariņu varēja nēsāt, pakārtu kaklā, bet ar apšuvi rotāt apģērbu, piemēram, cepuri. Apšuves / piekariņa ornamenti nedaudz līdzinās Mežotnes un Tērvetes pilskalna apšuvei, ko veido 5 krustveidā novietoti, stilizēti, margrietīņai līdzīgi ziediņi (inv. nr.: VI 24e: 49, 50). Tomēr aplūkojamai apšuvei / piekariņam centrālā daļa ir lielāka, ornamenti kuplināti ar 4 paralēlu svītriņu grupām un 4 t. s. saulītēm.

DOBELES PILSDRUPAS 2020 ZĪM.DZ.ZEMĪTE

1. att. Dobeles pils akmens lejamveidņu zīmējumi. Dz. Zemīte

2. att. Dobeles pils akmens lejamveidne,
inv. nr.: DNM 11.932

3. att. Dobeles pils akmens lejamveidne, inv.
nr.: DNM 11.931

Savādā kārtā daudz vienkāršāks, nedaudz līdzīgs piekariņa / apšuves veiddobums ir kādai fragmentārai veidnei, kas padomju laikā atrasta Igaunijā. Diemžēl igauņu veidne vairs nav atrodama, ir pieejams tikai tās fotoattēls. Publikācijā veidnei nav pievienota ne precīza atrašanas vieta, ne inventāra numurs.¹ Ļoti neparasti, varbūt sagadišanās pēc, bet analizējamais piekariņš / apšuve ir visai līdzīgs igauņu krustadatu galvām ar rombveida centru un savienotām ripām.²

Otra interesantākā pusveidne, pēc formas aptuvenus paralēlskaldnis, ir t. s. vāciņš (2. att.). Tā bija paredzēta piekariņa vai apšuves aizmugures un piestiprināšanas cilpiņu iegūšanai. Veidne ir rūpīgi pagatavota un labi nostrādāta. Pēc konstrukcijas veidne pieskaitāma t. s. apvēršamajai veidnei, jo akmens plāksnīte izgriezta gan augšējā, gan apakšējā ielietne ar serdeņgropēm. Ielietne sastāv no palielas piltuves ar šauru, īsu kanāliņu tās apakšdaļā. Apakšējai ielietnei kanāliņš nedaudz garāks nekā augšējai.

Vispirms izkausēto metālu ielēja savienotu pusveidņu augšpusē. Tad bez pušu atdalīšanas tās apgriezta otrādi un liešanu atkārtoja. Mazās bedrites serdeņgropju vidū bija paredzētas piestiprināšanas cilpiņu aizmugures iegūšanai. Serdeņgropēs ievietoja stieplīti vai tievu māla rullīti, kuru pēc izstrādājuma atliešanas izņēma ārā, iegūstot cilpiņas atvērumu. Bedrites dziļums (12–18 mm) norāda, cik liela bijusi cilpiņa. Attālums starp divām augšējām bedrītēm norāda, ka šī veidnes daļa lietota vismaz 20 mm garas apšuves iegūšanai.

Akmens plāksnītes izmēri: garums – 60 mm, platums – 40–42 mm, biezums – 15 mm. Veidnei ir apkvēpusi lielā priekšējā un viena garā sānu skaldne – tā tikusi lietota.

Trešā pusveidne ir nedaudz vienkāršāks vāciņš (inv. nr.: DNM 11.930). Pēc formas akmens plāksnīte līdzinās nedaudz neregulāram paralēlskaldnim. Veidnei rūpīgi izveidota augšējā ielietnes piltuve ar šauru kanāliņu zem tās. Precīzi iegriezta viena serdeņgrope. Iespējams, bija ieplānots izgatavot apvēršamo veidni, jo akmens plāksnītes apakšpusē izgriezts neliels robs.

¹ *Minevikult Tānapāevale*. Tallinn: Eesti Raamat, 1984, 90.

² Jērums, Normunds. *Krustadatas Latvijā. Arheoloģija un etnogrāfija*, XVII. Rīga: LU Vēstures institūts, 2014, 27. att., 106. lpp.; Spirģis, Roberts. *Bruņurupuču saktas ar krūšu važiņrotām un libiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2008, 155. att.: 4; Aus, Tojvo; Tamla, Toomas. *Interesnaja nahodka u cerkvi Viru-Nigula. Eesti NSV teaduste Akadeemia Toimetised*. 1989. g., Nr. 38/4, tab. 8: 2.

Šai pusveidnei ir rūpīgi apstrādāta lielā priekšējā skaldne – tā ir ne tikai noslīpēta, bet gandrīz nopolēta. Savukārt divas garās sānu skaldnes ir rupji apslīpētas, bet šaurās sānu skaldnes nav slīpētas.

Akmens plāksnītes izmēri: garums – 87 mm, platums – 60–55 mm, biezums – 26–19 mm, bedrītes dziļums pie serdeņgropes – 4 mm.

Pēc analogijas ar pārējām Latvijas un kaimiņu zemju veidnēm analizējamās veidnes datējamas ar 12.–13. gadsimtu, jo tām nav izgatavotas centrēšanas ligzdas – koniski iedobumi, ar kuriem veidņu puses ar svina tapām tika sastiprinātas kopā.

4. att. Dobeles pils akmens lejamveidne, inv. nr.: DNM 11.930

Dagnija Svarāne

LATE IRON AGE STONE CASTING MOULDS IN DOBELE CASTLE

Three parts of a two-piece stone casting mould were found in the oldest archaeological cultural layer of the enclosed courtyard of the Dobeles Livonian Order Castle, about 2 m from today's chapel building. They were retrieved and obtained during an archaeological survey conducted by Andris Tomašūns in 2020. The structure of the moulds is typical of Late Iron Age stone moulds found in Zemgale and throughout Latvia. Similar moulds were also common in neighbouring countries.

The most interesting is a half-mould for casting diamond-shaped pendants or decorative pieces for clothes (accession No. DNM 11.932). The mould has a shape that approximates that of a parallelepiped. Its front is carefully polished. The rear and narrow side faces are slightly rougher, with a less smooth grind. The metal was poured into the mould from above, via a funnel, with a narrow channel cut underneath, which indicates that the mould was intended for casting tin / lead alloys. A slight accretion of soot at the bottom of the mould indicates that molten metal was cast into it. The small, chipped area at the top of the mould's cavity was probably caused by the heating of the mould.

Dimensions of the stone plate: length 59 mm, width 50 mm, thickness 13 mm. Mould cavity: length 34 mm, width 34 mm, depth 1–1.4 mm.

What makes the mould completely unique is its roughly diamond-shaped cavity. There are no direct analogues for it in the Baltics or in the archaeological materials found in neighbouring countries. The pendant made in it could be worn by hanging it around the neck, and the decorative piece could be used to decorate, for example, a hat. The decorative garment piece / pendant is somewhat similar to the decorative piece found in the Mežotne and Tērvete hillfort, consisting of 5, cross-shaped, stylised daisy-like flowers (accession No. VI 24 e: 49, 50). (please insert a reference to the image) However, the central part of the pendant is larger, and the pattern has 4 additional groups of parallel stripes and 4 so-called suns.

Interestingly, pieces of a much simpler, somewhat similar pendant / decorative piece mould cavity were found during the Soviet period in Estonia. Unfortunately, the Estonian mould can no longer be found, and only a photo of it is available. The publication for the mould does not state the exact location of the find or the accession number. Very unusually, perhaps by coincidence, the pendant / decorative piece analysed is very similar to the Estonian cruciform heads with a diamond-shaped centre and interlocking circles.

Another, more interesting mould half-piece, roughly parallelepiped in shape, is a so-called lid (accession No. DNM 11.931). It was intended for making the backs of pendants or decorative pieces and loops for attaching them. The mould was carefully prepared and much used. The mould is a so-called reversible mould, as both an upper and a lower casting opening are cut into the stone plate, with grooves in the core. The casting opening consists of a large funnel with a short narrow canal at the bottom. The canal is slightly longer for the lower opening than for the upper.

The molten metal was first poured into the top of the half-pieces put together. Then, without separating the pieces, they were turned upside down and the casting was repeated. The small indentations in the centre of the core grooves were for making the rear part of the attachment loops. A wire or a thin roll of clay was put into the core grooves and, after the casting, was taken out of the mould as it became an attachment loop. The depth of the indentation (12–18 mm) indicates how big the loop was. The distance between the top two indentations indicates that this part of the mould was used to produce a decorative piece that was at least 20 mm long.

Dimensions of the stone plate: length 60 mm, width 40–42 mm, thickness 15 mm. The large front face and one long side face of the mould are charred: it was used.

The third half-piece is a slightly simpler lid (accession No. DNM 11.930). The shape of the stone plate resembles a slightly irregular parallelepiped. The mould has a carefully shaped upper casting opening funnel with a narrow channel underneath it. One core groove is precisely cut into the piece. It was probably originally intended to be a reversible mould, as a small notch was cut into the underside of the stone tablet.

This half-piece has a carefully finished large front face: not just ground, but almost polished. The two long side faces are roughly ground, and the short side faces are not ground at all.

Dimensions of the stone plate: length 87 mm, width 60–55 mm, thickness 26–19 mm, depth of the indentation in the core groove, 4 mm.

A comparison with other moulds found in Latvia and neighbouring countries indicates that the analysed moulds date from the 12–13th centuries, as they do not have centring pockets that conical depressions used to fasten the mould halves together with lead pins.

TĒRVETES PILSKALNA AKMENS LEJAMVEIDNES

Vienā no lielākajiem Zemgales administratīvajiem un amatniecības centriem – Tērvetes senvietu kompleksā – izrakumi noritēja 1951.–1960. gadā. No tiem pilskalnā arheoloģiskie pētījumi veikti Emīlijas Brīvkalnes vadībā laikā no 1954. līdz 1959. gadam.¹ Savukārt 1960. gadā pilskalnā izrakumus veica Francis Zagorskis.²

Līdzās ievērojamajam skaitam pilskalnā atrasto lejamveidņu tajā iegūts daudz ar metālapstrādi saistītu artefaktu – tās ir gan meistarīgi izstrādātas senlietas, gan to izgatavošanai nepieciešamie darbarīki un izejmateriāli. Par intensīvu metālapstrādi liecina arī virkne pusgatavu izstrādājumu un atsegtās amatnieku krāsni.

Papildinot iepriekš analizēto akmens lejamveidņu pētījumus, kas ietver Rīgas, Mežotnes,³ Kurzemes⁴ un Daugavas ielejas veidņu analīzi,⁵ šajā pētījumā detalizēti aprakstītas gan publicētās, gan vairākas vēl nepublicētās veidnes, kā arī divas akmens plāksnītes – sagataves. Uzmanība pievērsta gan veidnēs izgrieztajiem veiddobumiem, gan konstrukcijai, gan akmens apstrādes līmenim. Šajā pētījumā sīki analizēta virkne t. s. vāciņu – pusveidnes piekariņa jeb apšuves aizmugures iegūšanai. Visas 25 analizētās Tērvetes lejamveidnes un divas to sagataves glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā.

Ievērojamā Tērvetes lejamveidņu sērija metālapstrādes vēsturnieku uzmanības lokā nonākusi jau dažus gadus pēc tās atrašanas. Vairākus Tērvetes atradumus līdzās citām Latvijas vēlā dzelzs laikmeta veidnēm nedaudz raksturojis metālu tehnoloģijas speciālists Aleksis Anteins.⁶ Arī arheoloģe Jolanta Daiga savā pētījumā par lejamveidnēm un liešanas paņēmieniem Latvijā minējusi virkni Tērvetes veidņu. Tomēr viņas pētījumā sniegti tikai veidņu veiddobumu zīmējumi, bez akmens plāksnītēm un tajās iegrieztajiem konstruktīvajiem elementiem.⁷

Plašāku pirmreizējo Tērvetes akmens lejamveidņu aprakstu un analīzi veikusi ilggadēja (1954–1960) minētā objekta arheoloģisko izrakumu vadītāja E. Brīvkalne.⁸

¹ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 85–104.

² Zagorskis, Francis. Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalnā, Dobeles senpilsētā, Agrāriešu, Alsungas, Kampānu, Liepenes, Repju kapulaukos un hidroarheoloģiskie pētījumi 1959. gadā. *Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, 1960, 13–16.

³ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013.

⁴ Svarāne, Dagnija. Kurzemes viduslaiku akmens un metāla lejamveidnes. *Ventspils muzeja raksti*, VIII. Ventspils: Ventspils muzejs, 2016, 16–36.

⁵ Svarāne, Dagnija. *Daugavas ielejas viduslaiku akmens lejamveidnes*. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31788> (skatīts 01.10.2023.).

⁶ Anteins, Aleksis. Latvijas senās akmens lejamās veidnes. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 3. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevums, 1960, 45–50.

⁷ Daiga, Jolanta. *K voprosu o liteinyh formah i liteinom dele na territorii Latvii*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960, 86, 87, Fig. 2:11; 5: 4–7, 13, 15, 26, 36, 37; 6: 1–4, 6.

⁸ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 89–92.

Daļa interesantāko veidņu attēlu līdztekus minētajiem E. Brīvkalnes, J. Daigas un A. Anteina rakstiem par izrakumiem Tērvetē ir vairākkārt publicēti,⁹ sniedzot kopēju to datējumu (11.–13. gadsimts), bet bez sīkāka apraksta (pamatvilcienos kā lejamveidņu atradumu konstatāciju).¹⁰ Atsevišķos izdevumos dažu lejamveidņu datējums nedaudz atšķiras. Piemēram, lejamveidni rombveida piekariņu atliešanai (4. att.) Polijā izdotajā senlietu katalogā, kas veltīts Latvijas dārgumiem, datē ar 1100.–1300. gadu,¹¹ Lietuvā izdotajā senlietu katalogā, kas veltīts zemgaļiem, – ar 11.–13. gadsimtu.¹² Precīzāks ir arheologs Arnis Radiņš, kas minēto veidni datējis ar 12. gadsimtu.¹³ Domājams, ka visuzticamākais ir jau minētais izrakumu autores veidņu datējums. Nedaudz precīzāk, ar 11.–12. gadsimtu, datējamas tikai F un C celtnē atrastās veidnes. E. Brīvkalnes veikums kā viens no pirmajiem mēģinājumiem Latvijas arheoloģijā analizēt akmens lejamveidnes ir augstu novērtējams. Tomēr, veicot detalizētu visu Latvijas viduslaiku akmens lejamveidņu izpēti, vēlreiz padziļināti analizējami arī Tērvetes atradumi.

Atsaucoties uz igauņu arheologa Harija Mooras secinājumiem, E. Brīvkalne izvirzīja hipotēzi, ka Tērvetes veidnēs ir lieta alva.¹⁴ Šā raksta autores veiktās eksperimentu sērijas rezultātā šī hipotēze apstiprinājās. Veidnēs izveidotā miniatūrā ielietne ir piemērota gan alvas, gan alvas un svina kausējuma (pjūtera) liešanai, turklāt kvalitatīvus minētā metāla lējumus var iegūt lielā skaitā, turpretī, mēģinot veidnēs ieliet izkausētu bronzu, ir ļoti augsts brāķa procents, turklāt veidnes var viegli sabojāt – augstās temperatūras ietekmē akmens plāksnītes drūp un šķeļas.¹⁵

Nevarētu piekrist E. Brīvkalnes spriedumam par atsevišķu konstruktīvo elementu, konkrēti, zem ielietnes kanāla novietoto garengropju, nozīmi. E. Brīvkalne tās uzskatīja par veidnes atgaisošānai jeb ventilācijai paredzētām. Tomēr vairākām veidnēm minētās garengropes nav pievienotas veiddobumiem (piemēram, VI 24a: 131, 24d: 992). Turklāt veiktās eksperimentu sērijas rezultātā konstatēts, ka garengropju primārā funkcija ir serdeņa ievietošana piekariņa jeb apšuves cilpiņas iegūšanai.¹⁶ Alvas kušanas temperatūra ir salīdzinoši zema – 232 grādi pēc Celsija. Pie šādas temperatūras liešanas procesā traucējošās gāzes neizdalās ne no izkausētā metāla, ne no veidņu akmeņiem, tāpēc arī garengropes pamatfunkcija ir serdeņa ievietošana. Jāpiebilst, ka alvas un svina kausējuma kušanas temperatūra ir vēl zemāka: 180–190 grādi.

Minētās garengropes noderēja arī kā zīmes veidņu pušu centrēšanai. Par to liecina nelielas garengropju paplašinājumi, kas virknei veidņu izveidoti šķautnēs pie plakņu malām.

Atsevišķas senlietu kategorijas analīze nav atraujama no senvietas, kurā atradumi iegūti, īpaši, ja atradumi ir tik unikāli. Nevienā citā Latvijas senvietā nav atrasts tik liels ar metālapstrādi un akmens apstrādi saistīts senlietu krājums, kas saistāms ar noteiktu celtni. Tāpēc nozīmīgi ir arheologa Normunda Jēruma pētījumi par Tērvetes pilskalna apbūvi. Balstoties uz apjomīgo Tērvetes senvietu

⁹ Brīvkalne, Emīlija. Gorodishche Tervete i ego istoricheskoe znachenie. *Voprosy etnicheskoi istorii narodov Probalniki: po dannym arheologii, etnografii i antropologii*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1959, Fig. 12:2; Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 4.–6. att.

¹⁰ *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, 73. tab.: 4, 5; *Žiemgāļi. The Semigallians*. Rīga, Vilnius: Latvijas Vēstures muzejs, Lietuvos nacionalinis muzejus, 2005, Fig. 761, 762, 763, 764, 765; *Skarby starožitnej Lotwy. Treasures of Ancient Latvia*. Warsaw: Panstwowe Museum Archeologiczne w Warszawie. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007, Nr. 781, 785, 787; Radiņš, Arnis. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2012, Nr. 423, 424, 425.

¹¹ *Skarby starožitnej Lotwy. Treasures of Ancient Latvia*. Warsaw: Panstwowe Museum Archeologiczne w Warszawie. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007, kat. nr. 781.

¹² *Žiemgāļi. The Semigallians*. Rīga, Vilnius: Latvijas Vēstures muzejs, Lietuvos nacionalinis muzejus, 2005, kat. nr. 763.

¹³ Radiņš, Arnis. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2012, Nr. 425.

¹⁴ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 90.

¹⁵ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 20.

¹⁶ Turpat.

kompleksa izrakumu pirmdokumentāciju, N. Jērums izpētes rezultātus apkopojis divās publikācijās, kas veltītas pilskalna apbūvei¹⁷ un tā aizsardzības konstrukcijām.¹⁸

Zemgales arheoloģijā nav daudz materiālu par amatnieku darbnīcām un amatniecības darbarīku kompleksiem. Visbiežāk atrod tikai atsevišķus darbarīkus, sagataves, izejvielas un pusfabrikātus. Tāpēc īpaši nozīmīgas ir Tērvetes pilskalnā atsegtās celtnu paliekas ar tajās atrastajām lejamveidnēm. Ap 1000. gadu pilskalnā veikti liela apjoma zemes darbi – tā ziemeļu pusē, 2–2,5 metrus zem pilskalna plakuma, izveidota ziemeļu terase.¹⁹ Šīs terases 3. slāņa 2. apbūves kārtā (apakšējā) atrasta lielākā daļa veidņu.²⁰ Saskaņā ar izrakumu autores sniegtajiem datiem ziemeļu terasē tika atrastas 19 veidnes un to fragmenti.²¹ Pārbaudot senlietas, izrādījās, ka divi veidņu fragmenti kā saderīgi ir salīmēti kopā, tātad terasē atrasto veidņu skaits ir 18 (mūsdienās viena no tām ir zudusi).

Minētajā apbūves kārtā atradās trīs, jādodomā, saimnieciska rakstura celtnes, kuras izrakumu autore apzīmējusi ar burtiem E, F un C. Ņemot vērā F celtnes lielo veidņu skaitu, kā arī to, ka celtnē krāsns nav atrasta, E. Brīvkalne to uzskatīja par veidņu izgatavošanas darbnīcu. Šim spriedumam par labu runā vairākas nelietotas veidnes, kā arī to sagataves. Tomēr, spriežot pēc virknes karsēšanas rezultātā apkvēpušajām veidnēm, kas tiks analizētas šajā rakstā, iespējams, ka minētajā celtnē notikusi arī liešana, bet pavards vienkārši nav saglabājies. Jāpiebilst, ka citi specializēti amatniecības darbarīki šajā celtnē nav atrasti.

E. Brīvkalne norāda, ka metāla kausēšana varēja notikt C celtnē, kurā atrastas divas fragmentāras lejamveidnes, kā arī atsegta daļa no krāsns, veidota no māliem ar dažiem akmeņiem tās pamatā.

Tik ievērojama akmens veidņu koncentrācija, atrasta divās līdzās esošās celtnēs, Latvijas arheoloģijā ir unikāla, tāpēc tām pievēršama lielāka uzmanība. Ēkas bija nelielas, būvētas no guļkokiem un apmetas ar māliem. F celtnes izmēri: 4,3 × 6,5 m.²² Par grīdu kalpoja noblietēts māla kuls.²³ C celtnē ar tajā atsegto krāsni atradās tiešā F celtnes tuvumā. C celtnē tika atsegta tikai daļēji, jo tās rietumu daļa atradās ārpus iemērītā izrakumu laukuma. Visā pilnībā tika atrakta tikai austrumu siena 5,5 m garumā.

Arhitekts Georgs Baumanis, kas izrakumu laikā darbojās kā ekspedīcijas zīmētājs, veicis F, C un E celtnu aksonometrisku rekonstrukciju (1. att.).²⁴

¹⁷ Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna aizsardzības konstrukcijas un ziemeļu terases apbūve. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 28. Rīga: Zinātne, 2014, 62–83.

¹⁸ Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna apbūve 11.–13. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. Rīga: Zinātne, 2016, 62–81.

¹⁹ *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, 207; Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna aizsardzības konstrukcijas un ziemeļu terases apbūve. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 28. Rīga: Zinātne, 2014, 80; Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna apbūve 11.–13. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. Rīga: Zinātne, 2016, 63.

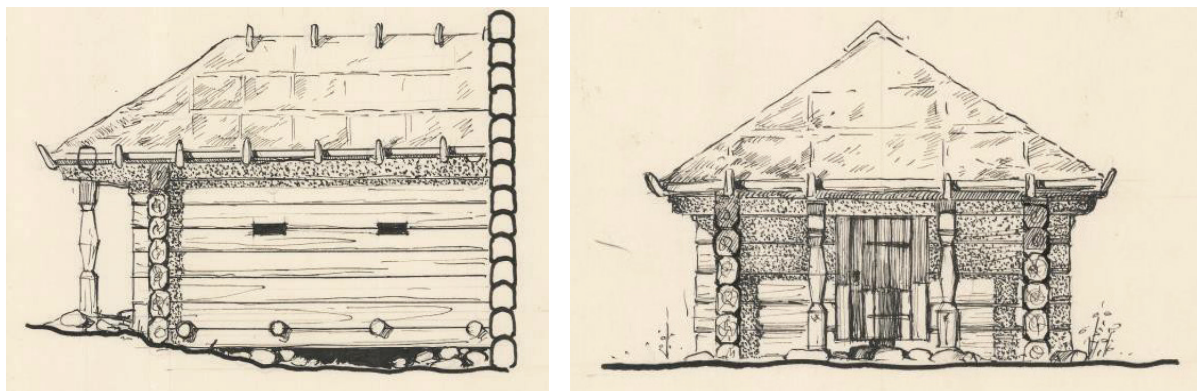
²⁰ Brīvkalne, Emilija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 103; Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna aizsardzības konstrukcijas un ziemeļu terases apbūve. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 28. Rīga: Zinātne, 2014, 69.

²¹ Brīvkalne, Emilija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 103.

²² Turpat.

²³ Turpat; Brīvkalne, Emilija. *Tērvetes pilskalna arheoloģisko izrakumu pārskats par 1958. gadu*. LU Latvijas Vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VIAA: 47, 9.

²⁴ Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna aizsardzības konstrukcijas un ziemeļu terases apbūve. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 28. Rīga: Zinātne, 2014, 8. att.; Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna apbūve 11.–13. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. Rīga: Zinātne, 2016, 1., 2. att.

1. att. Arhitekta Georga Baumaņa F celtnes rekonstrukcija

G. Baumanis C celtnei – iespējamai lietuvei – uzzīmējis vēlā dzelzs laikmeta Latvijas ēkām netipisku plānojumu – tā sadalīta četrās nelielās telpās.²⁵ Izrakumu pārskatos par ēkas plānojumu ziņu nav. Tomēr, zinot G. Baumaņa erudīciju, viņa celtņu rekonstrukcijas ir ticamas.

E. Brīvkalne savā 1958. gadā izstrādātajā pārskatā norādīja, ka 3. slānī neviena monēta nav atrasta, tāpēc slāņa precīza datēšana nav iespējama.²⁶ Pamatojoties uz pirmdokumentācijas un senlietu izpēti, arheologs N. Jērums vienā no saviem darbiem celtnes E, F, C un tātad arī tajās atrastās senlietas datē ar 11. gadsimtu,²⁷ savukārt dažus gadus vēlāk publicētā pētījumā celtņu bojāeju ugunsgrēkā attiecina uz 12. gadsimta otro pusi,²⁸ līdz ar to, ar 11.–12. gadsimtu datēdams F un C celtņu veidnes. Piebilstams, ka saskaņā ar vēl nopietni diskutējamiem N. Jēruma jaunākajiem atzinumiem, kas tika pausti 2017. gada Letonikas 7. kongresā (referātā par Tērvetes pilskalna dzelzs rotadātām), 11. gadsimta senlietu Tērvetes pilskalnā vispār nav.

Lai novērstu pretrunas publikācijās un zinātniskajā dokumentācijā, jālabo līdz šim pilskalnā atrasto veidņu kopskaits – tās ir 26, nevis 27, kā līdz šim uzskatīts, jo divi veidņu fragmenti izrādījās saderīgi – no vienas veidnes (inv. nr.: VI 24e: 53 un 24e: 168), tāpēc salīmēti kopā.²⁹ Izpētei pieejamas 25 lejamveidnes, to fragmenti un pusfabrikāts. Kā jau minēts, viens F celtņē atrastais un 1958. gada pārskatā minētais³⁰ (inv. nr.: VI 24e: 63) laika gaitā gājis zudumā. Zudusi arī viena no F celtnes veidņu sagatavēm (inv. nr.: VI 24e: 659).

Diemžēl nelielas neprecizitātes ieviesušās arī F un C celtņē atrasto lejamveidņu uzskaitījumā. Kā jau minēts, E. Brīvkalnes 1958. gada izstrādātajā pārskata tekstā minēti F celtņē atrasto veidņu inventāra numuri, skaitā 19. Tie ir: nr. VI 24e: 49–56, 61–63, 83, 84, 91, 92, 168, 244 un 24d: 1095 un 1036.³¹ Savukārt 1958. gadā izstrādātajā Senlietu sarakstā ar zīmējumiem norādīts, ka veidnes ar inv. nr. 24e: 83 un 84 atrastas C celtņē un pie tās.³² Tāpat E. Brīvkalnes rakstā par amatniecības darinājumiem Tērvetē minēts, ka C celtņē atrastas 2 veidnes.³³ Tātad F celtņē (vietā, kur atrasts

²⁵ Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna apbūve 11.–13. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. Rīga: Zinātne, 2016, 1. att.

²⁶ Brīvkalne, Emīlija. *Tērvetes pilskalna arheoloģisko izrakumu pārskats par 1958. gadu*. LU Latvijas Vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VĪAA: 47, 8.

²⁷ Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna aizsardzības konstrukcijas un ziemeļu terases apbūve. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 28. Rīga: Zinātne, 2014, 74.

²⁸ Jērums, Normunds. Tērvetes pilskalna apbūve 11.–13. gadsimtā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. Rīga: Zinātne, 2016, 67.

²⁹ Brīvkalne, Emīlija. *Tērvetes pilskalns. Senlietu saraksts (ar zīmējumiem)*. VĪAA: 66, 8.

³⁰ Brīvkalne, Emīlija. *Tērvetes pilskalna arheoloģisko izrakumu pārskats par 1958. gadu*. LU Latvijas Vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve. VĪAA: 47, 9.

³¹ Turpat.

³² Brīvkalne, Emīlija. *Tērvetes pilskalns. Senlietu saraksts (ar zīmējumiem)*. VĪAA: 66, 11.

³³ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 103.

lielākais skaits lejamveidņu) iegūtas 14 veselas un fragmentāras veidnes, 1 pusfabrikāts un 1 veidnes fragments, kopskaitā 16 vienības. Savukārt C celtnē atrastas 2 fragmentāras veidnes.

Tikai 8 veidnes un 1 to sagatave atrasta ārpus terases F un C celtnēm.

Jāpiebilst, ka pirmdokumentācijās un dažāda laika publikācijās atšķiras senlietu inventarizācijas numuri. E. Brīvkalne katrā izrakumu sezonā senlietu inventarizāciju sāka no jauna ar 1. numuru. Tāpēc, izvērtējot materiālu, nepieciešams uzmanību pievērst gadam, kurā senlieta atrasta. Atsevišķās publikācijās, piemēram, E. Brīvkalnes rakstā par amatniecības darinājumiem un LPSR arheoloģijā pie vairākiem attēliem, izrakumu gads senlietai pievienots aiz slīpsvītras.³⁴ Vēlākos gados, pārinventarizējot senlietas, visai Tērvetes pilskalna kolekcijai tika piešķirts numurs VI 24, to sadalot sīkāk šādi: VI 24a numurs dots 1954. gadā, VI 24b – 1955. gadā, VI 24c – 1956. gadā, VI 24d – 1957. gadā, VI 24e – 1958. gadā, bet VI 24f – 1959. gadā veiktajiem pētījumiem.

Veidnes pārsvarā izgatavotas no Latvijas raksturīga dolomīta un kaļķakmens, retāk smilšakmens. Akmens šķirnes daļēji tika vizuāli noteiktas gan pēc ģeologa Viktora Grāviša konsultācijas, gan pēc analogijām ar ķīmiski analizētām Mežotnes un Naujenes³⁵ veidnēm. Jāpiebilst, ka ķīmiskās analīzes tika veiktas laikā, kad veidnes atradās Vēstures institūta fondos.

Veidņu izgatavošana. Vispirms tika sagādātas piemērotas akmens plāksnītes. Veicot eksperimentus, tika konstatēts, ka veidnēm vispiemērotākais akmens atrodams Lielupes krasta atsegumos pie Mežotnes pilskalna. Vajadzības gadījumā tās ar kalnu un āmuru varēja apskaldīt, iegūstot atbilstošu sagatavi. Pēc tam atsevišķas plāksnīšu skaldnes reizēm tika ne vien slīpētas, bet arī pulētas.

Pēc konstrukcijas Tērvetes veidnes ir līdzīgas – tās parasti sastāv no divām daļām: vienā no tām ievērojama ielietnes sistēma ar veiddobumu, otrā, kas tradicionāli tiek dēvēta par vāciņu, arī izveidota ielietnes sistēma, bet veiddobuma vietā mēdz būt viens vai vairāki sekli, reizēm ieapaļi iedziļinājumi. Šie iedziļinājumi paredzēti piekariņu jeb apģērba cilpiņu aizmugures iegūšanai. E. Brīvkalne norādījusi, ka tikuši atrasti 12 vāciņi,³⁶ tomēr saskaņā ar mūsu izpēti tie ir tikai 10. Jāpiebilst, ka nevienā citā senvietā tāds vāciņu daudzums nav atrasts. Septiņas veidnes ir apvēršamās – tām iegrieztas gan augšējās, gan apakšējās ielietnes piltuves, kurām pievienots pa vienam veiddobumam. Šādā gadījumā vispirms izkausēto metālu ielēja augšējā ielietnes piltuvē, pēc tam, veidnes puses neatdalot, to apgriezta otrādi un atkārtota liešana.

Vispirms tiks analizētas F celtnē atrastās veidnes un divas to sagataves.

Vienīgā divdaļīgā Latvijas viduslaiku akmens lejamveidne, kurai saglabājušās abas puses, ir veidne, kas paredzēta divām apšuvēm (2. att.). Viena no tām ir Latvijas arheoloģiskajā materiālā bieži sastopamā ziedveida apšuve, kas atgādina margrietiņu, bet otra – apšuve, kuru veido 5 krustveidā izkārtotas analogiskas ziedveida apšuves jeb rozetes. Plāksnītes ar veiddobumu inventāra numurs: VI 24e: 49, vāciņa numurs: VI 24e: 50.³⁷

Konstrukcija. Tipiska divdaļīga apvēršamā veidne. Galvenajai akmens plāksnītei iegriezti divi veiddobumi, kas novietoti plāksnītes priekšpusē augšdaļā un apakšdaļā. Izveidotas divas ielietnes piltuves, bet katram atlejamam objektam iegrieztas serdenģropes. Otrai akmens plāksnītei – veidnes pretējai pusei jeb t. s. vāciņam – ir līdzīga konstrukcija, tikai figurālu veiddobumu vietā plāksnītes priekšpusē iegrieztas divas bedrītes tās augšdaļā un viena tās apakšdaļā. Gan plāksnītei ar veiddobumu, gan tās pretējai pusei garengropēm pie skaldņu malām izveidoti nelieli paplašinājumi, kas noderēja veidnes pušu savienošanai jeb centrēšanai.

³⁴ Turpat, 10, 13. att.; *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, 73. tab.

³⁵ Svarāne, Dagnija. *Daugavas ielejas viduslaiku akmens lejamveidnes*. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31788> (skatīts 01.10.2023.).

³⁶ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 89.

³⁷ Turpat, 6. att.: 8, 9.

2. att. Latvijas arheoloģiskā materiāla vienīgā vēlā dzelzs laikmeta lejamveidne, kurai saglabājušās abas daļas, inv. nr.: VI 24e: 49, 50

galu, vai speciālu kaltiņu. Apšuves piestiprinājuma cilpiņu aizmugures pēc atliešanas bija ieapaļas. Palielās pieciedu apšuves labākai piestiprināšanai bija paredzētas divas cilpiņas, nevis viena, kā tas līdzīgām apšuvēm ir visbiežāk.

Izmēri. Plāksnīte: 69 × 46 × 24 mm. Krustveida apkalums: garums – 16 mm, platums – 16 mm, dziļums – 1–2,2 mm. Ziedveida apšuves diametrs – 7 mm, dziļums – 1,1–2,7 mm.

Analoģijas. Šajā objektā atrastas vēl sešas veidnes ziedveida apšuvēm, kas tiks analizētas turpmākajā tekstā (inv. nr.: VI 24a: 131, 24b: 185, 24b: 581, 24e: 62, 63, 83, 24f: 117). Divās no tām izveidots vēl pa vienam veiddobumam – viens no tiem ir divziedu apšuvei (inv. nr.: VI 24b: 581), otrs – apaļajam piekariņam (inv. nr.: VI 24e: 83). Ziedveida (īpaši vienziēda) apšuves viduslaiku Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir ļoti izplatītas. Ieskaitot Tērvetes pilskalna atradumus, Latvijā atrastas vismaz 19 veidnes 36 vienziēda apšuvēm.³⁸ Veidnes divziedu un krustveidā izkārtotām pieciedu apšuvēm atrod reti, tomēr Tērvetes pilskalnā iegūta vēl viena veidne divziedu apšuvei un viena veidne (pusfabrikāts), kas domāta pieciedu apšuvēm. Zināma vēl viena analoģiska veidne divziedu un pieciedu apšuvēm, kas iegūta Mežotnes senpilsētā.³⁹

Nākamā interesantākā Tērvetes veidnīte paredzēta divspārnu kukaiņa atveidojumam un vienziēda apšuvei (3. att.). Tās inv. nr.: VI 24e: 61.⁴⁰

Konstrukcija. Tipiskas divdaļīgas apvēršamās veidnes viena daļa. Tai izveidotas divas paplatas ielietnes piltuves un izteikti šauri ielietnes kanāli. Izgriezti divi veiddobumi, izmantojot pamatskaldnes augšu un apakšu. Katram atlejamam objektam iegriezta viena serdenģrope.

Plāksnīšu raksturojums. Akmens forma – tuva paralēlskaldnim. Divi skaldņu stūri ir nedaudz noapaļoti. Krāsa – gaiši pelēka, ar brūnganiem lāsumiem. Vispirms plāksnītes slīpētas, pēc tam gandrīz visas skaldnes, izņemot aizmuguri, pulētas. Uz atsevišķām skaldnēm saskatāmas arī slīpējamā akmens atstātās švīkas. Ielietnes piltuvē redzamas naža griezumam pēdas. Veiddobumu ziedlapiņas veidotas no divām pusēm, tās iekālot ar miniatūru kaltiņu.

Veidne nav lietota, jo nav karsēšanas pēdu.

Veiddobumi. Gan ziedveida apšuves, gan iedziļinājumi to aizmugurēm darināti ļoti rūpīgi. Ziedlapiņas veidotas no divām pretējām pusēm vai nu ar piemērotu naža

3. att. Veidne divspārnu kukaiņim un vienziēda apšuvei; inv. nr.: VI 24e: 61

³⁸ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 24.

³⁹ Turpat, 2. att.: 1a.

⁴⁰ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 6. att.: 1; *Žiemgalīai. The Semigallians*. Rīga, Vilnius: Latvijas Vēstures muzejs, Lietuvas nacionālais muzejs, 2005, 142, nr. 759–760.

Plāksnišu raksturojums. Akmens forma ir paralēlskaldnis, ar noapaļotiem stūriem. Apstrādātas (apslīpētas un daļēji pulētas) visas skaldnes. Uz šaurajām sānu skaldnēm redzamas garenvirzienā vērstas slīpējuma pēdas. Tās ir paralēlas, dažāda dziļuma un visai taisnas.

Veidne tikusi lietota – konstatējams tās apkvēpums.

Izmēri. Plāksnīte: 59 × 51 × 21,5–8,2 mm. Divspārņa garums – 18 mm, tā “spārnu” platums – 14 mm, veiddobuma dziļums – 2 mm. Ziedveida apšuves diametrs – 7 mm, veiddobuma dziļums – 3,3 mm.

Analoģijas. Vienzieda apšuvju izplatība jau aprakstīta. Ļoti interesants ir apskatāmās veidnes veiddobums stilizēta divspārņu kukaiņa formā. Veidnē atlietajiem analoģisks lēmums nav atrasts, toties ir zināmas vēl divas veidnes līdzīga apkaluma atliešanai. Abas – zemgaļu apdzīvotos pilskalnus.

Viena no tām iegūta Mežotnes, otra – Lietuvas teritorijā – Bubju pilskalnā.⁴¹ Jāpiebilst, ka Tērvetes veidne, salīdzinot ar Mežotnes veidni, ir pagatavota daudz paviršāk, turklāt tai spārnu galus veido vienkārši aplīši (atšķirībā no Mežotnes veidnes, kurai spārnu galos izveidotas rozetes). Uz Tērvetes veidnē atlietā apkaluma līdzību stilizētam spārnotam kukainim – skarpījmušas, zeltactiņas vai bites stilizētam atveidojumam – ir norādījusi gan pilskalna pētniece E. Brīvkalne,⁴² gan viņas pieaicinātie konsultanti: entomologs E. Ozols un botāniķis E. Rasiņš, kā arī arheologs M. Atgāzis.⁴³ Jāpiebilst, ka Lietuvā atrasti šim apkalumam nedaudz līdzīgi zirglietu apkalumi, ko veido trīs dažādi savienotas ziedveida podziņas. Vienam apkaluma paveidam ir izteikta sirdsveida,⁴⁴ otram – trīsstūrveida forma.⁴⁵

Nākamā tiks aplūkota veidne rombiskajam piekariņam (4. att.). Tās inventāra numurs: VI 24e: 56.⁴⁶

Konstrukcija. Veidnes priekšpusē iegriezta augšdaļā paplata, apakšdaļā būtiski sašaurināta ielietnes piltuve, zem tās – serdeņgrope un veiddobums rombiskajam piekariņam. Viena serdeņgrope virzienā uz ārpusi nedaudz paplašināta.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir paralēlskaldnis, ar noapaļotiem stūriem. Apstrādātas visas skaldnes. Aizmugures skaldnei noslīpēti un nopolēti tikai traucējošākie negludumi. Plāksnīte pēc slīpēšanas vietām pulēta. Šaurajās sānu skaldnēs vietām palikušas raupjas slīpējuma gropes. Akmens plāksnīte ir pelēkā krāsā. Biezums plāksnītei nevienāds.

4. att. Veidne rombiskajam piekariņam, inv. nr.: VI 24e: 56

⁴¹ Atgāzis, Māris. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. g. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1970, 44; Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 22, 2. att.: 1.

⁴² Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 92.

⁴³ Atgāzis, Māris. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. g. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1970, 44.

⁴⁴ Petruļienē, Alfreda. Barinēs senkapis. *Lietuvos archeologija*, 11. Vilnius: Lietuvas istorijos institutas, 1995, Fig. 18.

⁴⁵ Vaitkunskienē, Laima. *Sidabras senovės Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1981, Fig. 54.

⁴⁶ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 6. att.: 6; *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, 73. tab.: 5; *Žiemgaliai. The Semigallians*. Rīga, Vilnius: Latvijas Vēstures muzejs, Lietuvas nacionalinis muziejus, 2005, 143, Nr. 763; *Skarby starožitnej Lotwy. Treasures of Ancient Latvia*. Warsaw: Panstwowe Museum Archeologiczne w Warszawie. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007, Nr. 781; Rasiņš, Arnis. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2012, 196, Nr. 425.

Veidne tikusi lietota – tās priekšpuse ir apkvēpusi.

Veiddobums. Skaldnes priekšpusē izgriezts rombveida piekariņš ar 5 saulītēm: viena centrā, pārējās četras – pa vienai katrā romba stūrī. Gar ārmaļu rombām iekalta josliņa no mazām, paralēlām šķērsvītrīnām.

Izmēri. Plāksnīte: 58 × 53 × 20–12 mm. Rombveida piekariņa malu garums – 17,5 × 17 mm, veiddobuma dziļums saulītes dziļākajā vietā – 1,2 mm.

Analoģijas. Zināmas vēl divas veidnes un viens pusfabrikāts rombveida piekariņu izgatavošanai. Viena no tām, fragmentāra, atrasta Mežotnes senpilsētā.⁴⁷ Otra pusveidne iegūta Sabiles pilskalna senpilsētā.⁴⁸ Īpaši izceļams ir aplūkojamajam piekariņam domāts pusveidnes pusfabrikāts, kas kopā ar divām citām pusveidnēm atrasts 17 gadu vecas zemgaļu meitenes apbedījumā Lietuvā, Pavirvītes kapulaukā.⁴⁹ Uz rombveida piekariņu izplatību Latvijā un Lietuvā norāda ievērojamais skaits atrasto lieto alvas un kalto bronzas skārda piekariņu. Tos nēsāja ilgu laika periodu – no 10. līdz pat 16. gadsimtam.⁵⁰ Zūdot iespējai izgatavot piekariņus no metāla, analoģiskas formas ornamentu tika izšūti. Piemēram, ar analoģisku rombveida ornamentu rotātas 19. gadsimta Austrumvidzemes sievu cepures.⁵¹

Nākamā tiks aplūkota fragmentāra pusveidne, kas bija paredzēta divu apaļo piekariņu atliešanai (5. att.). Tās inv. nr.: VI 24e: 168.⁵²

Veidnei viena puse (aizmugure) ir neizdevusies – brāķis ar neprecīzi iegrieztu ornamentu.

5. att. Veidne apaļajiem piekariņiem, inv. nr.: VI 24e: 168. Priekšpuse (A puse) un aizmugure (B puse)

Konstrukcija. Katrā pusē veidnei iegriezts pa vienam veiddobumam piekariņam, pie kuriem pievadītas īsas ielietnes piltuves, bet zem tām – pa vienai serdeņgropei. B puses jeb aizmugures piltuve ir mazliet greiza – tai nav ģeometriski regulāras un simetriskas formas. Šai pusei serdeņgropes pie

⁴⁷ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 27, 3. att: 1b.

⁴⁸ Svarāne, Dagnija. Kurzemes viduslaiku akmens un metāla lejamveidnes. *Ventspils muzeja raksti*, VIII. Ventspils: Ventspils muzejs, 2016, 23–25, 4. att: I.

⁴⁹ Vaškevičiūtē, Ilona. Moterų liejkių kapai Žiemgalių kapinyuose. *Iš Baltų kultūros istorijos*. Vilnius: Lietuvos Istorijos institutas, 2000, 98; Vaškevičiūtē, Ilona; Cholodinskienė, Adelė. *Pavirvytes Kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius: Lietuvos Istorijos institutas; Mažeikių muziejus, 2008, 79, Fig. 36.

⁵⁰ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 27.

⁵¹ Zemītis, Guntis. Latviešu etniskās simbolikas pamati: attīstība no aizvēstures līdz mūsdienām. *Latvieši un Latvija. I sējums. Latvieši*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 293, 11. att.

⁵² Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 6. att.: 12.

skaldnes ārmalas nedaudz paplašinās, turklāt tās nav pievadītas klāt piekariņam, tātad kalpojušas nevis atgaisošanai (ventilācijai), bet veidņu pušu centrēšanai.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma bija paralēlskaldnis, plāksnīte darināta no tumša smilšakmens, ar nodrupušu apakšdaļu. Plāksnītei apslīpētas piecas skaldnes (sestā nav saglabājusies).

Veidne nav lietota. Tās aizmugure jeb B puse ir apkvēpusi, bet, tā kā tā ir neizdevusies veidne, tās lietošana ir apšaubāma.

Veiddobumi. Veidnes priekšpusē un aizmugurē iegriezts pa vienam apaļajam piekariņam. Veidnes priekšpuses jeb A puses pamatornamentu veido koncentriski aplī, kuriem vidusdaļā iegriezts krustiņš ar 5 bedrītēm. Koncentriskos aplis veido divas gludas un divas robotas līnijas, kas veidotas no maziem paralēliem miniatūriegriezumiem. Ārpuses ornamentālai joslai redzamas griežamā darbarīka – naža (?) – pēdas, kas vērstas viena pret otru. B pusē skaldnes piekariņa ornaments sastāv no vienkāršām, ar slīpām līnijām iegrieztām josliņām. Vienai josliņai pa vidu izgrieztas daudzas mazas, rindā cita aiz citas novietotas bedrītes.

Izmēri. Plāksnīte: 45 × 34 × 18 mm. Piekariņu diametrs: A pusei – 30 mm, B pusei – 34,4 mm. Piekariņu veiddobumu dziļums – 0,7 mm, cilpiņu dobumu dziļums – 2,5 un 3 mm.

Analoģijas. Veidnes dažādi ornamentētiem apaļajiem piekariņiem Latvijā izplatības ziņā ir otrajā vietā (pēc veidnēm ziedveida apšuvēm). Arheoloģiskajā materiālā zināmas 19 pusveidnes 21 dažādi ornamentētām apaļajam piekariņam.⁵³

Arī nākamā analizētā pusveidne bija paredzēta diviem apaļajiem piekariņiem (6. att.). No tās atrasts tikai neliels augšdaļas fragments. Tās inv. nr.: VI 24e: 91.⁵⁴

Konstrukcija. No konstrukcijas saglabājusies viena serdenģrope veidnes priekšpusē jeb A pusē un daļa no ielietnes piltuves gan veidnes priekšpusē, gan aizmugurē.

Plāksnītes raksturojums. Smilšakmens plāksnītei ir rūpīgi apslīpēta gan tās priekšpuse, gan augšējā, šaurā sānu skaldne. Aizmugures skaldne ir grubuļaina. Krāsa – pelēki sarkanbrūna.

Karsēšanas pēdas nav konstatējamas, tātad veidne nav lietota.

Veiddobumi. Veidnes priekšpusē no veiddobuma ir saglabājusies tikai neliels piekariņa ārmalas fragments ar ornamentu, ko veido daudzas sīkas, aplveida joslā izkārtotas šķērsvītriņas. Aizmugures skaldnē saglabājusies tikai pavisam neliels fragments no aplveida ārmalas josliņas ar šķērsvītriņu ornamentu.

Izmēri. Veidnes fragments: 47 × 27 mm. Tās biezums – 33 mm. Veiddobuma dziļums – 1,8 mm. Serdenģropes dziļums – 1 mm.

Pērējās F celtnē atrastās veidnes ir septiņi t. s. vāciņi. Tās visas ir pusveidnes. Divas konstruktīvi pieder pie apvēršamajām veidnēm (inv. nr.: VI 24e: 51 un 24d: 1036). Divas veidnes, iespējams, ir gribēts izveidot par apvēršamajām – tām iegriezta otra – apakšējā – piltuve, bet veiddobums nav pievienots (inv. nr.: VI 24e: 52, 54). Pārējām trim konstrukcija ir vienkāršāka – tām izgriezta tikai

6. att. Fragmentāra veidne apaļajam piekariņam, inv. nr.: VI 24e: 91

⁵³ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 27.

⁵⁴ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 6. att.: 7.

7. att. Veidne – vāciņš divu apšuvju cilpiņu aizmugures atliešanai, inv. nr.: VI 24d: 1036

8. att. Veidne – vāciņš divu apšuvju vai piekariņu cilpiņu aizmugures atliešanai; inv. nr.: VI 24e: 51

augšējā ielietnes piltuve, viena serdeņgrope un neliels iedziļinājums cilpiņas aizmugures iegūšanai.

Pirmajam aplūkojamajam vāciņam (7. att.) inv. nr.: VI 24d: 1036.⁵⁵

Konstrukcija. Apvēršamā pusveidne. Tās priekšpuses skaldnei augšdaļā un apakšdaļā iegriezts pa vienai ielietnes piltuvei, zem tām – nelieli ielietnes kanāliņi. Savukārt zem tiem ir iegriezts pa divām serdeņgropēm, apmēram 7 mm attālumā viena no otras.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir paralēlskaldnis. Apslīpētas visas skaldnes. Uz atsevišķām skaldnēm redzamas slīpējamā akmens atstātās švīkas. Veidnes priekšpuse un visas šaurās sānu skaldnes ir pulētas. Veidnes aizmugurei pulējuma nav. Ielietnes piltuvēs redzamas naža griezuma pēdas. Veidnes krāsa ir vietām intensīvi melna, vietām tumši vai gaiši pelēka.

Veidne vietām apkvēpusi, kas liecina, ka tā tikusi lietota.

Veiddobumi. Par tiem nosacīti var uzlūkot četras nelielas bedrītes, kas pāri pa divām atrodas zem ielietnes piltuvēm. Tā kā šīs bedrītes atrodas apmēram 7 mm attālumā cita no citas, secināms, ka veidnē atlietās apšuves bija nedaudz garākas, turklāt katrai no tām bija divas cilpiņas piešūšanai.

Izmēri. Plāksnīte: 73 × 44,5 × 11,5 mm.

Nākamās analizējamās veidnes – vāciņa (8. att.) – inv. nr.: VI 24e: 51.⁵⁶

Konstrukcija. Apvēršamā pusveidne. Nedaudz vienkāršāka par iepriekš analizēto. Veidnes priekšpuses skaldnei augšdaļā un apakšdaļā iegriezts pa vienai ielietnes piltuvei. Zem augšējās ielietnes piltuves iegriezts neliels ielietnes kanāls. Katrai ielietnei pievienota viena serdeņgrope.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir neregulāra. Plāksnītes priekšpuse ir tuvināta taisnstūrim, bet tās aizmugure ir ieapaļa. Veidnes priekšpuse pēc apslīpēšanas ir pulēta, bet aizmugurei saskatāmas rupja slīpējuma pēdas. Sānu skaldnes ir nevienāda biezuma. Akmens krāsa ir nevienāda – vietām tumši, vietām gaiši, vietām brūngani pelēka.

Veidnes karsēšanas pēdas nav droši konstatējamas, jo iespējams, ka veidnes intensīvi tumšie laukumi ir akmens dabīgā krāsa, tātad nevar pateikt, vai veidne lietota.

Veiddobumi. Divas nelielas, 2 mm dziļas bedrītes apšuves austiņai.

Izmēri. Plāksnīte: 55 × 56 × 25–15,5 mm.

⁵⁵ Turpat, 5. att.: 4; *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, 73. tab.: 4.

⁵⁶ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 6. att.: 2.

Nākamās analizējamās veidnes – vāciņa ar ielietnēm gan priekšpusē, gan aizmugurē (9. att.) – inv. nr.: VI 24d: 1025.⁵⁷

Konstrukcija. Gan veidnes priekšpuse, gan aizmugure ir izteikti līdzīgas. Katrai no tām augšdaļā iegriezta paplata ielietnes piltuve. Veidnes priekšpuses ielietnes piltuvi papildina īss kanāliņš. Zem katras ielietnes iegriezts pa vienai serdeņgropei.

Plāksnītes raksturojums. Lielajai plāksnītei augšdaļā pielīmēts neliels fragments. Akmens forma ir neregulāra. Pēc salīmēšanas veidnes augšdaļas stūri veido taisnu leņķi, bet tās apakšdaļa ir ieapaļa. Priekšpuse, aizmugure un garā sānu skaldne ir apslipētas. Veidnes krāsa ir vietām melna, vietām tumši pelēka.

Veidne ir apkvēpusi – bijusi lietošanā.

Veiddobumi. Katrā pusē iegriezts pa vienam nelielam iedobumam apšuves cilpiņai.

Izmēri. Plāksnīte ir nevienāda biezuma: 102 × 74 × 29–24 mm.

9. att. Veidne – vāciņš divu apšuvju vai piekariņu cilpiņu aizmugures atliešanai; inv. nr.: VI 24d: 1025

Nākamās analizējamās veidnes – vāciņa (10. att.) – inv. nr.: VI 24e: 52.⁵⁸

Konstrukcija. Veidnes priekšpusē iegriezta augšdaļā paplata ielietnes piltuve ar īsu kanāliņu, zem tā – divas serdeņgropes. Priekšējās skaldnes apakšpusē iegriezta vēl viena ielietnes piltuve nolūkā veidni izgatavot par apvēršamo. Tomēr nodoms izveidot apakšējo ielietni nav realizēts – zem piltuves nav ne serdeņgropju, ne veiddobuma.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir tuvināta paralēlskaldnim. Plāksnītes priekšpuse pēc apslipēšanas ir pulēta, aizmugure – apslipēta. Sānu skaldnēs redzamas padziļas slīpējuma švīkas. Akmens krāsa ir nevienāda – vietām tā melna, vietām tumši pelēka.

Arī šai (līdzīgi kā iepriekš analizētajai) veidnes karsēšanas pēdas nav droši konstatējamas, jo iespējams, ka veidne gatavota no daļēji melna akmens.

Veiddobumi. Divas nelielas, 2 mm dziļas, ieapaļas bedrītes apšuves cilpiņām, apmēram 6 mm attālumā viena no otras.

Izmēri. Plāksnīte: 75 × 47 × 17 mm.

10. att. Veidne – vāciņš divu apšuvju cilpiņu aizmugures atliešanai; inv. nr.: VI 24e: 52

⁵⁷ Turpat, 5. att.: 3.

⁵⁸ Turpat, 6. att.: 10.

11. att. Veidne – vāciņš apšuves vai piekariņa cilpiņu aizmugures atliešanai; inv. nr.: VI 24e: 54

12. att. Veidne – vāciņš apšuves vai piekariņa cilpiņu aizmugures atliešanai; inv. nr.: VI 24e: 55

Nākamās analizējamās veidnes – vāciņa (11. att.) – inv. nr.: VI 24e: 54.⁵⁹

Konstrukcija. Veidnes priekšpusē iegriezta divas ielietnes. Tās augšdaļā iegriezta paplata ielietnes piltuve ar īsu kanāliņu, zem tā – serdeņgrope. Līdzīgi iepriekš analizētajai veidnei (VI 24e: 52) skaldnes apakšpusē iegriezta vēl viena ielietnes piltuve nolūkā izgatavot apvēršamo veidni. Zem apakšējās piltuves nav ne serdeņgropju, ne veiddobuma.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir paralēlskaldnis. Veidnes priekšpuse un aizmugure pēc apslīpēšanas ir pulēta.

Akmens krāsa ir vietām pelēka, vietām apkvēpusi melna, tātad veidne tikusi lietota.

Veiddobums. Serdeņgropes vidusdaļā, zem ielietnes piltuves, iegriezts neliels, ieapaļš iedobums apšuves cilpiņai.

Izmēri. Plāksnīte: 47 × 38 × 13 mm.

Nākamās analizējamās veidnes – vāciņa (12. att.) – inv. nr.: VI 24e: 55.

Konstrukcija. Izteikti vienkārša. Veidnes priekšpusē iegriezta ielietnes piltuve, zem tās – serdeņgrope.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir paralēlskaldnis. Apakšdaļai ir noapaļoti stūri. Veidnes priekšpuse pēc apslīpēšanas ir pulēta. Ielietnē redzamas naža griezuma pēdas. Aizmugure ir apstrādāta tikai daļēji, tā vietām ir noslīpēta. Rūpīgi apslīpētas arī sānu skaldnes. Trīs no tām pēc apslīpēšanas ir pulētas. Akmens krāsa ir vietām gaiši pelēka, vietām pelēkbrūna, vietām apkvēpusi melna.

Veidne tikusi lietota. Karsēšanas rezultātā vidusdaļā tā iesprāgusi.

Veiddobumi. Serdeņgropes vidusdaļā, zem ielietnes piltuves, iegriezts iedobums apšuves cilpiņai. Tas ir nedaudz lielāks nekā analogiskiem vāciņiem.

Izmēri. Plāksnīte: 63 × 45–42,5 × 19–16 mm. Veiddobuma platums – 2,5 mm, dziļums – 2,2 mm.

⁵⁹ Turpat, 6. att.: 5.

Nākamās analizējamās veidnes – miniatūrā vāciņa (13. att.) – inv. nr.: VI 24e: 244.⁶⁰

Konstrukcija. Ielietnes iegrieztas tikai veidnes priekšpusē. Veidnes priekšpusē iegriezta augšdaļā plata ielietnes piltuve ar īsu kanāliņu, zem tās – serdeņgrope.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir tuvināta paralēlskaldnim. Viena sānu skaldne ir ieapaļa, viens apakšējais stūris nodrupis. Veidnes priekšpuse un apakšējā sānu skaldne ir slīpēta un pulēta. Minētajai sānu skaldnei saglabājušās slīpējuma švīkas. Ielietnē redzamas naža griezuma pēdas. Aizmugurei apstrādes pēdu nav.

Akmens krāsa vietām ir tumši pelēka, vietām apkvēpusi melna, kas liecina, ka veidne tikusi lietota.

Veiddobumi. Serdeņgropes vidusdaļā, zem ielietnes piltuves, iegriezts neliels, ieapaļš iedobums apšuves cilpiņai.

Izmēri. Plāksnīte: 36,5 × 30 × 11,5 mm.

13. att. Veidne – vāciņš apšuves vai piekariņa cilpiņu aizmugures atliešanai; inv. nr.: VI 24e: 244

F celtnē atrasti divi veidņu pusfabrikāti. Pirmā iesāktā un nepabeigtā darinājuma (14. att.) inv. nr.: VI 24e: 62.

Konstrukcija. Tās elementi nav izveidoti.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir neregulāra. Viens no augšējiem stūriem veido gandrīz taisnu leņķi, viena garā sānu mala ir ieapaļa. Priekšējā skaldne ir noslīpēta, aizmugure – neslīpēta. Plāksnīte ir iesprāgusi. Akmens šķirne ir smilšakmens paveids. Krāsa ir vietām brūna, vietām – brūngani pelēka.

Veiddobums. Iesākts griezt apšuvi no piecām krustveidā izkārtotām rozetēm. Iespējams, ka akmens nav bijis piemērots. Tā kā tas iesprādzis, darbs pie veidnes nav turpināts.

Analoģijas. Iecerētais veiddobums līdzīgs iepriekš analizētajā veidnē iegrieztajai apšuvei (inv. nr.: 24e : 49).

Izmēri. Plāksnīte: 34,5 × 34,5 × 26,5 mm.

14. att. Veidnes pusfabrikāts apšuvei no piecām krustveidā izkārtotām rozetēm; inv. nr.: VI 24e: 62

⁶⁰ Turpat, 6. att.: 6; *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, 73. tab.: 4.

15. att. Veidnes pusfabrikāts;
inv. nr.: VI 24e: 92

16. att. Akmens plāksnīte – veidnes
sagatave; inv. nr.: VI 24e: 65

Otra pusfabrikāta (15. att.) inv. nr.: 24e: 92.⁶¹

Konstrukcija. Tās elementi nav izveidoti.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma tuvināta paralelogramam. Akmens apstrādes pēdas nav konstatējamas. Akmens šķirne ir smilšakmens paveids. Krāsa ir pelēkbrūna.

Veiddobumi. Veidnes priekšpusē iegrieztas kontūras apaļajam piekariņam, zem tā – trapecveida piekariņam. Veidnes aizmugurē iegrieztas tikai 4 nelielas bedrītes.

Izmēri. Plāksnīte: 65,5 × 47 × 14 mm.

17. att. Akmens plāksnīte –
sagatave lejamveidnei;
inv. nr.: VI 24e: 243

F celtnē iegūtas vēl trīs akmens plāksnītes – veidņu sagataves. Viena no tām (inv. nr.: VI 24e: 659) laika gaitā zudusi, bet divas pieejamas izpētei.

Pirmās sagataves (16. att.) inv. nr.: VI 24e: 65.

Tai nav izveidoti ne konstrukcijas elementi, ne veiddobumi, tomēr plāksnīte ir piemērota veidnes izgatavošanai. Priekšējā skaldne ir nedaudz nogludināta. Viena sānu skaldne noslīpēta un nopulēta, pārējās sānu skaldnes nav apstrādātas. Plāksnītes biezums ir nevienāds. Akmens krāsa ir pelēkbrūna.

Izmēri. Plāksnīte: 83,5 × 53 × 25,5–20 mm.

Otras sagataves (17. att.) inv. nr.: VI 24e: 243.

Arī šai plāksnītei nav izveidoti ne konstrukcijas elementi, ne veiddobumi. Kaut arī daļa plāksnītei ir nolūzusi, saglabājusies akmens forma ir piemērota veidnes izgatavošanai. Plāksnītes priekšpuse tikusi slīpēta, dažas sānu skaldnes nedaudz slīpētas

⁶¹ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 6. att.: 14.

un pulētas, aizmugure – gandrīz neapstrādāta, biežums – nevienāds. Akmens virsma ir sadēdējusi, zem dēdējuma kārtas tā krāsa ir gaiši pelēka.

Izmēri. Plāksnīte: 60,6 × 52–47,5 × 12,2–8,5 mm.

Kā jau minēts, Ziemeļu terases 3. slāņa 2. celtniecības kārtā līdzās F celtni atsegta C celtnē, kurā atrada divas fragmentāras lejamveidnes.

Pirmās C celtnes veidnes (18. att.) inv. nr.: VI 24e: 83.⁶²

Konstrukcija. Apvēršamā veidne. Plāksnītes priekšpuses augšdaļā izgriezta paplata ielietnes piltuve ar nelielu ielietnes kanāliņu, bez serdeņgropes. Veidnes apakšdaļa ar ielietnes piltuvi un eventuālo serdeņgropi nav saglabājusies.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir tuva paralelogramam. Veidnes priekšpuse ir apslīpēta, aizmugure – neapstrādāta. Daļa sānu skaldņu ir apslīpētas, daļa – neapstrādātas. Akmens krāsa vietām ir sarkanbrūna, vietām – pelēka. Akmens šķirne – smilšakmens paveids.

Veidnei nav karsēšanas pēdu (apkvēpuma), tā nav lietota.

Veiddobumi. Interesantākais veiddobums saglabājies tikai daļēji. Tas bija paredzēts apaļajam piekariņam ar robotu apmali. Pie apmales robojuma izveidota josla ar daudziem sīkiem, paralēliem iecirtumiem. Piekariņa centrā iegrieztas četras krustveidā izkārtotas saulītes. Otrs veiddobums ir tipiskā ziedveida apšuve.

Analoģijas. Apaļie piekariņi un ziedveida apšuves jau analizēti. Interesantākais ir piekariņa robotās apmales. Raksturīgi, ka līdzīgs apmaļu robojums sastopams tieši izstrādājumiem, kurus paredzēts darināt no alvas vai alvas un svina kausējumiem, – piekariņiem un saktām. Līdzīgas robotas apmales ir Mežotnes piekariņam – veidnei⁶³ un t. s. Hanzas tipa saktām.⁶⁴

Izmēri. Plāksnīte: 50 × 43 × 10 mm. Piekariņa diametrs – 7 mm, apšuves diametrs – 25 mm.

Otras C celtnē atrastās veidnes (19. att.) inv. nr.: VI 24e: 84.⁶⁵

Veidne ļoti slikti saglabājusies, salūzusi gabalos. Saglabājušies 6 fragmenti.

Konstrukcija. Veidnes priekšpusē un aizmugurē iegriezts pa vienai fragmentārai ielietnes piltuvei. Veidnes aizmugurē izveidota viena ar ielietnes piltuvi nesaistīta serdeņgrope.

18. att. Fragmentāra veidne ziedveida apšuvei un apaļajam piekariņam; inv. nr.: VI 24e: 83

19. att. Fragmentāra veidne taisnstūrveida apšuvei; inv. nr.: VI 24e: 84

⁶² Turpat, 6. att.: 13; *Žiemgaliai. The Semigallians*. Rīga, Vilnius: Latvijas Vēstures muzejs, Lietuvas nacionālais muzejs, 2005, kat. nr. 764.

⁶³ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 3. att.: 1b.

⁶⁴ Svarāne, Dagnija. Rīgas 13.–15. gs. alvas saktas un to izgatavošanas materiāls. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 28. Rīga: Zinātne, 2014, 7., 8. att.

⁶⁵ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 6. att.: 3.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma senatnē bijusi paralelograms. Akmens ir ļoti sadēdējis, irdens. Vizuāli tas gandrīz nav atšķirams no māla. Krāsa ir gaiši pelēka. Veidne nav lietota – karsēšanas pēdu nav.

Veiddobums. Izsekojams tikai daļēji. Veidnē bija paredzēts atliet taisnstūrveida apšuvi. Tai gar malām bijušas izveidotas joslas no sikām, paralēlām šķērsvītriņām. Vienas šādas šķērsvītriņas paliekas redzamas arī apšuves vidusdaļā. Vienu no veiddobuma rekonstrukcijas variantiem sniegusi arheoloģe J. Daiga.⁶⁶

Izmēri. Plāksnīte: 53 × 42,6 × 14,3 mm. Plāksnītes garums – 27,4 mm, veiddobuma dziļums – 2,3 mm.

Kā jau minēts, pārējās astoņas Tērvetes lejamveidnes atrastas dažādās pilskalna vietās, nesaistītas ar kādu darbnīcu. No šīs sērijas viena pusveidne paredzēta putniņveida, otra – apaļā piekariņa atliešanai. Četrās veidnēs bija paredzēts atliet ziedveida apšuves, bet divi ir t. s. vāciņi.

Visinteresantākā ir fragmentāra pusveidne putniņveida piekariņam (20. att.). Tās inv. nr.: VI 24d: 564.⁶⁷

20. att. A – fragmentāra veidne putniņpiekariņam; inv. nr.: VI 24d: 564. B – veidnes replika, C – eksperimentāls atlējums

Konstrukcija. No konstruktīviem elementiem iegriezta ielietnes piltuve.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir paralelograms. Viena daļa atšķēlusies. Apstrādātas visas skaldnes. Līdzīgi pārējām veidnēm tās vispirms slīpētas, tad – nogludinātas, neizpulējot arī gareniskās, paralēlās švīkas. Pulēta ir priekšpuse un dažas sānu skaldnes. Ielietnē saglabājusies švīka no naža. Akmens krāsa ir gaiši pelēka.

Veidne nav lietota.

Veiddobums. Veidnē bija paredzēts atliet putniņveida piekariņu. No veiddobuma saglabājies putniņa ķermenis ar divām kājām un segmentveida asti. Daļēji saglabājusies galva ar garu kaklu un divdaļīgu cekulu. Savukārt daļa no kakla un knābis ir nodrupis. Putniņa ķermenis rotāts ar piecām saulītēm un daudzām īsām, grupiņās izkārtotām šķērsvītriņām. Iespējams, ka mazās šķērsvītriņas izkaltas ar kaltu, savukārt mazās saulītes var būt izveidotas gan ar nazi, gan ar cauru kaulu, pakāpeniski

⁶⁶ Daiga, Jolanta. K voprosu o liteinyh formah i liteinom dele na territorii Latvii. SA. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960, Fig. 5: 37.

⁶⁷ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 5. att: 1; *Žiemgaliai. The Semigallians*. Rīga, Vilnius: Latvijas Vēstures muzejs, Lietuvas nacionālais muzejus, 2005 kat. nr. 765; Radiņš, Arnis. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2012, Nr. 424.

uzberot smiltis. Visvienkāršāk to bija izdarīt ar nazi. Trūkstot veselai putniņpiekariņa galvai, tika izgatavots veidnes atdarinājums, rekonstruēta tā galva un veikts piekariņa atlējums. Rekonstruētais piekariņš ir viens no iespējamajiem variantiem. Tā galvas daļa varēja būt atšķirīga.

Izmēri. Plāksnīte: 50 × 47 × 15 mm. Veiddobuma dziļums putniņpiekariņa ķermenim – 1,8 mm, tā rotājuma iedziļinājumos – 2,2 mm. Piekariņš bijis 26 mm augsts un nedaudz vairāk nekā 36 mm garš.

Analoģijas. Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav atrasta ne analogiska veidne, ne veiddobumam atbilstošs putniņveida piekariņš. Tomēr līdzīgas formas, no bronzas darinātus, plakanos, ažuros, viengalvainos putniņveida piekariņus atrod gan Tērvetes pilskalnā, gan pārējā Zemgalē (ieskaitot zemgaļu kapulaukus Lietuvā), gan lībiešu apdzīvotā teritorijā.⁶⁸ Tie mēdz būt ažūri, ar vienu vai divām kājām, ar segmentveida, trīsdalīgu vai četrdaļīgu asti. Lietuviešu arheologs Ernests Vasiļausks zemgaļu dzīvesvietās un kapulaukos ir apzinājis 31 šīs grupas piekariņu, kas datējams ar 12.–13. gadsimtu.⁶⁹ Jāpiebilst, ka Tērvetes pilskalnā šīs grupas piekariņiem atrasti deviņi eksemplāri (inv. nr.: VI 24a: 283, 625, 794, 24b: 16, 646, 797, 24d: 358, 792, 806). Tērvetes veidnē iegrieztais putniņpiekariņš atšķiras no citām izplatītākajām standartformām gan ar atšķirīgu galvas izveidojumu, gan ar to, ka nav ažūrs, t. i., tā vidusdaļā trūkst ovālā, apaļā vai neregulāras formas palielā atvēruma. Vēl viena būtiska atšķirība veidnes un bronzas piekariņiem ir ornamentācijā – bronzas piekariņi parasti rotāti ar saulītēm, bet veidnes putniņam vēl iegrieztas nelielas šķērsvitriņu grupiņas. Bronzas putniņpiekariņiem bez centrālā atvēruma ķermeņa vidusdaļā Zemgalē zināmi tikai četri eksemplāri. Viens no tiem iegūts Tērvetes priekšpili⁷⁰ (inv. nr.: VI 20: 219), divi – Mežotnes senvietu kompleksā (viens – pilskalnā⁷¹ (inv. nr.: A 10032: 219), bet otrs – Mežotnes centra kapulaukā⁷² (inv. nr.: VI 150: 258)) un viens – Jaunsaules Siliņu kapulaukā⁷³ (inv. nr.: VI 267: 16).

Nākamā tiks aplūkota pusveidne (21. att.) viena apaļā piekariņa atliešanai (inv. nr.: VI 24d: 992).⁷⁴

Konstrukcija. No konstruktīviem elementiem pusveidnē iegriezta salīdzinoši paliela piltuve. Ieplūdes vieta veiddobumā būtiski sašaurināta, lai vieglāk būtu atdalīt ielietni. Izgriezta viena serdeņgrope, kura nav pievadīta veiddobumam, kas vēlreiz apliecina, ka serdeņgrope nav saistīta ar veidnes atgaisošanu jeb ventilāciju.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma – neprecīzas formas paralēlskaldnis, ar noapaļotiem stūriem. Rūpīgi apstrādāta tikai

21. att. Veidne ziedveida apšuvei un apaļajam piekariņam; inv. nr.: VI 24d: 992

⁶⁸ Svarāne, Dagnija. Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie 10.–13. gadsimta piekariņi – amuleti un rotaslietas. *Daugavas raksti. No Aizkraukles līdz Rīgai*. Rīga: Zinātne, 1991, 31–32, 1. att.

⁶⁹ Vasiļauskas, Ernestas. XII–XIII a. zoomorfinai pakabučiai žiemgalos teritorijoje. *Lituanistica*, 2 (54). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2003, 51–52.

⁷⁰ *Skarby starožitnej Łotwy. Treasures of Ancient Latvia*. Warsaw: Panstwowe Museum Archeologiczne w Warszawie. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007, 448, kat. nr. 681.

⁷¹ Ģinters, Valdemārs. Senā Mežotne. 1938. gada arheoloģiskie izrakumi pilskalnā un kapulaukā. *Senatne un māksla*, I. Rīga: Pieminekļu valdes izdevums, 1939, 20. att.

⁷² *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, 59. tab.: 8.

⁷³ Caune, Andris. Jaunsaules Siliņu kapulauks. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 15. Rīga: Zinātne, 1987, 8. att.: 9.

⁷⁴ *Žiemgaliai. The Semigallians*. Rīga, Vilnius: Latvijas Vēstures muzejs, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2005, kat. nr. 761; *Skarby starožitnej Łotwy. Treasures of Ancient Latvia*. Warsaw: Panstwowe Museum Archeologiczne w Warszawie. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2007, kat. nr. 767; Radiņš, Arnis. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2012, Nr. 423.

skaldne ar veiddobumu. Nedaudz apstrādātas divas sānu skaldnes, bet veidnes aizmugure un pārējās plāksnītes malas ir bez apstrādes. Plāksnītes biežums ir nevienāds. Veidnes priekšpuse ir melna, apkvēpusi, tās aizmugure – gaiši pelēkbrūnā krāsā.

Veidne tikusi lietota. Par to liecina gan tās priekšpusē tumšais apkvēpums, gan karsēšanas rezultātā radušies veidnes bojājumi – tā ir nedaudz iesprāgusi, turklāt trīs vietās redzams raksturīgs, neliels virskārtas apdrupums, zem kura atklājās liela karstuma nebojāts akmens.

Veiddobums. Veidnē bija paredzēts atliet apaļo piekariņu, kura ornamentu veido pussfērisks iedziļinājums centrā, kam apkārt izkārtotas divas koncentriskas, ornamentālas joslas. Joslu gar ārmalu veido daudzi nelieli, savstarpēji paralēli izkārtoti iegriezumi. Otru ornamentālo joslu starp ārmalu un centru veido t. s. “actiņu ornamenti” – aplī izkārtotas deviņas koniskas bedrītes, kuras ietver neliels aplītis. Piekariņam izveidota paliela, kvadrātveida, sīki paralēli rievota cilpiņa piekāršanai.

Izmēri. Plāksnīte: 90 × 57 × 30–20 mm. Piekariņa diametrs – 27 mm, tā cilpiņas platums – 6 mm. Piltuves platums augšdaļā – 25 mm, apakšdaļā – 1,2 mm.

Analoģijas. Aprakstītas jau iepriekš – pie veidnes apaļajiem piekariņiem ar inv. nr. 24e: 168.

22. att. Veidne vienzieda un divziedu apšuvēm; inv. nr.: VI 24b: 581

Turpmāk tiks analizētas četras veidnes (viena no tām fragmentāra) ziedveida apšuvēm. Pirmā no tām ir pusveidne (22. att.) ar diviem veiddobumiem trīs apaļu apšuvuma podziņu atliešanai, divas podziņas savienotas kopā, viena novietota atsevišķi. Veidnes inv. nr.: VI 24b: 581.⁷⁵

Konstrukcija. Apvēršamā pusveidne. Akmens plāksnītei iegriezti divi veiddobumi, kas novietoti plāksnītes priekšpusē augšdaļā un apakšdaļā. Katrai apšuvei pievadīta vidēji liela ielietnes piltuve. Zem augšējās ielietnes piltuves iegriezts šaurs ielietnes kanāliņš. Apakšējā piltuve saglabājusies tikai daļēji, tāpēc izpētei pilnībā tā nav pieejama. Augšējai divziedu apšuvei iegrieztas divas serdeņgropes, apakšējai – viena. Virzienā uz veidnes ārmalu serdeņgropes veidotas platākas, sānu šķautnēs izveidojot robiņus, ar kuriem veidnes centrētas.

Plāksnītes raksturojums. Akmens plāksnītes priekšpuse un aizmugure ir aptuveni taisnstūrveida, bet pašai plāksnītei ir ģeometriski neprecīza forma – vienā pusē tā biežāka, otrā – plānāka. Skaldne ar veiddobumiem ir pulēta, veidnes aizmugurei un divām šaurajām sānu skaldnēm ir atstāta dabīgā akmens

gabala forma. Apstrādātas vismaz četras skaldnes. Akmens krāsa ir brūngani pelēka. Piltuves vietām ir tumšas, iespējams, nosmērētas. Piltuvēs un serdeņgropēs redzamas naža pēdas.

Veidne nav apkvēpusi – nav lietota.

Veiddobumi. Iegriezti divi veiddobumi standartveida ziedveida apšuvēm. Skaldnes augšpusē iegriezti veiddobumi divām savā starpā savienotām ziedveida apšuvēm, bet apakšdaļā – vienai.

Analoģijas. Vienzieda apšuves analizētas iepriekš, aprakstot veidni ar inv. nr. VI 24e: 49. Savukārt analoģiska veidne divziedu apšuvēm atrasta Mežotnes pilskalnā.⁷⁶

Izmēri. Plāksnīte: 62 × 45 × 16,3–12,2 mm. Veiddobums – apmēram 1,5 mm dziļš. Podziņu diametrs – 5,5 mm. Serdeņgropes dziļums – 0,7 mm, platums – 1,1 mm. Piltuves platums augšdaļā – 22 mm, ielietnes kanāliņa platums – apmēram 0,2 mm.

⁷⁵ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 4. att.: 1.

⁷⁶ Svarāne, Dagnija. *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2013, 2. att.: 1b.

Nākamā tiks aplūkota pusveidne vienziēda apšuvuma podziņai (23. att.) ar inv. nr. VI 24b: 185.⁷⁷

Konstrukcija. No konstruktīviem elementiem pusveidnē iegriezta ielietnes piltuve, zem tās – neliels ielietnes kanāliņš.

Plāksnītes raksturojums. Akmens forma ir neregulārs paralēlskaldnis, ar vienu nedaudz noapaļotu stūri. Visas skaldnes ir slīpētas un pulētas. Šaurās sānu skaldnes apstrādātas mazāk – tajās atstāti vairāki iedobumi. Plāksnītes biezums ir nevienāds. Krāsa vietām ir tumši pelēka, vietām – gaiši pelēka.

Veidne nav lietota.

Veiddobums. Ziedveida apšuvei tas izgriezts netradicionāli – rozetes centrs ir nevis iedziļināts (kā vairumā gadījumu), bet izcelts. Līdz ar to lējumam centrā izveidojās iedziļinājums. Netālu no apšuves veiddobuma veidnes vienā malā atrodas vēl 5 miniatūri, pusapaļi, rindā cits virs cita izkārtoti iedobumi. Domājams, ka tas ir vienkārši darbarīka izmēģinājums bez liešanas funkcijas.

Izmēri. Plāksnīte: 53 × 48,5–46,5 × 15,5–8 mm, apšuves diametrs – 9 mm, veiddobuma dziļums – 1,4 mm.

23. att. Veidne vienziēda apšuvei; inv. nr.: VI 24b: 185

Nākamā tiks aplūkota analogiska pusveidne vienziēda apšuvuma podziņai (24. att.); inv. nr.: VI 24f: 117.⁷⁸

Konstrukcija. Līdzīga iepriekš aplūkotajai – veidnes priekšpusē iegriezta ielietnes piltuve ar kanāliņu zem tās.

Plāksnītes raksturojums. Akmens plāksnītes forma ir tuvināta paralēlskaldnim. Veidnes priekšpuse ir pulēta, bet nepietiekami – nedaudz redzamas slīpējuma švīkas. Sānu skaldnes un aizmugure ir tikai apslīpētas, bez pulējuma. Akmens ir apkvēpis melns. Zem intensīvā apkvēpuma akmens krāsa ir gaiši pelēka.

Veidne tikusi lietota.

Veiddobums. Ziedveida apšuvei veidnes priekšpusē izgriezts rozetes centrs ir nevis iedziļināts, bet izcelts, kas apšuvē veidotu iedobumu. Veidnes aizmugurē vienā stūrī iegriezta apaļā piekariņa kontūra un daži griezumī, kas norāda uz eventuālu ielietni. Vēl aizmugures skaldnē iegrebta neliela, koniska bedrīte bez funkcionāla izmantojuma.

Izmēri. Plāksnīte: 59 × 42 × 17,4 mm. Ziedveida apšuves veiddobuma dziļums – 2 mm. Iesāktā apaļā piekariņa diametrs – 21 mm. Koniskās bedrītes dziļums – 2 mm.

24. att. Veidne vienziēda apšuvei; inv. nr.: VI 24f: 117

⁷⁷ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga: Zinātne, 1964, 4. att: 2.

⁷⁸ Turpat, 4. att: 5.

25. att. Fragmentāra veidne
vienzieda apšuvei;
inv. nr.: VI 24a: 131

26. att. Veidne – vāciņš apšuves
vai piekariņa cilpiņu aizmugures
atliešanai; inv. nr.: 24c: 203

27. att. Fragmentāra veidne – vāciņš;
inv. nr. VI 24e: 178

Atrasta vēl viena fragmentāra veidne standartveida ziedveida apšuvei (25. att.). Tās inv. nr.: VI 24a: 131.⁷⁹

Konstrukcija. No konstrukcijas elementiem saglabājusies tikai vienas serdeņgropes puse, kas nav pievadīta klāt apšuves veiddobumam. Domājams, ka bijusi iegriezta Zemgales veidnēm tipiskā ielietnes piltuve ar ielietnes kanāliņu zem piltuves vai bez tā.

Plāksnītes raksturojums. No akmens plāksnītes saglabājusies apmēram viena ceturtdaļa. Fragmentam ir segmentveida forma. Priekšpuse ir slīpēta un pulēta, aizmugure – neregulāra, ar dabīgiem iedobumiem. Ieapaļā sānu mala ir rūpīgi apstrādāta. Vietās, kur veidne nav apkvēpusi melna, akmens krāsa ir brūngani pelēka.

Veidne tikusi lietota – tā vietām ir apkvēpusi.

Veiddobums. Bijusi iegriezta standartveida ziedveida apšuve, no kuras saglabājusies tikai neliela daļa.

Izmēri. Plāksnītes fragments – 28 × 28 × 7–2 mm. Apšuves diametrs bijis vismaz 6 mm.

Nākamā analizējamā vāciņa (26. att.) inv. nr.: 24c: 203.

Konstrukcija. No konstruktīviem elementiem pusveidnē iegriezta ielietnes piltuve, zem tās – neliels ielietnes kanāliņš un serdeņgrope.

Plāksnītes raksturojums. Akmens plāksnītes priekšpuse ir taisnstūrveida, bet pati plāksnīte ir nevienāda biezuma, aizmugure ir ieapaļa. Priekšpuse, augšējā šaurā skaldne ar ielietni, kā arī viena sānu skaldne ir pulēta, aizmugure apstrādāta nedaudz. Uz vienas no sānu skaldnēm saglabājušās īpatnējas vienvirziena, dažāda dziļuma slīpējuma pēdas. Akmens krāsa ir gaiši pelēka, vietām – ar melniem lāsumiem.

Veidne nav lietota.

Veiddobums. Serdeņgropes vidusdaļā, zem ielietnes piltuves, iegriezts neliels, ieapaļš iedobums apšuves cilpiņai.

Izmēri. Plāksnīte: 67 × 56 × 22,5 mm.

Kā pēdējais tiks aplūkots fragmentārs pusfabrikāts – vāciņš (27. att.); inv. nr.: VI 24e: 178.⁸⁰

Konstrukcija. No konstruktīviem elementiem fragmentārajā pusveidnē iegriezta ielietnes piltuve, zem tās – serdeņgrope.

Plāksnītes raksturojums. Akmens plāksnītes priekšpuse ir taisnstūrveida. Apakšdaļa tai nolūzusi, aizmugure – apdrupusi. Akmens krāsa – pelēka, ar tumšu plankumu.

Kā neizdevies pusfabrikāts veidne nav lietota, tumšais plankums plāksnītes vidusdaļā ir dabiskas izcelsmes.

⁷⁹ Turpat, 4. att.: 4.

⁸⁰ Turpat, 4. att: 3.

Veiddobums. Serdeņgropes vidusdaļā, zem ielietnes piltuves, iegriezts neliels, ieapaļš iedobums apšuves cilpiņai. Gropei zem cilpiņas iedobuma nav funkcionāla izmantojuma.

Izmēri. Plāksnīte: 41 × 39 × 5 mm.

Pilskalnā atrastas vēl vairākas daļēji apstrādātas akmens plāksnītes un to fragmenti, kurus izrakumu vadītāja uzskatīja par varbūtējām sagatavēm, galodām vai vienkārši akmens gabaliem (inv. nr.: VI 24c: 182, 217, 242, 24d: 101). Iespējams, ka arī šis akmens plāksnītes un to fragmenti ir veidņu sagataves.

Nobeigums

Analizējot lejamveidņu veiddobumus, secināms, ka visvairāk atrasts veidņu vāciņu, tiem seko veidnes ziedveida apšuvēm un apaļajiem piekariņiem. Kā ļoti nozīmīgi atradumi atzīmējamas veidnes divspārnu kukainim un rombiskajam piekariņam, kas apliecina vienādu vai līdzīgu apšuvju izgatavošanu un nēsāšanu plašā teritorijā. Analogiskas akmens veidnes ar veiddobumiem divspārnu kukainim atrastas Mežotnes un Bubju pilskalnā, bet veidnes ar veiddobumiem rombeida piekariņam analogijas zināmas Kurzemē – Sabiles pilskalnā. Savukārt Lietuvā, zemgaļu Pavirvītes kapulaukā, jaunas meitenes apbedījumā atrasta akmens plāksnīte – pusfabrikāts rombeida piekariņam.

Īpaši interesanta ir veidne putniņpiekariņu izgatavošanai, kas līdztekus daudzajiem bronzas putniņiem, lunulām, cirvīšiem un apaļajiem piekariņiem – saules simboliem – papildina datus par seno zemgaļu ticējumiem. Arheologs Guntis Zemītis uzskata, ka putniņpiekariņi ar segmentveida asti saistāmi ar Pērkona kultu.⁸¹ Viens no daudzo putniņpiekariņu nēsāšanas iemesliem varētu būt uzskats, ka putni saista zemes pasauli ar debesīm. Turklāt latviešu tautas ticējumos putns saistās ar laimi, veiksmi un labklājību. Vēl ir ticējums, ka putna veidā var parādīties tā īpašniekam bagātību nesošais pūķis, kuru var izperēt no septiņus gadus veca melna gaiļa olas.⁸² Atzīmējama zemgaļu un lībiešu daļas zoomorfo piekariņu izteiktā līdzība. Jādomā, ka tā saistāma ar intensīviem savstarpējiem kultūras sakariem, kuri īpaši vērojami Daugmales pilskalnā. Šajā pilskalnā 10.–12. gadsimtā iedzīvotāju sastāvs bija etniski jaukts – to apdzīvoja zemgaļi un lībieši.⁸³ Lietuviešu arheologs E. Vasiļausks putniņpiekariņu izplatību Lietuvas zemgaļu senvietās saista ar zemgaļu izceļošanu uz Lietuvu 13. gadsimta beigās.⁸⁴ Savukārt veidnes divspārnu kukaiņu un ziedveida apšuvju atliešanai liecina par tendenci apģērbu apšuvēm un jostu apkalumiem par paraugiem izmantot nelielus, reizēm stilizētus dabas objektus.

Secinājumi

Tērvetē ar metālapstrādi saistītās senlietas ir daļēji aprakstītas, tomēr senvietu kompleksā iegūtie atradumi ir pietiekami nozīmīgi, lai mūsdienās turpinātu to analīzi. Rakstā analizētas 25 veselas un fragmentāras veidnes, to fragmenti un pusfabrikāti (no literatūrā minētajām 27 veidnēm divi veidņu fragmenti salīmēti kopā, bet viena veidne zudusi) un divas plāksnītes – eventuālas sagataves. Veicot detalizētu vāciņu analīzi, iegūti dati par lējumu aizmugures izveidošanu, kā arī papildu

⁸¹ Zemītis, Guntis. *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2004, 120.

⁸² Svarāne, Dagnija. Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie 10.–13. gadsimta piekariņi – amuleti un rotaslietas. *Daugavas raksti. No Aizkraukles līdz Rīgai*. Rīga: Zinātne, 1991, 34.

⁸³ Zemītis, Guntis. *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2004, 141.

⁸⁴ Vasiļauskas, Ernestas. XII–XIII a. zoomorfinai pakabučiai žiemgalos teritorijoje. *Lituanistica*, 2 (54). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2003, 55.

informācija par apšuvju lielumu. Desmit veidnēs ticis liets metāls, savukārt 11 veidnes nav lietotas. Divām veidnēm nav nosakāms, vai tās bijušas lietošanā. Divu veidņu izgatavošana ir tikai iesākta – tās ir pusfabrikāti. Īpaša nozīme ir rekonstruējamā celtnē atsegtajai akmens lejamveidņu izgatavotāju darbnīcai. Iegūti dati par akmens apstrādi – to griešanu, slīpēšanu un pulēšanu. No veidņu kopuma izšķiramas septiņas apvēršamās veidnes ar divām ielietnēm – pa vienai veidnes skaldnes augšdaļā un apakšdaļā, kas tehnoloģiski ir nedaudz sarežģītākas par veidnēm ar vienu ielietni.

Summary

Dagnija Svarāne

STONE CASTING MOULDS FROM TĒRVETE HILL-FORT

The article analyses 25 finished and semi-manufactured stone casting moulds found at the hill-fort of Tērvete, dated to the 11th–13th century.

In terms of construction they all are two-part moulds, consisting of two plaques, one of which has a carved cavity of the object to be cast, while the other (the lid) has a small carved recess for casting a loop. The moulds in the series examined here have such small runners that they would have been suitable only for casting tin. The depth of the cavities generally varies between 1 mm and 1.5 mm, less commonly reaching 2 mm or more. In some cases the edges have been very finely ground, even polished.

In accordance with the conclusions of E.Brīvkalne, who directed the excavation, one section of the moulds (16 pieces) were found almost in one place within a structure that she denoted as building F (Fig. 1). Two of the moulds were found in building C, which Brīvkalne regarded as a foundry. Only 8 moulds and one semi-manufactured piece were found outside of buildings F and C.

Ten moulds have been used for casting metal; another eleven are unused. In the case of two moulds it is not determinable whether or not they have been used. In two cases production of the mould has only begun: they are semi-manufactured piece.

Analysis of the moulds provides information on the working of stone: cutting, grinding and polishing. Among the moulds there are seven reversible moulds having two sprues: one at the top and another at the bottom of the face of the mould, these being technically somewhat more complex than moulds with a single sprue (Fig. 2, 3, 7, 8, 18, 22).

Tin objects cast in the moulds are rare finds, on account of what is known as tin pest, and so it is necessary to investigate the cavities of the moulds, which provide additional information about the diversity and distribution of dress decorations and pendants.

Mould lids make up the largest number of finds (Fig.2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. followed by moulds for floral-design dress elements (Fig.2, 3, 18, 22, 23, 24, 25), and circular pendants (Fig. 5, 6, 18, 21).

There are two particularly significant moulds: for a two-winged insect (Fig. 3) and a rhombic pendant (Fig. 4).

Particularly interesting is a mould for making bird pendants (Fig. 20), which, along with the great number of bronze bird figurines, both flat, openwork examples and figurines in the round, as well as lunulae, miniature axes and circular pendants or solar symbols, supplement the evidence regarding ancient Semigallian beliefs. The strong resemblance of the Semigallian pendants, especially the various bird pendants, to the Late Iron Age pendants of the Livs can be explained in terms of the close cultural and trading links between the Livs and the Semigallians. Confirmation of these links comes from Daugmale hill-fort, which had a mixed ethnic composition in the 10th–12th century, being inhabited by Semigallians and Livs.

Dagnija Svarāne

MEŽOTNES 11.–13. GADSIMTA AKMENS LEJAMVEIDNES

Krāsainā metāla – bronzas, sudraba un alvas – darinājumu atliešanai senatnē izmantoja dažādas veidnes – gan vienreizējās (māla un veidsmilts), gan puspastāvīgās (koka), gan pastāvīgās (metāla un akmens). Pēdējās visbiežāk izgatavoja no samērā mīksta, smalkgraudaina dolomīta, kuru var apstrādāt ar dzelzs darbarīkiem, parasti – nažiem. Akmens veidnes – nelielas akmens plāksnītes – pēc savas konstrukcijas ir dažādas. Pārsvārā tās ir divdaļīgas un sastāv no divām plāksnītēm, no kurām vienai ir iegriezts veiddobums jeb negatīvs priekšmeta atliešanai, bet veidnes pretējai pusei (t. s. vāciņam) iegriezts neliels iedobums cilpiņas atliešanai. Abām veidnes pusēm iegriezta arī ielietne un, ja nepieciešams, viena vai vairākas serdeņgropes cilpiņai. Izgatavotas arī veidnes, kurās apvienotas abas minētās pazīmes – vienā plāksnītes skaldnē iegriezts veiddobums piekariņam vai apšuvei, bet tās pašas veidnes pretējā pusē – iedobums cilpiņai.

Lai izkausētais metāls hidrostatiskā spiediena ietekmē ieplūstu veidnē, tas jāielej pa veidnes augšpusē iegrieztu speciālu ielietni. Visbiežāk tas ir piltuvveida iedziļinājums, bet dažreiz šķidrā metāla ieliešanai veidnē iegriezts vienkāršs, neliels kanāliņš. Pie veidnes konstruktīvajiem elementiem pieder arī ielietnes piltuvei perpendikulāri iegrieztās garengropes, kurās ievietoja serdeni (metāla stieplīti), lai lējumā vajadzīgajā vietā iegūtu tukšumu, piemēram, piekariņa cilpiņu.

Lai padziļinātu izpratni par akmens veidņu izgatavošanu, liešanas procesu, kā arī noteiktu, kāda metāla liešanai akmens veidnes bija paredzētas, autore organizēja atbilstošu eksperimentu sēriju.¹ Tika no jauna izgatavotas deviņas Latvijas senajām veidnēm analogiskas divdaļīgas dolomīta lejamveidnes – modeļi. Pakļaujot šos modeļus dažādām termiskām slodzēm un variējot ventilācijas sistēmu un ielietnes piltuves lielumu, divās veidnēs piecas reizes lēja alvas un svina kausējumu un ieguva ļoti labus lējumus, veidnēm pat neapkvēpstot (1. att: 1a, 2a, 3a, 4a, 5a, 7b). Tāpat tika izdarīti septiņi bronzas un divi misiņa lējumi un iegūti astoņi brāķi (1. att.: 1b, 3b, 5b, c) un tikai viens nosacīti kvalitatīvs priekšmets (1. att.: 4b).

Veiktie eksperimenti liecina: lai izkausētā bronza ieplūstu veidnē, jāizveido vismaz 3–4 reizes lielāka ielietne nekā vairumam seno Latvijas veidņu. Turklāt iegūt kvalitatīvus lējumus traucēja gāzes, kas izdalās gan bronzas un misiņa, gan dolomīta veidņu karsēšanas rezultātā. Dolomīts, no kura pārsvārā gatavotas senās Latvijas veidnes, sāk daļēji sadalīties jau 750 °C temperatūrā. Gāzes, kas izdalījušās, liek metālam burbuļot un neļauj vienmērīgi pieskarties veidnes sienām. Mēģinājums akmens veidnēs serdeņa gropes paplašināt 2–3 reizes un izveidot slīpas ventilācijas rievās neko nelīdzēja – lējums iznāca neprecīzs, ar izplūdušu ornamentu.

¹ Svarane, Dagnija. Modelirovanie i primenenie kamennyh formoček na territorii Latvii v IX–XVII vv. *Problemy istorii Latvijskoj SSR: Tezisy dokladov naučnoj konferencii molodyh učenyh*. Vyp. 2. Riga, 1985, 49–52; Svarane, Dagnija. Archaeological evidence of metalworking from medieval Riga. *The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology*, II. Tartu, 2002, 99.

Tātad lielākā daļa Latvijā līdz šim atrasto akmens veidņu bija paredzēta alvas un to sakausējumu liešanai, kuru zemās kušanas temperatūras dēļ veidņu akmeņi netiek sakarsēti līdz temperatūrai, kad sāk izdalīties gāzes. Par to liecina gan veidnēm atbilstošu bronzas vai sudraba senlietu trūkums, gan arī seklā un šaurā ielietne, kas piemērota alvas un svina kausējuma liešanai. Turpretī bronzas lējumu iegūšanai vajadzīga vismaz 3–4 reizes lielāka ielietne, lai nodrošinātu nepieciešamo hidrostatisko spiedienu, kā arī lai metāls nesastingtu un pietiekami ilgi saglabātu šķidro fāzi.

Veidnes atgaisošana acīmredzot notika gar tās salikšanas plaknēm, kuras hermētiski savienot tomēr nebija iespējams. Daļa gaisa, protams, izplūda pa serdeņa gropi, bet ir atrasts pietiekami daudz veidņu, kurām šīs gropes nav vai arī ārā no veidnes ir izvadīts tikai viens tās gals, kas vēlreiz apliecina, ka minētās garengropes galvenokārt bija paredzētas serdeņa ievietošanai.

Risinot jautājumu, kādā veidā tika atlietas daudzās bronzas senlietas ar nepārprotamām lējuma šuves paliekām, kas norāda uz liešanu divdaļīgās veidnēs, jāsecina, ka šie priekšmeti lieti vienreizējās veidsmilts veidnēs, kas nesaglabājas.

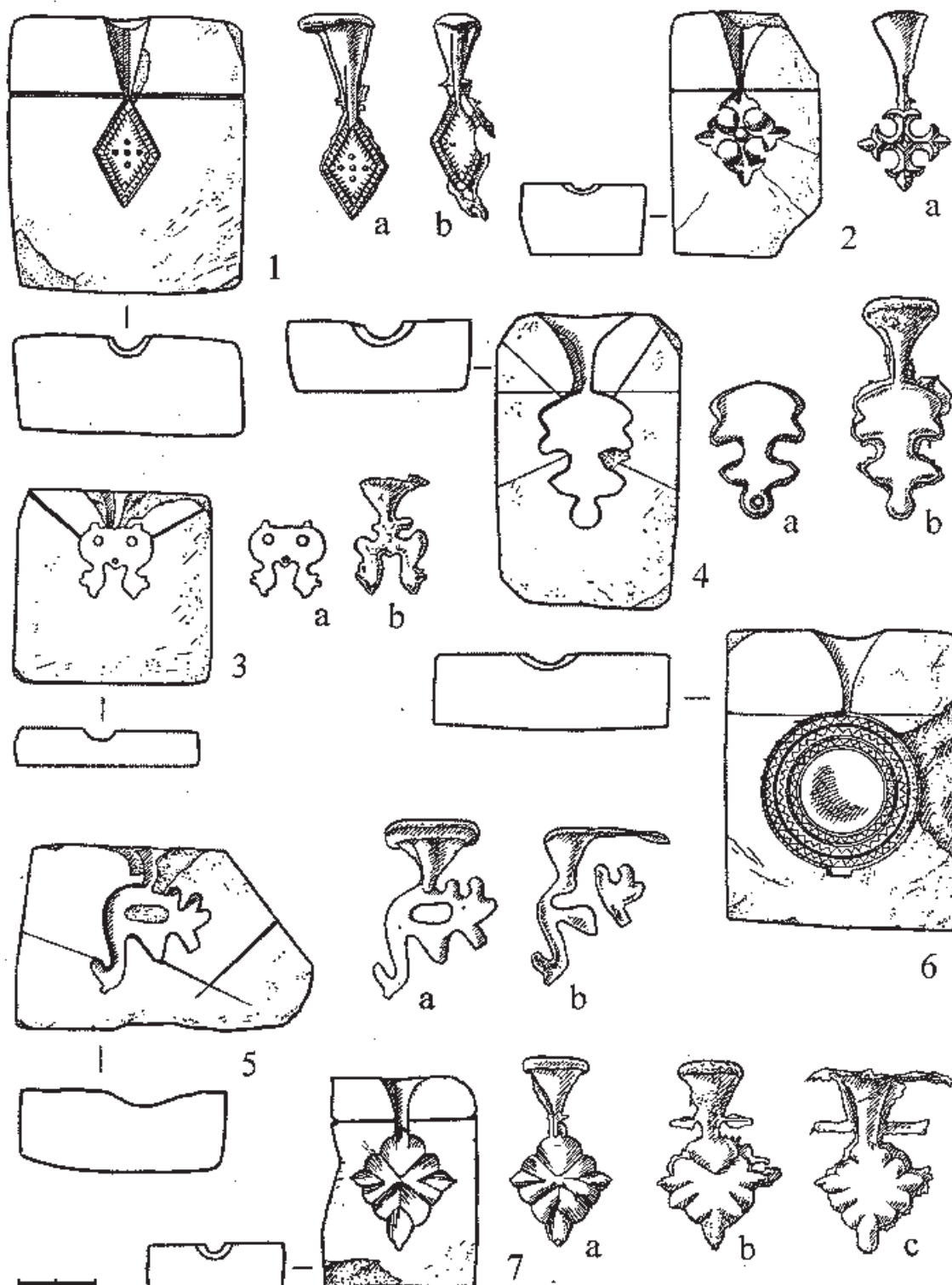
Pētījumā aplūkotas 18 Mežotnes pilskalnā un senpilsētā atrastās divpusīgās akmens lejamveidnes saistībā ar senpilsētā atrasto akmensgriezēju darbnīcu. Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā glabājas 14 veidnes: septiņas no tām iegūtas Valdemāra Ģintera 1938.–1940. gada izrakumos pilskalnā un senpilsētā (inv. nr.: A 11429: 1658, 1673, 1928, 2017, 2175, A 12196: 4, 11085), vēl septiņas – Māra Atgāža 1969.–1970. gada izrakumos senpilsētā (inv. nr.: VI 151: 555, 808, 925, 1066, 1087, 1088 un viena neinventarizēta).² Kā savrupatradumi iegūtas vēl četras lejamveidnes, kas atrastas, apstrādājot senpilsētas teritorijā esošo tīrumu, un atrodas Bauskas muzejā (inv. nr.: BNM 663, 1256, 2106 un viena veidne bez inv. nr.).

Veidnes grupētas, vispirms vadoties pēc to apstrādes līmeņa, tikai pēc tam analizēti tajās atlietie priekšmeti. Veiddobumu skaits veidņu klasifikācijā nav noteicošais faktors. Veicot veidņu analīzi, liela nozīme ir pievērsta to konstrukcijas elementam – ielietnes sistēmai –, jo pēc tās lieluma bieži var noteikt, vai veidne paredzēta metāla liešanai ar augstu vai tomēr zemu kušanas temperatūru. Ielietnes sistēma parasti sastāv no divām daļām: platās augšdaļas un ievērojami sašaurinātas apakšdaļas. Reizēm ielietnes sistēmas apakšdaļa ir vienkāršs kanāls. Atsevišķos gadījumos veidnē iegriezts tikai ielietnes kanāls.

Sešas pusveidnes ir prasmīgi, detaļās izstrādāti darinājumi, sešas izgatavotas vidēji rūpīgi. Vēl sešas lejamveidnes ir neveiksmīgi darinājumi.

Trīs no pusveidnēm ir tipiski vāciņi, pārējās – pusveidnes vai to pusfabrikāti ar izveidotiem veiddobumiem.

² Atgāzis, Māris. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1970, 44–45.

1. att. Lejamveidņu atdarinājumi un eksperimentālie lējumi: a – alvas un svina kausējums; b – bronza; c – misiņš

Atskaitot divas veidnes, kurām ielietnes sistēma bija pietiekami liela, lai tajā varētu ieplūst bronza, pārējās veidnēs ielietne izveidota tik miniatūra, ka tajās ieplūstu tikai alva. Veiddobumi parasti mēdz būt visai sekli – 1–2 mm, reti – 3 mm.

Veicot veiddobumu vizuālu izpēti, uz atsevišķām lejamveidnēm ir konstatējami nepārprotami naža griezumī, tikai reizēm novērojamas kādas specializēta darbarīka, iespējams, kaltiņa, darba pēdas. Vietām ir konstatēti arī nelieli, koniski urbūmi, kas veikti ar kādu speciāli šim nolūkam pielāgotu rīku vai, iespējams, izmantojot cauru kaulu un smiltis. Arī eksperimentāli ir pierādīts, ka Mežotnes pilskalna tuvumā, Lielupes krasta atsegumos, iegūtā dolomīta apstrādei visnoderīgākais darbarīks ir nazis.

M. Atgāža izrakumos iegūtajām veidnēm un to sagatavēm ir veikta akmens analīze ar piecprocentīgu sālsskābes šķīdumu, kas norādīja, ka izgatavošanas materiāls ir dolomīts. Lielākā daļa V. Ģintera izrakumos atrasto pusveidņu un Bauskas muzeja savrupatradumu izgatavots no līdzīga akmens.

Tālāk atsevišķi apskatīsim katru no 18 Mežotnes lejamveidnēm.

Pie pirmās grupas pieder viens no meistarīgākajiem akmens izstrādājumiem, kas iegūts Mežotnes senpilsētā kā savrupatradums (inv. nr.: VI 151: 555, plāksnītes izmēri: 45 × 51 × 16 mm). Akmens pusveidnei izveidoti četri veiddobumi, kas domāti 1) stilizētam divspārnu kukainim, 2) vienzieda, divziedu un piecziedu apšuvēm (2. att.: 1a, b).

Maksimāli izmantojot visu akmens plāksnīšu platību, veiddobumi un ielietnes piltuves iegrieztas abās lielajās skaldnēs, turklāt gan augšdaļā, gan apakšdaļā, lai veidni varētu lietot, to apgriežot otrādi. Iegrieztas četras vidēji lielas piltuves. Pie paša veiddobuma, starp piltuvi un veiddobumu, izveidots īss ielietnes kanāls. Serdeņgropes izveidotas visām apšuvēm: trim veiddobumiem – pa vienai, ceturtajam – divām savienotajām ziedveida apšuvēm – divas. Plāksnīte veidota kā regulārs paralēlskaldnis, ar rūpīgi apstrādātām gan lielajām, gan šaurajām sānu skaldnēm. Akmens krāsa – pelēka; vizuāli nav konstatējams apkvēpums, kas liecinātu par veidnes lietošanu. Laika gaitā veidne ir nedaudz apdrupusi un apskrambāta.

Veidnītes virspusē, ko turpmāk sauksim par a skaldni, izgriezti divi veiddobumi. Interesantākais veiddobums paredzēts lējumam, kas atgādina stilizētu divspārnu kukaini. Tā ir aptuveni trīsstūrveida vai sirdsveida formas apšuve, kas izveidota, katrā apšuves stūrī iegriežot pa rozetei jeb apaļam ziedīņam. Viens zieds veido galvu, divi pārējie iestrādāti spārnu galos, kurus savienojošais laukums – “spārni” – pārklāts ar smalku, tīklveidā izkārtotu rombveida ornamentu (2. att.: 1a). A skaldnes otrs veiddobums bija paredzēts agrajos viduslaikos Latvijā bieži sastopamajām t. s. vienzieda apšuvēm jeb rozetēm. Tās raksturojamas ar daudziem sīkiem iegriezumīem gar ārmalu – ziedlapiņām, kas lējumā izveido margrietiņai līdzīgu ziedu. Arī veidnes pretējā (b) skaldnē izgriezti veiddobumi bija paredzēti divziedu un piecziedu apšuvēm. Divziedu rozetes ir novietotas viena virs otras, bet piecziedu – izkārtotas krustveidā (2. att.: 1b).

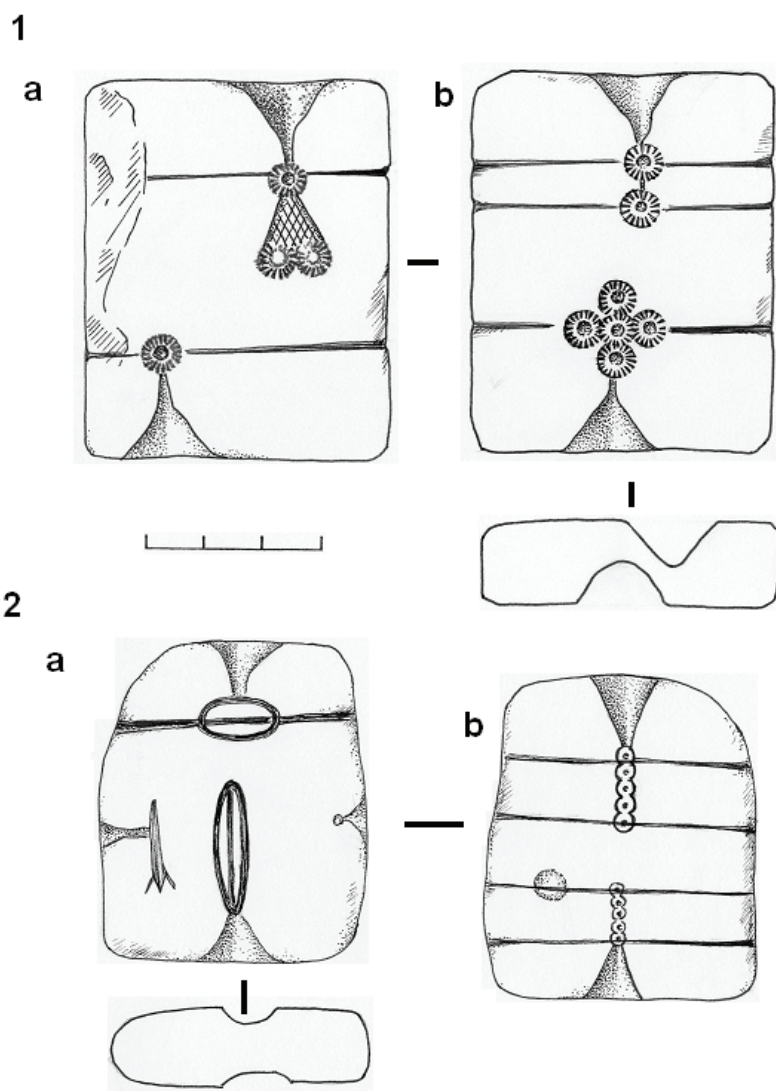
Īpašu interesi izraisa apskatāmās veidnes veiddobums stilizēta divspārnu kukaiņa formā (2. att.: 1a). Veidnē atlietajiem analogisks lējums nav atrasts, toties ir zināmas vēl divas veidnes līdzīga apkaluma atliešanai. Abas – zemgaļu apdzīvotos pilskalnās. Viena no tām iegūta Tērvetē,³ otra – Lietuvas teritorijā – Bubju pilskalnā.⁴ Jāpiebilst, ka Tērvetes veidne ir pagatavota daudz pavisāk, turklāt (atšķirībā no Mežotnes veidnes) spārnu galos nav izveidotas rozetes, bet vienkārši aplīši, un “ziedlapiņu” vietā izgrieztas vairākas neregulāras, slīpas rievās. Uz Tērvetes veidnē atlietā apkaluma līdzību stilizētam spārnotam kukainim ir norādījusi pilskalna pētniece Emīlija Brīvkalne.⁵ Viņas pieaicinātie konsultanti – entomologs E. Ozols un botāniķis E. Rasiņš – secinājuši, ka apkalums ir līdzīgs skarpījmušas (*Panorpa communis*) vai zeltactiņas (*Chrysops perla*) stilizētam atveidojumam.⁶

³ E. Brīvkalnes izrakumi; inv. nr.: VIe 24: 61.

⁴ Atgāzis, Māris. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1970, 44. Lejamveidne atrodas Šauļu Vēstures muzeja ekspozīcijā; inv. nr.: I A 202: 5.

⁵ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga, 1964, 92.

⁶ Turpat.

2. att. Lejamveidnes: 1 – inv. nr.: VI 151: 555: 1a – skats no priekšpuses, 1b – skats no aizmugures; 2 – inv. nr.: 11429: 2175: 1a – skats no priekšpuses, 2b – skats no aizmugures

Apskatāmo apkalumu par līdzīgu bitei uzskata arī arheologs M. Atgāzis.⁷ Jāpiebilst, ka Lietuvā atrasti šim apkalumam nedaudz līdzīgi zirglietu apkalumi, ko veido trīs dažādi savienotas ziedveida podziņas. Vienam apkaluma paveidam ir izteikta sirdsveida,⁸ otram – trīsstūrveida forma.⁹

Apkaluma simboliskā nozīme un izmantojums skaidrojams dažādi. Bites atveidojums bijis iecienīts simbols jau no seniem laikiem. Piemēram, Senajā Ēģiptē Hiksi civilizācijā (II g. t. p.m.ē.) bite tika attēlota uz balvām, kuras pasniedz karavīriem par īpašu drosmi. Piekariņš bites veidā ir pazīstams Mīnoja civilizācijā (III–II g. t. p.m.ē.). Tradīciju lietot bites simbolu turpina franku valdnieks Hilderiks I (5. gs.). Viņa kaps tika atrakts 1658. gadā, un tajā atrastas apmēram 300 zelta bites (jeb cikādes), kuru spārnus rotāja sarkani stikli. Ar šiem spārnotajiem kukaiņiem bija apšūts valdnieka apģērbs.¹⁰

⁷ Atgāzis, Māris. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1970, 45.

⁸ Petruļienē, Alfreda. Barinēs senkapis. *Lietuvos archeologija*, 11. Vilnius, 1995, 18. att.

⁹ Vaitkunskenē, Laima. *Sidabras senovės Lietuvoje*. Vilnius, 1981, 54. att.

¹⁰ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga, 1964, 92.

Zemgalē ar spārnota kukaiņa atveidojumiem varēja tikt apšūts gan apģērbs, gan galvassegas, gan jostas, kā arī apkaltas jau pieminētās zirglietas. Vai apskatāmā tipa apkalums saistāms ar valdnieku apģērba rotājumu, var šaubīties. Šādā gadījumā, visticamāk, būtu lietots sudrabs. Tomēr zināms iespaids no senākām tradīcijām, kas izpaudās vienkārši izgatavojamos alvas atdarinājumos, ir iespējams.

Latviešu folklorā bites kā spārnotas būtnes (līdzīgi putniem) varēja tikt uzskatītas par starpniekiem starp šo sauli un viņsauli, debesīm un zemi. Literatūrā ir izteikti viedokļi, ka labi pazīstamais mītiskais Ūsiņš ir bijis ne vien gaismas un zirgu, bet arī bišu dievs.¹¹ Uzmanība pievēršama lietuviešu dievietei Austējai, kas ir līgavu un grūtnieču aizbildne,¹² kā arī lietuviešu bišu un medus aizgādnim Bibulim, par kuru vēl zināms, ka tas bijis resns pinkainis.¹³

Ir saprotama bites atveida popularitāte. Tomēr grūti pateikt, cik lielā mērā analizētie apkalumi un apģērba apšuvumi attiecas uz kultiskiem priekšstatiem, cik lielā mērā tie atdarināja varas simbolus un cik lielā mērā bijuši vienkārši dekoratīvi elementi.

Pārējie trīs veiddobumi, kā jau minēts, bija paredzēti dažādos veidos izkārtotu ziedveida apšuvumu jeb rozešu atliešanai.

Neraugoties uz alvas īpaši slikto saglabāšanos t. s. alvas mēra dēļ, ziedveida apšuves un kniedes apģērba, jostu, galvassegu un zirglietu rotāšanai Latvijā un Lietuvā atrastas ievērojamā skaitā. Arī akmens un pat metāla veidņu atradumi šīm ziedveida apšuvēm nav retums. Parasti atrod veidnes vienzieda apšuvēm, tomēr (līdzīgi Mežotnei) arī Tērvetes pilskalnā atrasts pa vienai veidnei divziedu¹⁴ un krustveidā izkārtotām piecziedu¹⁵ apšuvēm vai apkalumiem.

Turpmāk tiks aplūkota vēl viena Mežotnes veidne, kurā atliets apkalums no trim rozetēm, kas izkārtotas cita virs citas. Kopā Latvijā atrastas 19 veidnes 36 vienzieda apšuvēm un kniedītēm, divas – divziedu apšuvēm, viena – trīsziedu apšuvēm, divas – piecziedu apšuvēm. Piecas no tām atrastas Mežotnē, turklāt viena no tām pagatavota no metāla.¹⁶ Pārējās izgatavotas no akmens un iegūtas Tērvetes,¹⁷ Talsu¹⁸ un Daugmales pilskalnā,¹⁹ kā arī Rīgā.²⁰ Vismaz sešas akmens veidnes analogiskām ziedveida apšuvēm atrastas Igaunijā.²¹ Lietuvā zināma viena akmens un viena metāla veidne²² šīm apšuvēm. Vairākas metāla veidnes apskatāmo ziedveida apšuvju izgatavošanai atrastas senajā Krievzemē un Skandināvijā.²³

Viena no interesantākajām rūpīgi izgatavotajām veidnēm ir iegūta senpilsētā kā savrupatradums. Veidne pagaidām nav inventarizēta – ir bez numura (M. Atgāža izrakumi; izmēri: 70 × 29 × 22 mm). Tā bija paredzēta vismaz trīs piekariņu – divu apaļo un viena rombveida – atliešanai (3. att.: 1a, b). Vienā skaldnē piekariņi izveidoti meistarīgi, pretējā pusē apaļais piekariņš nav izdevies. Tās konstrukciju raksturo katram veiddobumam izveidotā atsevišķā ielietnes piltuve. Viena no tām –

¹¹ Biezais, Haralds. *Gaismas Dievs seno latviešu reliģijā*. Rīga, 1994, 18.

¹² Gimbutiene, Marija. *Balti aizvēsturiskajos laikos*. Rīga, 1994, 180.

¹³ Kursīte, Janīna. *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga, 1999, 233.

¹⁴ E. Brīvkalnes izrakumi, inv. nr.: VI 24b: 581.

¹⁵ E. Brīvkalnes izrakumi, inv. nr.: VI 24e: 49.

¹⁶ Veidne glabājas Tērvetes Vēstures muzejā; inv. nr.: TVM 870.

¹⁷ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga, 1964, 90.

¹⁸ A. Karnupa izrakumi, inv. nr.: A 11431: 1884; A 11431: 1185.

¹⁹ V. Urtāna izrakumi, inv. nr.: A 9964: 868.

²⁰ 19. gs. beigu savrupatradums, inv. nr.: AM 5044; M. Vilsones izrakumi, inv. nr.: VRVM 41995/535; A. Rozvalka arheoloģiskās uzraudzības darbi, inv. nr.: 2/89/5.

²¹ Reuges pilskalnā – divas veidnes (publicētas: Moora, Harijs. *Ob olovjannyh ukrašenijah...*, 2. ris.: 1; Šmidehel'm M. Gorodiše Ryuge v jugo vostočnoj Ēstonii. *Voprosy etničeskoj istorii nrodov Pribltiki*. Moskva, 1959, tab. V: 6a); kā arī – Iru pilskalnā, inv. nr.: AI 4942: 1; Lehaberis pilskalnā – 2 veidnes, inv. nr.: AI 4297: 1321; AI 4133: 2774.

²² Akmens veidne atrasta Bubju pilskalnā, inv. nr.: I A 202: 5, atrodas Šauļu Vēstures muzeja ekspozīcijā; metāla veidne atrasta Viļņā un atrodas Lietuvas Mākslas muzeja ekspozīcijā Viļņā.

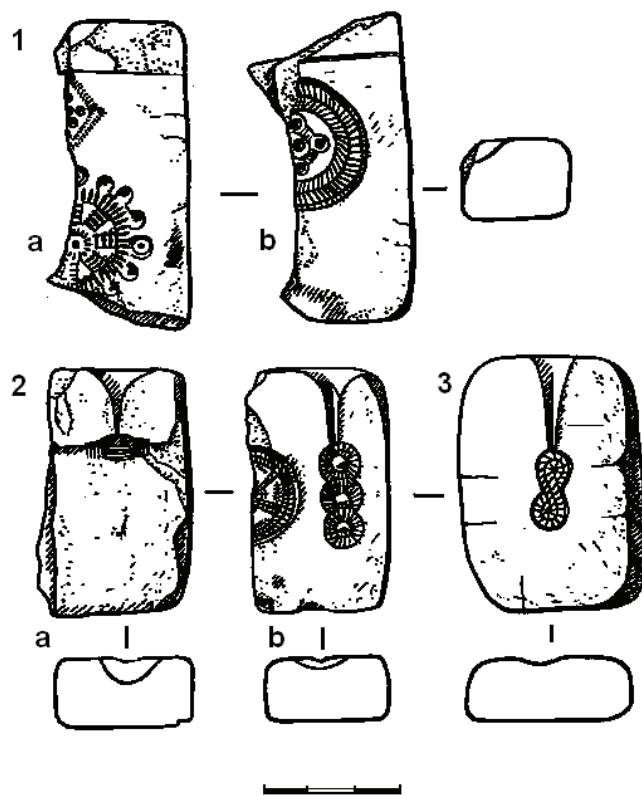
²³ Svarāne, Dagnija. Latvijas viduslaiku metāla lejamveidnes. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3 (76). Rīga, 2010, 9.

pie rombveida piekariņa – saglabājusies tikai fragmentāri. Serdeņgropes saglabājušās rombveida un greizajam apaļajam piekariņam. Veidnes priekšpusē jeb a skaldnes laukums ir izmantots maksimāli. Pēc formas plāksnīte ir fragmentārs paralēlskaldnis, no kura saglabājies nedaudz mazāk par vienu pusi. Lielās skaldnes rūpīgi noslīpētas, nedaudz paviršāk apslīpētas divas šaurās sānu skaldnes. Skaldne ar apaļo un rombveida piekariņu ir nedaudz apkvēpusi, kas liecina, ka tā tikusi lietota. Pretējai lielajai skaldnei ar brāķa veidobumu lietošanas pazīmju – apkvēpuma – nav.

Veidnes priekšpusē ir rūpīgi izgriezts apaļais un rombveida piekariņš (3. att.: 1a). Apaļā piekariņa ornamenta pamatā bija astoņu staru “zvaigznīte”, no kuras ir saglabājušies pieci stariņi. Piekariņa malas ir viļņveidā robotas, ārmalā izvietota apaļu urbumu virkne. Kā jau minēts, veidne ir fragmentāra – apaļā piekariņa veidobums saglabājies nedaudz vairāk par pusi, rombveida – mazāk par pusi. Domājams, ka šā ornamenta izveidošanai izmantots ne tikai vienkāršs nazis, bet arī kāds speciāls darbarīks, visticamāk, kaltniņš.

Rombveida piekariņam ir bieži sastopama forma – arheoloģiskajā literatūrā tas pazīstams kā dalītais rombs, kura ornamentu visbiežāk veido pieci aplīši, kas izkārtoti krustveidā. Gar romba ārmalu izveidota dekoratīva josla no daudziem sīkiem, paralēliem iegriezumiem.

Pretējā jeb b skaldnē iegriezts vēl viens apaļš piekariņš (3. att.: 1b). Tas nav izdevies – ornaments iegriezts greizi. Centrā iegriezts ornaments, ko veido pieci nelieli, krustveidā izkārtoti urbumi, ap tiem izveidota dekoratīva mazu aplīšu josliņa, kas slikti saglabājusies. Konstatējams, ka trīs urbumi savā starpā savienoti ar šaurām josliņām, kas veidoti no daudziem paralēliem, miniatūriem iegriezumiem. Gar apaļā piekariņa ārmalu iegrieztas divas koncentriskas, ornamentālas joslas no analogiskiem daudziem paralēliem, nedaudz slīpi izkārtotiem miniatūriegriezumiem. Ja meistars savu ieceri būtu veiksmīgi realizējis, ārmalas josliņās miniatūriegriezumi, visticamāk, būtu novietoti “skujiņā”.

3. att. Lejamveidnes: 1 – neinventarizēts 1970. gada atradums: 1a – skats no priekšpusē, 1b – skats no aizmugures; 2 – inv. nr.: VI 151: 1088: 2a – skats no priekšpusē, 2b – skats no aizmugures; 3 – inv. nr.: A 11085 – skats no priekšpusē

Apāļie piekariņi, kas ir saules simboli, Latvijā ir darināti un nēsāti visai bieži. Piekariņus mēdza pagatavot gan no sudraba, gan bronzas, gan alvas, gan atliet, gan izkalt no plāna metāla skārda, turklāt dažādi ornamentēt. Tomēr malas tiem parasti mēdz būt gludas, nevis robotas. Lejamveidnes apaļajiem piekariņiem ar robotām malām vēl atrastas: viena – Tērvetē,²⁴ divas – Lietuvā, netālu no Latvijas robežas,²⁵ viena – Igaunijā.²⁶

Viduslaiku arheoloģiskajā materiālā akmens lejamveidnes apaļajiem piekariņiem atrod visai bieži. Latvijā ir zināmas 19 veidnes 21 dažādi ornamentētām apaļajam piekariņam, no tiem četri veiddobumi ir neizdevušies vai nav pabeigti. Šīs veidnes ir iegūtas Mežotnes senpilsētā, Tērvetes,²⁷ Daugmales,²⁸ Aizkraukles,²⁹ Jersikas,³⁰ Talsu pilskalnā³¹ un Vecrīgā.³² Dažādu apaļo piekariņu veidnes ir visai parasts atradums arī kaimiņu valstīs. Tādas ir iegūtas Igaunijā – Leverages³³ un Reuges pilskalnā;³⁴ Lietuvā – Ziemeļzemaitijā, netālu no Latvijas robežas,³⁵ kā arī Aukštadvares pilskalnā.³⁶ Ievērojams skaits šo veidņu iegūts senajā Krievzemē – Novgorodā,³⁷ Pleskvā,³⁸ Izborskā,³⁹ Raikovecas pilskalnā,⁴⁰ Kijivā⁴¹ un citur. Arī Skandināvijā apaļie piekariņi bieži ir atlieti akmens veidnēs. Kā piemēri minamas Birkā, Stokholmā un Svenstorpā atrastās veidnes.⁴²

Analizētajā veidnē atlietais rombveida piekariņš – punktētais rombs – tulkojams kā saules simbols.⁴³ Neskatoties uz t. s. alvas mēri, atsevišķos gadījumos aplūkojamajai veidnei analogiski alvas lējumi ir saglabājušies. Piemēram, V. Bebres vadītajos izrakumos Dreņģeru-Čunkānu kapulauka 26. kapā atrasti 38 šāda veida piekariņi no villaines apšuvuma,⁴⁴ bet 30. kapā – vismaz trīs šā tipa piekariņi. Diemžēl patlaban no minētajiem piekariņiem ir saglabājušās vai nu tikai drumslas, vai arī tie pilnīgi iznikuši.

Savukārt 20. kapā atrasts par pierastajiem lielāks rombveida piekariņš, ornamentēts ar krustotiem ovāliem.⁴⁵ Ne tikai Latvijā, bet pat visā Eiropā viduslaikos šis ornaments ir visai izplatīts un tiek dēvēts par sapīto cilpu vai pat maģiskā mezgla ornamentu.⁴⁶

²⁴ E. Brīvkalnes izrakumi, inv. nr.: VI 24e: 83.

²⁵ Antoniewicz, Włodzimierz. O trzech formach odlewniczych z Polski Litwy. *Senatne un Māksla*. Rīga, 1938, Nr. 1, 128. lpp., 2., 3. zīm.

²⁶ Moora, Harijs. *Ob olovjannyh ukrašenijah...*, 2. ris.: 4.

²⁷ Četras veidnes, paredzētas pieciem apaļajiem piekariņiem, to inv. nr.: VI 24e: 83, 91, 168; VI 24d: 992.

²⁸ Divas veidnes, inv. nr.: A 9964: 6463; A 11971: 1164.

²⁹ Inv. nr.: A 1233: 375, un pusfabrikāti: inv. nr.: A 12233: 158, A 12276: 295, A 12276: 530, A 12277: 70.

³⁰ Viena veidne, inv. nr.: A 10330: 1, 1940. gadā deponēta muzeja Daugavpils nodaļai, kara laikā pazudusi. Veidne publicēta Franča Baloža apcerējumā *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi*. Rīga, 1940, XIX tab.

³¹ Inv. nr.: A 11431: 2239.

³² Inv. nr.: VRVM 41991/531 un 41995/535 – no Alberta laukuma, VRVM 17405 – no Trokšņa ielas 10, PK II 1532 – no Pasta krājkases būvlaukuma (gruntsgabālā starp Vaļņu, 13. janvāra, Kalēju un Rīdzenes ielu), nr. 68 C.10. sept. 903. – savrupatradums.

³³ Moora, Harijs. *Ob olovjannyh ukrašenijah...*, 2. ris.: 4; inv. nr.: AI 4133: 2138, AI 4297: 1321.

³⁴ Šmidehel'm M. Gorodiše Ryuge v jugo vostočnoj Ēstonii. *Voprosy ètničeskoj istorii nrodov Pribltiki*. Moskva, 1959, tab. V: 6.

³⁵ Antoniewicz, Włodzimierz. O trzech formach odlewniczych z Polski Litwy. *Senatne un Māksla*. Rīga, 1938, Nr. 1, 128. lpp., 2., 3. zīm.

³⁶ *Latvijas padomju enciklopēdija*, 1. Rīga, 1981, 508.

³⁷ Rindina, Natalija. Tehnologija proizvodstva Novgorodskih juvelirov v X–XV vv. *MIA*. Moskva, 1963, Nr. 117, C. 267, 268.

³⁸ Korolēva, Elvira. Tehnologija izgotovlenija i sostav metalla osnovnyh kategorij ukrašenij sredneostivekovogo Pskova. *Drevnosti Pskova*. Pskov, 1999, ris. 5: 3, 5; 6: 2.

³⁹ Sedov, Valentin. *Izborsk v rannem srednevekov'e*. Moskva, 2007, ris. 78: 2, 9.

⁴⁰ Voronin, Nikolai. *Drevnee Grodno*. Tabl. XVII: 9.

⁴¹ Karger, Mihail. *Drevnij Kiev*. Tabl. XLVIII; Gupalo, Konstantin, Ivakin, Glib, Sagajdak, Mihail. Doslidžennja Kiivs'kogo Podolu (1974–1975 rr.). *Arheologija Kieva. Doslidžennja materiala*. Kiiv, 1979, ris. 9.

⁴² Oldeberg, Andreas. *Metalltechnik under vikingatid och medeltid*. Stockholm, 1966, fig. 141, S. 208, 209, 210, 229.

⁴³ Zemītis, Guntis. *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga, 2004, 49.

⁴⁴ Informācija par piekariņa atradumiem iegūta izrakumu laikā. Izmēri: kopgarums – 23 mm, vienas romba malas garums – 14,5 mm, piekariņa biezums – 1,2 mm.

⁴⁵ Izmēri: kopgarums – 35 mm, vienas romba malas garums – 20 mm, biezums – 1,4 mm.

⁴⁶ Peesch, Reinhard. *The ornament in European folkart*. Leipzig, 1982, 71, fig. 82.

Dreņģeru-Čunkānu kapulauka piekariņi ir īpaši nozīmīgi gan tāpēc, ka alvas lējumi ir rets atradums, gan tāpēc, ka uz tiem ir saglabājušās serdeņa paliekas, ar ko piekariņiem ir izveidota cilpiņa piekāršanai.

Latvijā ievērojamā skaitā atrod līdzīgus, bet vienkāršākus piekariņus, kas darināti no bronzas skārda. Tos nēsāja ilgu laika periodu – no 10. līdz pat 16. gadsimtam. 1961. gadā Īslīces ciemā, pie Viesturu mājām, sievietes apbedījumā grantsbedrēs atrasti 42 šā tipa piekariņi. Tiem ir cilņots (cizelēts) ornamenti, ko veido jau pieminētais maģiskā mezgla ornamenti un augšējā stūrī izveidots caurumiņš, kurā ievērts riņķītis piekariņa piešūšanai vai piekāršanai.⁴⁷

Dažāda lieluma un dažādi ornamentēti bronzas rombveida piekariņi Latvijā ir atrasti Daugmales⁴⁸ un Asotes pilskalnā,⁴⁹ Lokstenē,⁵⁰ Augustinišķu senkapos,⁵¹ Mārtiņsalas senvietu kompleksā⁵² u. c. Kā rotaslietas tos savēra kaklarotās un stienišu važiņās piekāra pie pakavsaktu zoslām.

Bronzas rombveida piekariņi ir zināmi arī zemgaļu kapulaukos Lietuvā, kur Šukoņu, Jauneiķu un Ringuvenu kapulaukā,⁵³ kā arī Šaukotā atrastas fragmentāras villaines, kas apšūtas ar lielāku skaitu bronzas piekariņu.⁵⁴ Lietuvā ar rombveida piekariņiem rotātas arī zirglietas.⁵⁵

Par analizējamo piekariņu izplatību liecina vēl divas veidnes ar analogiskiem veiddobumiem. Viena atrasta Tērvetes,⁵⁶ otra – Sabiles pilskalnā.⁵⁷ Uzmanība pievēršama lejamveidnei, kas atrasta Dienvidzemgalē – pašreizējā Lietuvas teritorijā. No trim lejamveidnēm, kas atrastas Pavirvītes kapulaukā, 17 gadus vecas meitenes apbedījumā, vienai ir iegriezts nepabeigts rombveida piekariņa veiddobums. Tas ir līdz galam neizstrādāts un neizdevies, tomēr ir skaidri saskatāma no sīkiem, paralēliem iegriezumiem veidota dubultjosla gar piekariņa ārmaļu un četri iedziļinājumi tā centrā.⁵⁸

Nākamā prasmīgi un rūpīgi pagatavotā fragmentārā lejamveidne iegūta Mežotnes senpilsētā kā savrupatradums (inv. nr.: VI 151: 1088; plāksnītes izmēri: 55 × 32 × 16 mm). Tai izgriezti trīs veiddobumi – veidnes priekšpusē jeb a skaldnē iegriezta krelle, bet pretējā – aizmugures jeb b – skaldnē iegriezts apaļš piekariņš un trīsziedu apšuve (3. att.: 2a, b).⁵⁹ Veidnes konstrukciju raksturo a skaldnes augšdaļā izgriezta vidēji liela piltuve, ko ar veiddobumu savienoja kanāls, no kura saglabājušās tikai nelielas paliekas – akmens skaldne ir apdrupusi. Vidusdaļā garenvirzienā pie krelles ir pievadīta serdeņgrope, kas domāta centrālā cauruma izveidošanai. Savukārt aizmugures skaldnes piltuve augšpusē ir izgriezta netipiski plata, toties tai pievadīts izteikti šaurš un garš ielietnes kanāls. Šajā skaldnē serdeņgropes nav izveidotas (3. att.: 2b).

Plāksnīte pēc formas ir neredzami apdrupis paralēlskaldnis. Visas skaldnes bijušas rūpīgi un smalki noslīpētas. No veidnes viena sāna nodrupusi vismaz viena trešdaļa, turklāt veidnes priekšpusē (tieši zem rievotās krelles veiddobuma) ir īpatnējā veidā nodrupusi jeb gludi nošķēlušies virskārta. Akmens krāsa – vidēji tumši pelēka, pie krelles – melna. Arī divas šaurās sānu skaldnes ir ievērojami apkvēpušas – veidne tikusi ilgstoši lietota.

⁴⁷ Senlietas glabājas Bauskas Novadpētniecības muzejā, inv. nr.: BNM 2411/3.

⁴⁸ Urtāns, Vladislavs. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē. *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga, 1969, 69. att.

⁴⁹ Šnore, Elvira. *Asotskoe gorodiše*. Rīga, 1961, tab. V: 14.

⁵⁰ Mugurēvičs, Ēvalds. *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi*. Rīga, 1977, 83. lpp., 37. tab.: 1–10.

⁵¹ Berga, Tatjana. *Augšdaugavas 14.–17. gs. senvietas no Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga, 2007, 19., 22., 23. att.

⁵² Mugurēvičs, Ēvalds. *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga, 2008, 134.

⁵³ *Žiemgaliai. The Semigallians. Baltu archeologijos paroda. Katalogas*. Vilnius, 2005, nr. 568–570, pav. 570.

⁵⁴ *Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai*. I knyga. Vilnius, 1958, pav. 536.

⁵⁵ *Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai*. II knyga. Vilnius, 1966, pav. 97.

⁵⁶ E. Brīvkalnes izrakumi, inv. nr.: VI 24e: 56.

⁵⁷ Ē. Mugurēviča izrakumi, inv. nr.: VI 200: 860.

⁵⁸ Vaškevičiūtė, Ilona; Cholodinskienė, Adelė. *Pavirvieses Kapinynas (X–XIII amžiai)*. Vilnius, 2008, 79, 36. pav.; Vaškevičiūtė, Ilona. Moterų liejinių kapai Žiemgalių kapinynuose. *Iš baltų kultūros istorijos*, Vilnius, 2000, 98.

⁵⁹ Veiddobumu dziļums – 1,5–2 mm; atlietās krelles garums – 14 mm, augstums – 5 mm.

Piekšpuses (a) skaldnē izgrieztā krelle ir 14 mm gara, rievota, aptuveni bikoniskas formas. Katrs krelles gals noslēdzas ar vairākām ornamentālām šķērsrievīnām. Aizmugures (b) skaldnē izgriezta trīsziedu apšuve un apaļais piekariņš, no kura saglabājusies apmēram viena trešdaļa. Apaļā piekariņa centrā ar nelieliem rombiņiem bijusi izveidota vairākstaru zvaigznīte, ko papildina divas koncentriskas mazu rombiņu joslas gar piekariņa ārmalu.

Veiddobumi un veidnes ziedveida apšuvēm un apaļajiem piekariņiem ir jau analizētas. Uzmanība pievēršama krelles veiddobumam. Tam analogiska alvas krelle Latvijā nav atrasta. Visdažādākās krelles lielā skaitā bija īpaši populāras lībiešiem, tomēr arī zemgaļu materiālajā kultūrā tās nav retums. Atrod gan stikla, gan bronzas, gan dzintara krelles. Tomēr līdz ar minēto Mežotnes lejamveidņu atradumiem secināms, ka krelles ir nēsātas biežāk, nekā varētu spriest pēc stikla un bronzas krellu atradumiem.

Latvijas arheoloģiskajā materiālā analogiska veidne ir tikai vēl viena. Arī tā ir atrasta Mežotnes senpilsētā (tiks analizēta nedaudz vēlāk).

Vēl viena lejamveidne krelles atliešanai ir atrasta Vecrīgā, bet tā ir t. s. Kijivas tipa imitācijas veidne ar augšējo un apakšējo ielietnes sistēmu. Ir nepārprotami skaidrs, ka tā ir ievesta.⁶⁰

Nākamā rūpīgi izgatavotā veidne atrasta 1940. gadā senpilsētā (inv. nr.: A 11429: 2175, plāksnītes izmēri: 55 × 45 × 15 mm). Veidnes priekšpusē un aizmugurē – abās lielajās pretējās skaldnēs – izgriezti pieci veiddobumi, no kuriem trīs ir pagatavoti kvalitatīvi. Prasmīgi ir izgriezti veiddobumi iegarenei krellei (a skaldne) un diviem piecdaļīgiem, šauriem, gariem apšuvumiem ar ieapaļi robotām malām (b skaldne) (2. att.: 2a, b).

Veidnes konstrukciju raksturo abās lielajās skaldnēs iegrieztās četras ielietnes piltuves bez ielietnes kanāliem, turklāt piltuves izvietotas gan augšdaļā, gan apakšdaļā, lai veidnē varētu ieliet metālu – vispirms no vienas, tad – no otras puses, apgriežot veidni otrādi. Veidnes priekšpuses sānu daļā ir iesākts griezt nelielu piltuvīti šauram, garenam apkalumam ar taisnām malām. Priekšpuses (a) skaldnei pievadīta viena serdenģrope krelles cauruma iegūšanai. Pretējai (b) skaldnei cilpiņu iegūšanai iegriezts pa divām serdenģropēm katrai šaurajai, garajai apšuvei.

Pēc formas plāksnīte ir paralēlskaldnis, ar vienu ieapaļu stūri un rūpīgi noslīpētām skaldnēm. Akmens ir īpatnējs, iespējams, ievests. Veidnes priekšpuse ir melna, aizmugure – pelēka. Šaurajās sānu skaldnēs redzams, ka akmens ir slāņains – trešdaļa ir melna, divas trešdaļas – pelēkas, bet pretējā skaldnē četras piektdaļas ir melnas, viena piektdaļa – pelēka. Akmens īpatnības dēļ nav nosakāms, vai veidne tikusi lietota.

Pabeigtās krelles veiddobums ir nedaudz līdzīgs iepriekš analizētajam – tas ir iegarens, aptuveni bikonisks, bet bez šķērsrievīņu ornamenta. Atšķirības ir krelles izmēros – analizētais veiddobums ir nedaudz (apmēram 2 mm) garāks.

Veidnes priekšpusē izgriezti vēl divi nepabeigti veiddobumi. Viens no tiem, kas veidnes apakšdaļā novietots vertikāli, perpendikulāri gatavās krelles veiddobumam, ir bijis domāts vēl vienai iegarenei, garenvirzienā rievotai krellei. Otrs iesāktais veiddobums – šaurs, garens iedziļinājums, novietots paralēli nepabeigtajai krellei.

Aizmugures (b) skaldnē iegrieztas divas piecdaļīgas, šauras, garas, vertikāli novietotas apšuves ar ieapaļi robotām malām. Katra apšuve sastāv no pieciem aplīšiem, kuriem vidū ļoti maza bedrīte – punktiņš. Viens veiddobums ir nedaudz platāks un garāks, otrs – īsāks un šaurāks. V. Bebres vadītajos izrakumos Dreņģeru-Čunkānu kapulauka 8. un 30. kapā ir atrastas vairākas analizētajiem veiddobumiem atbilstošas apšuves. Astotajā kapā tās iegūtas deviņas, no tām tikai trīs saglabājušās pilnībā, pārējās ir pārlūzušas.⁶¹ Apšuves ir četrdaļīgas – centrā ir izcelts punktiņš,

⁶⁰ Svarāne, Dagnija. Rīgas 13.–14. gs. lejamveidnes un tiģeļi. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 17. Rīga, 1994, 102, 1. att.: 3.

⁶¹ Apšuves izmēri: 19 × 6 × 2 mm, cilpiņas biezums – 5,3 mm.

kuru apņem koncentriska riņķis. Tām aizmugurē skaidri saglabājušās liešanas procesā izmantotā serdeņa pēdas. Ar divām cilpiņām apšuves tika piešūtas pie apgērba vai galvassegas. 30. kapa apšuve ir miniatūra, četrdaļīga, arī tai abos galos izveidotas cilpiņas piešūšanai.⁶²

Senpilsētā atrasta vēl viena veidne ar rūpīgi izgrieztu veiddobumu, kas atgādina astoņnieku (inv. nr.: A 12196: 11085; plāksnītes izmēri: 58 × 40 × 16 mm). Veidne ir savrupatradums, tā atrasta aptuveni 500 m no pilskalna (3. att.: 3).

Veidnes konstrukciju raksturo vidēji liela, vienmērīgi sašaurināta piltuve. Tajā saskatāmas naža pēdas. Serdeņgropju nav, tās, jādūmā, bija iegrieztas pretējā pusveidnē. Četras gropītes, kas iegrieztas skaldnes malās, bija domātas veidnes pušu centrēšanai. Plāksnīte pēc formas ir paralēlskaldnis, ar noapaļotiem stūriem. Veidne ir spēcīgi apkvēpusi – tikusi ilgstoši lietota. Lielā skaldne ar veiddobumu un šaurās sānu skaldnes ir gan slīpētas, gan pulētas. Plāksnītes aizmugure ir tikai nedaudz nogludināta, tā saglabājusi dabīgo dolomīta pelēko krāsu.

Plāksnītē iegrieztais veiddobums ir no nelieliem četrstūrīšiem ļoti rūpīgi un precīzi izveidots dubults astoņnieks. Šāds ornaments pieskaitāms fraktālajiem, kas nozīmē, ka atkārtojas viena un tā pati struktūra no mazākā uz lielāko un no lielākā uz mazāko, tā simbolizējot bezgalību. Vai ar analizējamo apkalumu saistāms bezgalības jēdziens – šis jautājums paliks atklāts. Vienam simbolam var būt vairākas nozīmes, un šis apkalums, iespējams, simbolizēja zalkti. Zalkša zīme baltu ticējumos ir gudrības un zintniecības simbols. Zalktis saistīts ar veļu pasauli, ar mirušo ļaužu dvēselēm. Baltu tautu ticējumos zalktim piedēvēta auglības veicinātāja loma lopu laidarā un sētā. Zalktis tiek uzskatīts par mēness zīmi un ir arī viens no Māras simboliem. Divas veidnei atbilstošas alvas apšuves iegūtas jau pieminētajā Dreņģeru-Čunkānu senkapu 30. kapā. Turklāt Mežotnes senpilsētā un Ceraukstes Podiņu kapulaukā kā savrupatradumi ir iegūti vairāki analogiski bronzas lējumi.⁶³ Par astoņveidīgā apkaluma popularitāti pie zemgaļiem liecina vēl viens Mežotnes senpilsētā atrasts veidnes pusfabrikāts, kurā iesākts griezt trīs analogiskus veiddobumus (analizēts raksta turpinājumā).

Pēdējā no apskatāmajām rūpīgi darinātajām veidnēm iegūta senpilsētā kā savrupatradums. Senlieta vēl nav inventarizēta, ar šifru BNM tā glabājas Bauskas muzejā (plāksnītes izmēri: 70 × 62 × 7 mm) (4. att.: 1). Veidnei ir divi veiddobumi, kas izgriezti veidnes priekšpusē. Viens no tiem paredzēts taisnstūrveida, izceltiem punktiņiem rotātai apšuvei, otra apšuvei piešķirta ierastā ziedveida forma.⁶⁴

Konstrukciju raksturo taisnstūrveida apkaluma iegūšanai izveidota īpatnēja, plata, dziļa ielietne, kuras piltuvveida paplašinājuma centrā izveidoti trīsdalījumā veidoti kanāliņi. Šādi izveidota ielietne Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir unikāla. Otrā, Zemgales veidnēm tipiska ielietne, kas ir ar piltuvi un nelielu, šauru kanāliņu, ir pievadīta ziedveida apšuvei. Veidnei iegrieztas trīs serdeņgropes – divas taisnstūrveida, viena – ziedveida apšuvei. Serdeņgropju izkātojums ļauj spriest, ka taisnstūrveida apšuvei atkarībā no iedobēm pretējā pusveidnē – vāciņā – ir bijušas divas vai četras cilpiņas piešūšanai, bet ziedveida apšuvei – viena. Jāpiebilst, ka ielietnes piltuves un serdeņgropju griezumam liecina par veidnes izgatavotāja īpaši precīzu darbu. Serdeņgropju izgatavošanai ir izmantots kāds lineālam līdzīgs rīks. Plāksnīte pēc formas ir paralēlskaldnis, ar nedaudz noapaļotiem stūriem. Skaldne ar veiddobumu ir gludi noslīpēta, bet nav pulēta. Pārējās skaldnes ir gan slīpētas, gan pulētas. Aizmugures skaldne ir apslīpēta tikai daļēji – tajā palikuši iedobumi. Uz veidnes nav apkvēpuma pēdu, akmens krāsa ir gaiši pelēka, tātad veidne nav lietota.

⁶² Apšuves izmēri: 15 × 3 × 2 mm, cilpiņas biezums – 3,2 mm.

⁶³ Senlietas glabājas Tērvetes Vēstures muzejā, inv. nr.: TVM 885, 886, 731.

⁶⁴ Taisnstūrveida apšuves izmēri: 12 × 8 mm, ziedveida apšuves diametrs – 7 mm, dziļums abām apšuvēm – 1,5 mm.

4. att. Lejamveidnes:
 1 – neinventarizēts
 1967. gada atradums,
 skats no priekšpuses;
 2 – inv. nr.: BNM 663,
 skats no priekšpuses,
 3 – inv. nr.: BNM 1256,
 skats no priekšpuses;
 4 – inv. nr.: BNM 2106,
 skats no priekšpuses

Taisnstūrveida apšuve izveidota no trīs nelieliem, apaļiem, vertikālās rindās izkārtotiem urbumiem, kas novietoti pa četriem cits virs cita.

Pārējo veidņu izgatavošanas līmenis būtiski atšķiras. Pie vidēji rūpīgi izgatavotajām veidnītēm jeb otrās grupas pieskaitāmas sešas pusveidnes, no kurām trīs akmens plāksnītes ir pusveidnes jeb t. s. vāciņi.

Kaut arī mazliet neprecīzi nostrādāta, toties konstruktīvi īpatnēja un nozīmīga ir veidne – vāciņš –, kas iegūta senpilsētā kā savrupatradums un nodota uzglabāšanai Bauskas muzejam (inv. nr.: BNM 663; plāksnītes izmēri: $51 \times 34 \times 10$ mm) (4. att.: 2).⁶⁵ Veidnes konstrukciju raksturo divas (augšā un apakšā izgrieztas) ielietnes piltuves, no kurām funkcionāla ir tikai viena. Tā ir izgriezta skaldnes augšdaļā un ir īsāka par apakšējo, kurai ne veiddobums, ne serdeņgrope nav pievadītas. Funkcionālajā piltuvē ir divdalījumā iegriezti ielietnes kanāli, kas savā starpā savieno četrus dobumiņus cilpiņām. Divas izkārtotas pārī, divas pa vienai – virs un zem pārī novietotiem iedobumiem. Šāds neraksturīgs cilpiņu izkārtojums norāda, ka pusveidne izmantota garas un šauras apšuves aizmugures daļas atliešanai, turklāt vidusdaļā to bija paredzēts piestiprināt ar divām austiņām, bet abos galos – pa vienai. Apšuves cauruma izveidošanai iegrieztas trīs serdeņgrope. Augšējā serdeņgrope ir šaurākā un seklākā. Savukārt divas apakšējās ir netipiski platas un dziļas. Šaurajās sānu skaldnēs pie serdeņgropēm vēl papildus ievilkta sekla švīka pušu centrēšanai.

Plāksnītes forma ir paralēlskaldnis, ar rūpīgi slīpētām un vietām nedaudz pulētām skaldnēm. Šaurajā augšmalā, iespējams, piekusušas metāla vai sārņu paliekas. Šajā skaldnē ir arī nelielas apkvēpuma pēdas, kas apliecina veidnes lietošanu. Akmens krāsa ir gaiši brūngani pelēka.

Līdzīgi kā savrupatradums Mežotnes senpilsētā iegūta nākamā pusveidne – trapecveida vāciņš (inv. nr.: BNM 1256; izmēri: 65×28 – 58×13 mm) (4. att.: 3).⁶⁶ Veidnes konstrukciju raksturo ielietnes

⁶⁵ Veiddobuma dziļums – 2 mm, platākās serdeņgrope dziļums – 1,5 mm, platums – 3 mm.

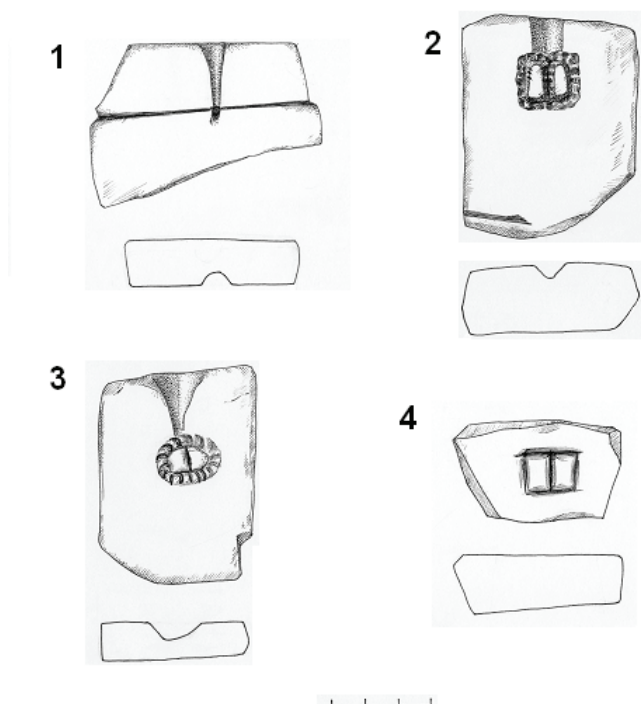
⁶⁶ Izmēri: serdeņgrope platums – 2 mm, dziļums – 1 mm, veiddobuma dziļums – 1,5 mm.

piltuve, kurā redzamas naža pēdas un nedaudz šķība serdeņgrope. Plāksnītei ir trapecveida forma, kurai daļēji apstrādāta tikai viena skaldne. Akmens krāsa ir brūnganpelēka. Veidne tikusi lietota, par ko liecina apkvēpuma pēdas apakšdaļā. Uz skaldnes ar veiddobumu palikušas sīku saknišu pēdas.

Kā tipiskam vāciņam skaldnē iegriezta iepaļa grope cilpiņai. Slīpi zem cilpiņas iedobuma ar nelieliem kvadrātiņiem iesākts griezt taisnstūrveida apkalumu vai apšuvi. Griezumu veido 7–8 kvadrātiņu rindas, izkārtotas rindā pa trim. No ceturtais un piektās rindas iegriezts pa vienam kvadrātiņam. Nav šaubu, ka kvadrātiņi ir tikai instrumenta izmēģinājums.

Nākamā veidne – fragmentārs vāciņš – iegūta pilskalnā (inv. nr.: A 11429: 1658; plāksnītes izmēri: 71 × 49 × 14 mm) (5. att.: 1). Saglabājusies daļa ar konstrukcijas elementiem – nelielu, vienmērīgi sašaurinātu ielietnes piltuvi, serdeņgropi un nelielu, 3 mm dziļu iedobumu piekariņa vai apšuves cilpiņai. Plāksnītei bijusi aptuveni trapecveida forma, tās apakšdaļa nav saglabājusies. Skaldne ar ielietnes piltuvi rūpīgi noslīpēta, īpaši veiksmīgi izveidota tās augšdaļa – līdz serdeņgropēm. Labajā pusē augšējā un sānu skaldne veido taisnu leņķi, kreisajā pusē – skaldnes augšdaļa ir slīpa. Aizmugures skaldne nav apstrādāta. Plāksnītes šķērsriezums nav vienmērīgs – viena plāksnītes puse ir biezāka, otra – plānāka. Par veidnes lietošanu liecina daļēji apkvēpusi lielā sānu skaldne ar iedobumu, nedaudz apkvēpusi arī lielā pretējā, kā arī sānu skaldnes. Akmens krāsa – brūngani pelēka.

Vidēji rūpīgi pagatavota ir senpilsētā atrastā pusveidne ar vienu veiddobumu visai izplatīto ziedveida apšuvju izgatavošanai (inv. nr.: A 12196 : 4; plāksnītes izmēri: 40 × 46 × 9 mm).⁶⁷ Veidnes konstrukciju raksturo vienmērīgi sašaurināta ielietnes piltuve un divas serdeņgropes, kas nav pievadītas ziediņa veiddobumam. Viena no serdeņgropēm ir iešķība. Šādas serdeņgropes varēja tikt izmantotas veidnes pušu centrēšanai, pašu serdeni ievietojot pretējā pusveidnē. Pēc formas veidne ir fragmentārs paralēlskaldnis, ar nolūzušu apakšdaļu. Galvenā skaldne pēc slīpēšanas papildus nogludināta, bet tās aizmugure nav apstrādāta. Šaurajās sānu skaldnēs un nedaudz arī skaldnē ar veiddobumu redzamas paralēlas švīkas. Akmens ir pelēkā krāsā. Ziedlapiņas veiddobumā ir iegrieztas no divām pretējām pusēm.

5. att. Lejamveidnes:
 1 – inv. nr.: A 12429: 1658;
 2 – inv. nr.: A 11429: 1673,
 skats no priekšpusēs;
 3 – inv. nr.: 151: 808, skats
 no priekšpusēs;
 4 – inv. nr.: VI 151: 925,
 skats no priekšpusēs

⁶⁷ Piltuves platums augšpusē – 15 mm, dziļums – 5 mm, garums – 19 mm.

Ne visai rūpīgi izgatavota senpilsētā atrastā pusveidne ar vienu veiddobumu sprādzes atliešanai (inv. nr.: A 11429: 1673; plāksnītes izmēri: $66 \times 52 \times 21,1$ mm) (5. att.: 2).⁶⁸ Konstrukciju raksturo veidnes augšdaļā izgrieztā ielietne, kas ir Zemgales veidnēm netipiska – izveidota kā 7 mm plats kanāls. Teorētiski šādā veidnē varētu ieplūst ne vien alva, bet arī izkausēta bronza, tomēr nevar nešaubīgi apgalvot, ka veidne lietota bronzas liešanai. Akmens plāksnīte pēc formas ir paralēlskaldnis, ar nolūzušu vienu apakšējo stūri. Pilnībā apstrādāta ir lielā skaldne ar veiddobumu, nedaudz – abas šaurās sānu skaldnes, pavisam maz – aizmugure. Veidne tikusi lietota, par ko liecina veidnes apkvēpums. Vietās, kur apkvēpuma nav, akmens krāsa ir pelēka. Lielās sānu skaldnes augšdaļā nedaudz pavirši iegriezts veiddobums nelielai, četrstūrainai, ar centrālo asīti divās daļās dalītai jostas sprādzītei. Tai trīs stūri izgriezti gandrīz taisnā leņķī, vienu meistars tīšām vai netīšām izveidojis ieapaļu. Sprādzes ornamentu veido pa visu loku viens līdzās otram izvietoti apaļi, koniski urbumi.

Ē. Mugurēvičs ir norādījis, ka četrstūrainas dzelzs sprādzītes ar asīti vidusdaļā Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir reta forma. Tāda ir atrasta Oļiņkalnā, kur tiek datēta ar 11. gadsimta beigām.⁶⁹ Mežotnē atrastās lejamveidnes liecina, ka apskatāmais sprādzīšu tips bija izplatītāks, nekā līdz šim uzskatīts. Šādas sprādzītes iegūtas Lietuvā, Obeļu kapulaukā,⁷⁰ kur iegūtās senlietas ir ļoti līdzīgas Talsu Vilikumuižas ezera atradumiem. To datējums ir 13.–14. gadsimts. Uzmanība pievēršama arī nedaudz biežāk sastopamām analogiskām sprādzītēm ar nelieliem izvīzījumiem katrā stūrī.⁷¹

Mežotnes senpilsētā iegūta vēl viena pusveidne, iespējams, pusfabrikāts jostas sprādzes atliešanai (inv. nr.: VI 151: 808; plāksnītes izmēri: $64 \times 47 \times 12$ mm) (5. att.: 3).⁷² Veidnes konstrukciju raksturo viens veiddobums un vidēji liela, vienmērīgi sašaurināta piltuve, kurai salīdzinoši plata apakšdaļa (4 mm), bet augšdaļa izgriezta neregulāra, ovāla. Iespējams, ka veidne ir pusfabrikāts – darbs izskatās nepabeigts. Plāksnītes forma ir aptuvenus paralēlskaldnis, apakšdaļā tai nodrupis stūris. Augšējā, šaurā skaldne, kurā iegriezta ielietnes piltuve, ir nedaudz slīpa. Plāksnītei rūpīgi noslīpēta tikai salikšanas skaldne ar veiddobumu. Trīs šaurās sānu skaldnes ir pavirši apslīpētas, ceturta sānu skaldne un aizmugure nav apstrādāta. Krāsa – gaiši pelēka, skaldne ar veiddobumu – gandrīz balta. Tāpēc iespējams, ka veidne nav lietota. No iepriekš aprakstītās šīs sprādzītes veiddobums atšķiras ar ovālu formu un slīpu šķērsrieviņu ornamentu.

Veidnēm analogiskas ovālas bronzas jostas sprādzītes, rotātas ar slīpiem, paralēliem šķērsvalniņiem, kā savrupatradumi iegūtas Kakužēnu Miklas kalna un Ceraukstes Podiņu kapulaukā.⁷³

Veidnes un to pusfabrikāti jostu sprādzju atliešanai Latvijā zināmi vēl tikai Mežotnē un Sēlpilī.⁷⁴ Ārpus Latvijas viena akmens veidne jostas sprādzītei atrasta Bernaševkā, netālu no Kijivas.⁷⁵

Atlikušās sešas veidnes pieskaitāmas trešajai grupai – neveiksmīgiem darinājumiem, brāķiem vai izmēģinājumiem. Par nerealizētu vēlmi akmens veidnēs liet jostas sprādzes liecina divi neizdevušies akmens griezum.

Pirmais no tiem iegūts Mežotnes senpilsētā (inv. nr.: VI 151: 925; izmēri: $50 \times 30 \times 14$ mm). Plāksnītē iesākts griezt veiddobumu četrstūrainai, divdaļīgai jostas sprādzītei ar centrālo zoslu jeb asīti

⁶⁸ Piltuves platums – 7 mm, augšējā sānu skaldnē piltuves iegriezums ir miniatūrs: 8×4 mm. Veiddobuma dziļums – apm. 3 mm.

⁶⁹ Mugurēvičs, Ēvalds. *Oļiņkalna un Lokstenes pilsnovadi*. Rīga, 1977, 39, V tab.: 13.

⁷⁰ Urbanavičius, Vytautas; Urbanavičienė, Saulė. Obelių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 6. Vilnius, 1988, 67, pav. 12.

⁷¹ Četrstūrainas divdaļīgas bronzas un dzelzs sprādzītes ar izvīzījumiem katrā stūrī ir atrastas Ceraukstes Podiņu kapulaukā (savrupatradums, glabājas Tērvetes Vēstures muzejā, inv. nr.: TVM 273), Daugmalē, inv. nr.: A 12817: 215. Vairākas zināmas arī Obeļu kapulaukā, sk.: Urbanavičius, Vytautas; Urbanavičienė, Saulė. Obelių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 6. Vilnius, 1988, 67, pav. 4, 7, 9.

⁷² Sprādzes izmēri: garums – 20 mm, platums – 15 mm.

⁷³ Glabājas Tērvetes Vēstures muzejā; inv. nr.: TVM 223 un 239.

⁷⁴ Šnore, Elvira; Zariņa, Anna. *Senā Sēlpils*. Rīga, 1980, 36. att.: 3, inv. nr.: VI 87: 187.

⁷⁵ Kazanski, Michel. La cavalerie slave à l'époque. *Archaeologia Baltica. The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*, 11. Klaipėda, 2009, fig. 3: 1.

(5. att.: 4). Konstruktīvu griezumu nav. Plāksnītei ir aptuveni trapecveida forma. Skaldne ar veidobumu rūpīgi noslīpēta, gandrīz nopulēta. Pārējās skaldnes nav apstrādātas. Akmens ir gaiši pelēkā krāsā.

Otrs akmens pusfabrikāts analogiskai jostas sprādzei atrasts senpilsētā (inv. nr.: VI 151: 1066; plāksnītes izmēri: 43 × 30 × 12 mm). Meistaram vai tā māceklim ir bijis nodoms griezt jostas sprādzi, bet griezum nav izdevies – vidusdaļas asīte izgriezta pārāk plata, tāpēc akmens plāksnīte ir sabojāta (6. att.: 1). Vēl galvenajā skaldnē iegriezts taisnstūris, kas sīki sarūtots – izveidots tikliņa ornamenti un vairākas slīpas švikas bez īpašas nozīmes. Jādomā, ka tas ir bijis darbarīka izmēģinājums. Plāksnītei ir aptuveni trapecveida forma, tā ir ar neregulāru šķērsriezumu. Plāksnīte ir pelēkā krāsā.

Senpilsētā atrasta vēl viena fragmentāra veidne, domājams, pusfabrikāts, ziedveida apšuves atliešanai (inv. nr.: VI 151: 1087; plāksnītes izmēri: 17 × 32 × 27 mm). No iepriekš analizētajām rozetēm aplūkojamais ziedīņš atšķiras ar lielākām ziedlapiņām, turklāt to ir mazāk – tikai astoņas (6. att.: 3). Konstruktīvu raksturo vidēji liela, daļēji saglabājusies, vienmērīgi sašaurināta piltuvīte. Fragmentārajā veidnē iegriezta viena serdeņgropes puse, pārējā akmens daļa nolūzusi. Veidnes forma ir netipiska. Viena tās mala izveidota ieapaļa. Veidnes virsma ir saskrambāta, pelēkā krāsā.

Nākamā analizējamā veidne – pusfabrikāts – atrasta senpilsētā (inv. nr.: A 11429: 2017; plāksnītes izmēri: 63 × 50 × 17 mm). Tajā iesākts griezt trīs veidobumus astoņveidīgajiem apkalumiem jeb apšuvēm.⁷⁶ Veidnes priekšpusē (a skaldnē) ar divām koncentriskām līnijām iegriezts gandrīz pabeigts apkaluma veidobums, pretējā skaldnē iegrieztas divu līdzīgu apkalumu kontūras (6. att.: 4a, b). Veidnes konstrukciju raksturo vienā pusē iegriezta neliela, vienmērīgi sašaurināta ielietnes piltuve un divas nedaudz šķības serdeņgropes, pretējā skaldnē – iešķība ielietnes piltuve, kas nav pievadīta klāt veidobumam. Serdeņgropju nav, toties vienu apkalumu ar otru savieno neliels ielietnes kanāliņš. Plāksnītei aptuveni trapecveida forma. Divas šaurās, garās sānu skaldnes apslīpētas, apakšējā apstrādāta nedaudz. Akmens krāsa ir brūnganpelēka.

Pie pusfabrikātiem pieskaitāma akmens plāksnīte, kurā mēģināts iegriezt pusapaļu apšuvi (inv. nr.: BNM 2106; plāksnītes izmēri: 56 × 30 × 12 mm). Plāksnītē iesākts griezt pusapaļu apkalumu, kas ornamentēts ar trim koncentriskām, pusapaļām līnijām. Līdzās ielietnes kanālam akmenī iegriezts primitīvs zīmējums – shematiska cilvēka figūra, ko veido galva, divas rokas un rumpis (4. att.: 4). Konstruktīvu raksturo ielietnes kanāls un iesākta serdeņgrope. Plāksnītes forma ir fragmentāra, neregulāra paralēlskaldnis. Apstrādāta tikai skaldne ar veidobumu. Krāsa skaldnei ar veidobumu ir brūna, pretējā pusē – pelēka.

Kā pēdējā aplūkojama pilskalnā atrasta plāna, fragmentāra, neregulāras formas akmens plāksnīte, kurā ir divi pavisam iegriezti veidobumi apkalumiem (inv. nr.: A 11429: 1928; plāksnītes izmēri: 75 × 55 × 15,7 mm) (6. att.: 2). Tie ir nelieli, četrstūrīni, ar pusapaļu iežmaugu vienā un līdzīgu izvīzījumu otrā sānā.⁷⁷ Konstruktīvu griezumu nav. Plāksnīte pārlūzusi un salīmēta. Vienā tās stūrī izurbts arī caurums (apmēram 8 mm diametrā), plāksnītes lauzuma vietā redzams, ka bijis izurbts vēl viens līdzīgs caurums.

Gan veidnei analogiskus, gan līdzīgus apkalumu paveidus atrod gan pie latgaļiem,⁷⁸ gan lībiešiem.⁷⁹ Ārpus Latvijas tos atrod Igaunijā⁸⁰ un lielā skaitā – Gotlandē.⁸¹

⁷⁶ Vienas apšuves garums – 17 mm, platums – 7 mm.

⁷⁷ V. Ģintera izrakumi.

⁷⁸ Kuniga, Ināra. *Kristapiņu kapulauks*. Rīga, 2000, XX att.: 12 (77. kapā), inv. nr.: A 12768: 5. Ciglis, Jānis; Radiņš, Arnis. *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga, 2002, 52. att.

⁷⁹ Zariņa, Anna. *Salaspils Laukskolas kapulauks*. 10.–13. gadsimts. Rīga, 2006, 129. att.: 2 (114. kapā); Tõnisson, Evald. *Die Gauja – Liven und ihre Materielle Kultur 11. Jh.–Anfang 13. Jhs*. Tallinn, 1974, abb. 27: 2,4.

⁸⁰ Selirand, Jüri. *Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand)*. Tallinn, 1974, tahvel XIX: 9, tahvel XXI: 5, 6.

⁸¹ Thunmark-Nylén, Lena. *Die Wikingerzeit Gotlands*, I. Stockholm, 1995, abb. 22: 8; 78: 3; 113: 10; 143: 2, 3; 294b: 7; 434: 9.

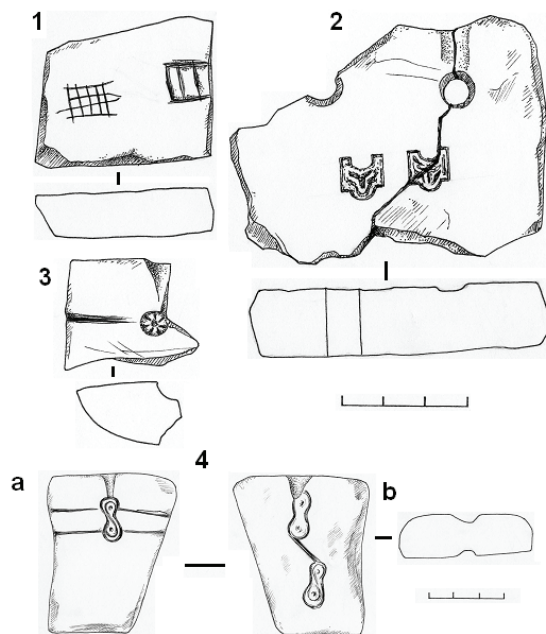
Lieltnes sistēmas trūkums, kā arī izurbtie caurumi vedina uz domām, ka akmens plāksnīte lietota izmēģinājumiem. Kā hipotēze izvirzāma doma, ka, trūkstot citai iespējai saglabāt prātā kādu redzētu iepatikušos apkalumu, akmens griezējs vai griezēja nodarbojies ar zīmēšanu akmenī. Līdzīgi urbti caurumi akmens senlietās mēdz būt vērptomās vārpstas skriemeļiem un tiklu gremdiem.

Mežotnes pilskalnā un senpilsētā vēl atrastas 20 dažādi apskaldītas akmens plāksnītes, no kurām 11 nepārprotami ir lejamveidņu sagataves. No pārējām bija paredzēts izgatavot vērptomās vārpstas skriemeļus, stēļu atsvarus un tiklu gremdus. Uz iespējamu akmensgriezēju darbnīcu Mežotnē ir norādījis tās pētnieks M. Atgāzis.⁸² Šim secinājumam par labu ir fakts, ka tikai sešām veidnēm konstatējams apkvēpums, kas liecina par veidņu lietošanu, pārējās veidnes vai nu nav lietotas, vai nav pabeigtas.

Ekspērimētāli pierādīts, ka Lielupes krasta atsegumos pie Mežotnes pilskalna atrodamais dolomīts ir apstrādei īpaši piemērots – tas nav pārāk ciets, ir ar viendabīgu struktūru, turklāt ilgstoši iztur nelielu karsēšanu.

Viegli pieejamais un apstrādājama vērtīgais akmens ir cēlonis plaši izvērstai akmens apstrādei Mežotnē. Par akmens apstrādes darbnīcas darbu organizāciju iespējams spriest hipotētiskā līmenī. Trešdaļa perfekti izgatavoto veidņu liecina, ka tajā strādāja pieredzējuši, talantīgi meistari. Trešdaļa vidējā līmeņa darbu norāda uz vidēja ranga speciālistiem, bet trešdaļa pusfabrikātu vai bojātu eksemplāru ļauj spriest par mācekļu vai iesācēju darbību.

Ar alvas liešanu un veidņu izgatavošanu mēdza nodarboties arī sievietes, tostarp jaunas meitenes. Kā pierādījums tam kalpo Lietuvā, Zemgales pierobežā – Pavirvītes un Šukoņu kapulaukā –, meitenes un sievietes kapā atrastās lejamveidnes (attiecīgi 3 un 1).⁸³ Pārliciecināmas liecības par sieviešu dalību metālliešanas jomā iegūtas Pievolgas somugru dzīves teritorijās, kur atrasti aptuveni 100 sieviešu apbedījumi, kurām kapā līdzī dotas lejamveidnes un t. s. lejamās karotes, kam, visticamāk, bija tīģeļa funkcija. No minētajiem 100 sieviešu apbedījumiem 10 ir meiteņu apbedījumi. Krievu arheologe L. Golubeva uzskata, ka šīs meitenes ir bijušas mācekles.⁸⁴ Šim spriedumam var pievienoties.

6. att. Lejamveidnes un to pusfabrikāti:

1 – inv. nr.: VI 151: 1066,

skats no priekšpuses;

2 – inv. nr.: A 11429: 1928,

skats no priekšpuses;

3 – inv. nr.: VI 151: 1087,

skats no priekšpuses;

4 – inv. nr.: A 2017,

4a – skats no priekšpuses,

4b – skats no aizmugures

⁸² Atgāzis, Māris. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1970, 44.

⁸³ Vaškevičiūtē, Ilona. *Žiemgāļai V–XII amžiuje*. Vilnius, 2004, 136.

⁸⁴ Golubeva, Leonilla. *Devočki – litejšicy. Drevnosti slavjan i Rusi*. Moskva, 1988, 31.

Tērvetes pilskalnā E. Brīvkalnes izrakumos atrasta vēl lielāka lejamveidņu kolekcija (27 veidnes),⁸⁵ kas pēc konstrukcijas, veiddobumiem un akmens šķirnes analogiskas Mežotnes veidnēm. Atrastas arī četras apskaldītas akmens plāksnītes – lejamveidņu sagataves.⁸⁶ Pamatojoties uz ievērojamo veidņu un sagatavju skaitu, E. Brīvkalne uzskata, ka arī Tērvetes pilskalnā bijusi veidņu izgatavošanas darbnīca.⁸⁷

Ilgstošu meklējumu rezultātā secināts, ka izturīgs, viegli apstrādājams un strukturāli viendabīgs, veidnēm piemērots akmens Latvijā nav viegli atrodamas. Tas bieži mēdz būt pārāk ciets, ar nevēlamiem ieslēgumiem vai arī merģeļains – salīdzinoši mīksts, bet neizturīgs. Piemēram, pie Lielvārdes Dievukalnā atrastai, no ļoti viegli apstrādājama akmens pagatavotai lejamveidnei izdrupa liels robs, mēģinot atliet alvas un svina kausējumu (1. att.: 6). Latvijas viduslaiku lejamveidņu analīze apliecina, ka atsevišķas veidnes izgatavotas no ievesta akmens, kas norāda uz akmeni kā tirdzniecības preci.

M. Atgāzis secina, ka izrakumos iegūtās veidnes atrastas ar 11. gadsimtu datējamā slānī.⁸⁸ Savukārt E. Brīvkalne Tērvetes lejamveidņu kolekciju datē ar 11.–13. gadsimtu. Uz minētajiem datējumiem pamatojoties, līdzīgi – ar 11.–13. gadsimta sākumu – datējami arī Mežotnes savrupatradumi. Sākot ar 13. gadsimtu, Rīgas lejamveidnēm atsevišķos gadījumos izveidoti sarežģītāki konstruktīvi elementi.

Veidņu analīze sniedz priekšstatus par atsevišķu senlietu grupu, piemēram, ovālo kreļļu un jostu sprādzīšu izgatavošanu, tātad par izplatītāku to nēsāšanu, nekā līdz šim uzskatīts. Tā kā alvas izstrādājumu fiziskā izturība ir neliela, šo sprādzīšu funkcija, iespējams, bija šauru auduma jostu nostiprināšana. Interesantas ir veidnes bites veida un taisnstūrveida apšuvju izgatavošanai, kas papildina datus par apšuvju dažādību. Nozīmīgi ir iegūtie dati par akmens apstrādes plašo apjomu un dolomīta akmens plāksnītēm kā tirdzniecības vai maiņas objektu.

Summary

Dagnija Svarāne

11–13 CENTURY STONE MOULDS FROM MEŽOTNE

In the past, various kinds of moulds were used to cast objects in non-ferrous metals (bronze, silver and tin): single-use moulds of clay or sand, as well as semi-permanent moulds of wood and permanent moulds of metal or stone. The last were most commonly made of fairly soft, fine-grained dolomite, which can be worked with iron tools. Stone moulds, in the form of small stone plaques, vary in terms of construction. Most are two-part moulds, consisting of two plaques, one of which has a carved cavity of the object to be cast, while the other (the lid) has a small carved recess for casting a loop.

⁸⁵ Brīvkalne, Emīlija. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga, 1964, 87.

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ Turpat, 103.

⁸⁸ Atgāzis, Māris. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1970, 44.

In order to determine the manner in which ancient stone moulds were used, we made nine models, comparable to Latvian stone moulds of early Middle Ages and casted melted alloy of tin and lead, brass and bronze in those models (Fig.1; color plate 1). Considering the results of the test we concluded that the ancient Latvian stone moulds are fit for metal with low melting temperature – alloy of tin and lead, because the raw material of these moulds, dolomite, begins to emit gases already in the temperature of 750 °C. It is testified also by the narrow and shallow runners, cut in the moulds, which are fit exactly for casting of alloy of tin and lead.

The chapter covers 18 two-part stone moulds from the hill-fort and early town site of Mežotne, recovered in the course of excavation by M. Atgāzis and V. Ģinters, which are analysed in relation to the stone-carving workshop discovered on the town site.

The moulds have first been grouped according to the level of workmanship, secondarily analysing the kinds of objects cast in them. In analysing the construction of the moulds, considerable attention has been focussed on the runner, since in many cases it is possible to tell from the size of the runner whether the mould was intended for casting metal with a high or low melting temperature. Apart from two moulds that had a runner system large enough to permit them to be filled with bronze (Fig. 4: 1; 5: 2) the rest of the moulds have such a small runner system that only tin could have flowed into them.

Six half moulds are high-quality pieces (Fig. 2, 3, 4:1), six others have been made with moderate care (Fig. 4:2; 5:1, 2, 3), and the remaining six are unfinished examples or failures (Fig. 4:4; 5:4, 7).

Three of the half-moulds are typical lids (Fig.4:2, 3; 5.:1, while the rest are complete or unfinished half-moulds with carved cavities.

The faces with cavities have generally been carefully worked. In some cases these have been very finely ground, even polished. There is variation in the degree of work applied in dressing the other faces. In some cases they have been ground or carved, in other cases roughly flaked, and sometimes left unworked. Knife-cuts have been found on several moulds. In some cases the cavity has been carved using a small chisel, and in other cases with a tool resembling a drill.

Most of the moulds are made from dolomite exposed on the bank of the River Lielupe, a very suitable material for this purpose. The ready availability of this easily workable stone is the reason why stone-working was so extensively practiced at Mežotne. The organisation of labour in the stone-carving workshop can be considered at a hypothetical level. Tin-casting and mould-making could have been done by both women and men. A third of the moulds are perfectly made, showing that experienced, talented artisans were at work. Another third are medium-quality pieces, reflecting the work of moderately proficient specialists, while the one third of moulds consisting of unfinished and damaged pieces suggests the work of apprentices or beginners.

The forms of cavities give an idea of the manufacturing of particular groups of artefacts, for example, oval beads and belt bucklets, which means that they were more widely used than has hitherto been assumed. At Mežotne, in the Zemgale region and in Latvia as a whole stone moulds were used to cast flower-shaped dress ornaments, as well as rhombic and round pendants. The finds from Mežotne augment the data on the diversity of items cast in the moulds, for example moulds for casting oval beads (fig. 2: 2a; 3:2a), and belt bucklets (fig. 5: 2, 3, 4) have not been found elsewhere in Latvia.

The Mežotne moulds date to the period from the 11th to the early 13th century.

Dobeles muzeja raksti II

Dobeles novada muzejs
Brīvības iela 7, Dobeles, LV-3701
www.dobelesmuzejs.lv